

ВАЗОРАТИ ТАЪЛИМИ ОЛЙ ВА МИЁНАИ МАХСУСИ РЕСПУБЛИКАИ ЎЗБЕКИСТОН
УНИВЕРСИТЕТИ ДАВЛАТИИ САМАРҚАНД БА НОМИ АЛИШЕР НАВОЙ

Воҳидов Амон

МАТЕРИАЛҲО АЗ ТАЪРИХИ ЗАБОНШУБЎСИИ ТОЧИК
(Дастуруламали услубӣ)

Самарқанд – 2003

Ба хотири дурахшони устод Раззоқ Ғаффоров бахшида мешавад

Дар ин васоити хониш овди таърихи забоншиносии тоҷик ва давраҳои инкишофи он маълумот дода шудааст. Маълум аст, ки таърихи забоншиносии тоҷик ҳамчун рисолаҳои алоҳида - дар муқаддимаи фарҳангҳо за баъзе мақолаҳои луғавӣ ба шахли маълумоти лексикӣ-грамматикӣ сабт ёфтаанд. Бинобар ин тадқиқи таърихи забоншиносии тоҷикро ба ду давра - асрҳои X-XIX ва ибтидои асри XX, ки асосан то имрӯзро дар бар мегирад, тақсим намудем, Кӯшиш намуда шуд, ки оиди баъзе маълумоти лексикӣ грамматикӣ фарҳангҳо, ба мандои омацани сарфу наҳви забони тоҷикӣ ва азтарафи олимони забоншиносии тоҷик ва рус тадқиқ шудани он то ҳадди қимон иттилоъ диҳем.

Муқарризон: доктори фанҳои филологӣ, проф. Н.Қ.Турниёзов номзади фанҳои филологӣ, дотсент А.Зоҳидов

МУҚАДДИМА

Забони адабии тоҷик (дарии форсӣ) мисли адабиёти ҷаҳоншумули он таърихи бою ғанӣ дорад. Аз он рӯзе, ки забони адабии тоҷик шакли хаттӣ-китоби гирифт, таҳлилу таҷқиқи он ҳам шурӯъ шудааст.

Устодони суҳан ва шоиру нависандагонӣ мо суҳанофариро беҳтарин мӯҷизаи- инсонӣ ҳисобидаанд ва оиди муқаддарию барҷомонии он суҳанҳои пандомез 'ва ашъори волои худро гуфтаанд: Ф'ҷрдавсик бузург оиди фазилатҳои суҳан ва су.*.анварӣ, одоби суҳанронӣ шоҳбайтҳои гаронбаҳо офаридааст, хи он имрӯз ҳам қимату арзиши худро гум накардааст:

Суҳан монад андар ҷаҳон ёдгор,

Суҳан беҳтар аз гавҳари шоҳвор.

Суҳан лшггару бодбонаш хирад, Ба дарё хирадманд чун бугзарад.

Дар таърихи ҳар як халқу миллат навиштаҷот аҳамияти ҷаҳоншумули дорад за мо имрӯз дар асоси ҳуҷҷатҳои таърихӣ адабӣ гузаштаи худро меомӯзем. Дар таърихи инсоният хат мӯҷизаи ақли расои инсонҳо мебошад ва оиди гуфтани навиштаи Масъуди Саъди Салмон чунин мисраҳо офаривдааст: Набиштан зи гуфтан муҳимтар шинос, Ба гоҳи набиштан ба ҷо ор ҳуш: Ба гуфтан туро гар хатое фитад, Зи зарбаш фузунат моланд гӯш, В-агар дар набиштан хатое кунӣ, Сарат чун қапам дур монад зи дӯш.

Яке аз алломаҳои асри X - Абӯманеури Ал-Муаммарӣ "Шоҳнома" -и насриро эҷод мекунад, ки то мо танҳо мук.аддимаи он боқи мондааст ва он яке аз беҳтарин намунаҳои насри забони адабӣ ба ҳисоб меравад. Дар муқаддимаи он оиди суҳан - забон чуниқ сатрҳоро меҳояем:

"Дар ин нома, ки то ҷаҳон бувад мардум гирди дониш гаштаанд вг суҳанро бузург дошта ва нақтарин ёдгорӣ суҳан доништаанд".

Фанни "Таърихи забоншиносии тоҷик" он тадқиқотҳо ва рисолаҳои 'ки оиди забони тоҷикӣ ба майдон омадааст, меомӯзд. Аз он замонс, т забони адабии тоҷик пайдо шудааст, таҷқиқ ва омӯзиши он низ шурӯъ шудааст.

Ин ҷо ҳаминро бояд қайд кард, ки аввалин рисолаҳои оиди тадқиқи забони адабии тоҷик ба шакли луғатномаҳо ба майдон омадаанд. Маълуми ҳамагон аст, ки омӯхтани забон пеш аз ҳама бо шинохт ва тафҳуми калимаю ибораҳо са: мешавад. Бинобар он мо бо имони қимил гуфта метавонем, ки луғатномаҳо аввалин тадқиқоти забоншиносӣ ба шумор мераванд. Аз ин ҷост, ки фарҳангҳои қадимаи тоҷик "(форс) мӯҷтавои як соҳаи муҳими забон - луғатшиносӣ (лексикология) мебошад. Ба саволи

тадқиқи забо ги тоҷикӣ (форсӣ) кай оар шудааст? Мо гуфта метавонем, ки ~стГ аз ба майдон омадани "Луғати фурс -и Асадии Тусӣ ҳгмчун фан ибтидо гарифтааст/Дсадии Тусӣ дар муқаддима мақсЕДи таҳияи ин китоби луғатро чунин қайд мекунад: "Бидон, ки фаҳри мардум бар чонварони дигар ба сухан гуфтан аст на сухайро тамомӣ маънист ва аз ду гуна омадааст: яке аз Јунаи наъзи ва дигар наср ва андар китобн мантиқ ои чи дар бэби сухан гуфтани бошад, ҳама гуфтаанд ва ғарази мо андар ин лугити порсист, ки дидам шоиронро, ки фозил буданд, валенм лугати порсӣ кам медонистанд.

Дар ин чо муаллиф ду мақсадро пеш гу:юштааст: Якум, маънидод намудани калимаҳо, дуом шоироии порсигӯ, ки таркиби луғавии забони худро кам аз бар намуда буд шд.

Доир ба "Луғати фуре"-и Асадии Тӯсӣ (таълифаш нимаи дуҷоми аери XI) чӣ дар хорич ва чӣ дар Тоҷикистону Ўзбекистон тадқиқоти муфасеале навишта шудааст, ки дар онҳо аҳамияти забоншиносӣ ва адабиётшиносии о)г бс салелҳои қатъӣ таҳтил шудаанд.

Асадии Тӯсӣ на танҳо шакли маъноӣ калимаҳо >ро як-як номбар мекунад, балки цар баъзе мавридҳо ба унсурҳои калимасоз низ мурочиат камуда оа заъйфаи грамматикӣ окҳо низ ишораҳо дорад:

ОСО даҳони дара бошад, он ки даҳон боз шавад ё аз коҳилӣ, ё аз омадани хоб ва монанди он. Баҳромӣ гуяд:

Чунон намуд ба мо дӯш моҳи нав дидор,

Чу ёри ман, ки кунад гоҳ хоби хуш осо.

ОСОИ ДИГАР монанд бувад, чунон ки гӯй шеросо ва хуросо ва туркосо ва мо.нанди ин. Шаҳид гуфт:

Шавад бадхоҳ чун рӯбоҳ баддил,

Чу шеросо ту бихромӣ ба майдон.

То со.тҳои охир дар забоншиносӣ тоҷик чунин ақида ҳукмрон буд, ки гӯе омӯзиши забони адабии тоҷг-к ҳамчун

фанни маҳсус танҳо баъди Инқилоби Октябр ифтиҳо гардидааст. Аммо рисоҷаҳо - фарҳангномаҳо, ки то мо расидааст ин ақидаро тамоман рад мекунад. Илова ба ин авеалиҷ рисолаи алоҳидае, хи ба тадқиқи фонетикаи забони тоҷикӣ (форсӣ) баҳдшда шудааст, "Маҳорич-ул-хуруф^-и Ибн Сино (ШЮ-1037) мебошад. Дар давраҳои минбаъда бошад ҳамчун як ссҳаи маҳеуси забоншиносӣ - фарҳангнигорӣ тавсия ёфтааст.

Ба фикри мо, дар рӯи дунё кам миллатҳо пайдо мешаванд, ки мисли тоҷикон (форсҳо) ба фарҳангнигорӣ (лексикография) ба дарачга кофӣ эътибори хосса дода бошанд. Аз феҳрасти гадвиншудаи олимоеи эрон, гочик, рус то Инқилоби Октябр ба забони тоҷикӣ (форсӣ) зиёда аз 250 фарҳангҳои тафсирии гуногунҷам таълиф шудаанд.

Дар ин фарҳангҳо баробари шарҳу тафсири калимаю ибораҳр ба соҳт, тағйиротн шаклӣ, маъноӣ ва баъзан ба вачҳи та:мия (:этимология)-и ояҳо эътибори маҳсус дода шудааст. Фарҳашҳзе, ки хусусан баъди асри ХУ таълиф ёфтаанд, ба унсурҳои морфологӣ (пешчаспақҳо, пайвандақҳо) аҳамияти маҳсус додаанд ва дар баъзе ҳолатҳо оиди ин ё он қоидаи фамматикӣ як рисоли тоза офаридаанд. Масалан, муаллифи "Ҳафт ҳуизум" Ғозиуддин Ҳайдар (соли таълифаш 1815) чилди ҳафтуми луғати худро ба масъалаҳои грамматика бахшидааст. Б.! глӣр аз ин муаллифони "Фарҳанги Чаҳонгирӣ" ва "Бурҳони котеъ" дар аввали фарҳангҳои худ маълумоти лексикӣ-грамматикӣ муфассал овардаамд, ки мо дар мавриди худ таиҷкуф ҳоҳем кард.

Муҳаммад Ғиёсиддин дар "Ғиёс->л-луғот" зимни шарҳи калимак "берӯзгор" ба вазифаи грамматикӣ ин пешчаспақ чунин ишэрае кардааст:

Берузгор ба маъноӣ шаҳсе, ки шугле ва касбе надошта бошад, Солики Яздӣ гӯяд: байт:

Дилӣ овораам бас беқарор аст, Ба ҳинди зулфи у берӯзгор аст.

Бидэн, ки лафзи "но" барои нафӣ (инкор) ба муштакот ва сифот до);ил мсгардад, чунончи: ноболиғ ва номасмӯъ; ва лафзи "бе" блр асмои ғайри сифат меояд; чунончи: берӯзгор ва беҳунар. Аммо дар баъзе чо баракси ин низ омада, чунончи:

тувон, тавон, ки исми ғайри муштак аст, бар ӯ лафзи "но" дохил карда нотувои, нотавон мегӯянд.1

Ҳамин тариқа, дар фарҳангҳои пешина баробгри чамъ ва ба як қолаби муайян даровардани тарқибӣ луғавии забон ва шарҳу эзоҳи онҳо, ки аксарияти онҳо ба гурӯҳи калимаҳои кӯҳнашуда (архаистӣ) дахл доранд, маълумотҳои грамматикӣ муфид низ оварда шудаанд, ки онҳо барои забоншиносӣ имрӯза низ қадру қиммати худро гум накардаанд. » Сарчашма ва манбаи асосии фанни таърихи за(юнпшносӣ тоҷик луғатҳои қадима, маълумоти лексикӣ-грамматикӣ онҳо, инчунин китобҳои дарсӣ, тадқиқоти алоҳидам олимони имрӯзаи тоҷик, рус ва ғайра, ки дар охири асри XIX ва асри XX офарида шудаанд, мебошанд. Мо ба он чиҳати маълумотк лексикӣ-грамматикӣ фарҳангҳо эътибор додем, ки ин ё" он луғатнавис ба ин чиҳати масъала, яъне қоидаҳои Грамматикӣ, чиддан рафтор намудааст ва дар фаъолияти ӯ нуктаи забоншиносӣ баралло намоён аст. >— Фанни таърихи забоншиносӣ тоҷикро шартан ба ду давра (ба ду қисм) тақсим намудан ба мақсад мувофиқ аст:

1. Тадқиқотҳои олимони тоҷик (форс) дар дзқраи пешина (ҳамаи маълумотҳои лексикӣ-грамматикӣ муаллифони фарҳанг омаҳо).

2. Тадқиқот, асарҳои алоҳвдаи моноГрафӣ, китобҳои дарсӣ, мақолаҳои ҷудоғонаи олимони забоншиносӣ тоҷик, рус, фаъолияти онҳо ва ғайра дар охири асри XIX ва асри XX.

у Гарчи оиди таърихи забоншиносӣ тоҷик мақола ва гузоришоти алоҳида навишта шуда бошанд ҳам, аммо ба як қолаби муайян дароварда нашудааст Мо кӯшиш ҷамудем, ки ҳамин маводи парокандаро то ҳадди

точик сухап меронем, ин чихати Кори лугатнависс>ни қадимаро махсусан қайд намудан лозим а;т Аммо ҳеч кадоми онҳо бо масъатаҳои грамматикаи забони гочикӣ ба таври махсус машғул нашудаанд. Бо вучуди ин фактҳои забоние, ки диққати онҳоро ба худ чалб намудааст, гун:огун суда. ба соҳаҳои мухталифи грамматикаи забони тоҷикӣ ҷаҳл доранд ва барои забоншиносии имрӯза аҳамияти хосса доранд.

Соҳибзӣ фарҳангҳои қадима факторҳои забонии ба грамматика тааллуқДоштарб аз рӯи услубу принципҳои забоншиносии замона худ тасниф намуда, дар ин бора истишодат.4 анъанавии чадинасраи маъмули он замонро ба қор буг>даанд. Услубу истилоҳоти истиснодашудаи онҳо ба қоидаву қонунҳои имлои хати арабиасоси забони тоҷикӣ-форсӣ мувофиқ будг, ба забони ҳозира аз бисёр ҷиҳатҳо монандӣ надорад. Е;зле баъзе қоидаву қонунҳои грамматикӣ сабтшудаи онҳо, ки баъзе ҷиҳатҳои забони онрӯзаи тоҷикиро инъикос менамудан, *, моҳиятан дар грамматикаи забони ҳозираи тоҷик инъикоси !:удро ёфтаанд.

Қайдҳои ишораҳои лугатнависони қадимаро аз назар гузаронида, метавонем дарк намоем, ки онҳо дар роҳи ивқшлос)н боигарии маълумии қалқамон чӣ гуна ҳиссае гузсвлтааад.

Ҷлбатта тарзи қори онҳо аз принсили илми забоншиносии имрӯза фарқ мекунад. Вале саъю кӯшиши онҳо дар ин соҳа барои шароити зиндагин ҳуди онҳо ва инкишофи минбаъдаи !аб:)гlшинооӣ аз аҳамият ҳолӣ нест.

Яке аз фарҳангиомаҳое. ки нисбатан маълумоти лексикӣ-грамматикӣ муфассал дорад, ин "Фарҳанги Чаҳонгирӣ"-и Ҳусайни И:-1ҷу (соли таълифаш 1608) мебошад.

Муаллифи "Фарҳанги Чаҳонгирӣ" қисми асосии муқаддимаи китоби худро ба қоидаи грамматикӣ забон бахшидааст.

Аз дувоздаҳ оини муқаддимаи ӯ ҳафт оин ба масъалаҳои лексикӣ-грамматикӣ забони тоҷикиро фаро мегирад: оини аввал, дар баёни алоқамандии исми порс бар мулки Эрон ва он :\\и дар замони қадим ва аҳди бостон аз кучо то кучоро порс меномидан:./, забони порсӣ ҷавд аст ва зикри фасоҳат ва тафсил бар дигар забонҳо;

Оини дуввум, дар баёни ҷиғунапш забони порсӣ;

Оини саввум, дар теъдоди ҳуруфи таҳаччӣ (алифбо), қя назди порсизабонон м>тадовил аст.

Оини чаҳорум, дар зикри тартиби ик китоб, ки бар чӣ баён ва чанд боб аст;

Оини панҷум, дар зикри тафриқа миёни ҳуруф ва аломати ҳар ҳарфе;

Оини шашум, дар баёни тазвич(наздиқӣ) ва габдили ҳар як аз ҳуруфи бисту чаҳоргона ба ҳу]зуфи дигар.

Оини ҳафтум, дар баёни замонро (ҷонишинҳо)

Оини ҳаштум, дар баёни зикри ҳуруф ва қалимоте, ки ба ҷиҳати ҳусн ва зеби қалом биёваранд ва онро дар маънӣ мадҳал набошад.

Оини нухум, дар баёни ҳуруф ва қалимоте, ки ба авоҳири асмо ва афъол ба ҷиҳати ҳусули маънии гуногун дароранд ва бидуни таркиб ифсади маънӣ накунад.

Оини даҳум, дар баёни ҳуруфи муфрад, қн дар авоил ва авосит ва авоҳири қалимот биёваранд, ба ҷиҳти дарёфтм маонии мақсуда.

Оини ёздаҳум, дар имло.

Оини дувоздаҳум, дар дар баёни ақди аномип (момҳо).

Бояд қайд намуд, ки дар тафсири қавоиди фамматикӣ соҳиби "Фарҳанги Чаҳонгирӣ" симои ягона нест.

Соҳибони фарҳангҳои Рашидӣ ("Фарҳанги Рашидӣ") ва "Бурҳони Қотъ", ки маводи "Фарҳанги Чаҳонгирӣ"-ро истифода намудаанд, дар муқаддима мисли "Фарҳанги Чаҳонгирӣ" бобҳои алоҳида ҷудо қардақд. Маълумоти ин лугатҳо ба ҳам бисёр монанд буда, аз якдигар келе қам фарқ доранд.

Дар лугатҳок қадима мо асосан ду роҳи додани маълумоти лексикӣ-грамматикӣро мушоҳида мекунем:

1. Ҷамҷун рисолаи алоҳида дар аввал ва охири лугат оварда шудани маълумоти лексикӣ грамматикӣ.

2. Ҷамҷун мақолаҳои лугавӣ дода вгудани маълумоти лексикӣ-фамматикӣ дар фарҳангҳо.

Яке аз лугатҳое, ки равии дуҷумро пеш гарифтааст, "Ғиёс-ул-луғот"-и Муҳаммад Ғиёсиддин (соли таълираш 1827) мебошад. Муҳаммад Ғиёсиддин ҷамҷун забоншинос қавраи худ ба масъалаҳои морфология ва синтаксис аҳимияти махсус додааст. Мо инро аз мақолаҳои лугавии "Изофат", пдйвандақҳои

10

"ки", "ва", гешояндҳои "аз", "то", "ба", "бо" па ғайра мушоҳида қарца метавонем.

Баъзе маълумоти фонетикӣ аа морфшогӣ дар фарҳангҳои қадима

Дар баъзе фарҳангҳои пешина оиди ҳусусиятҳои фонетикӣ забони тоҷи |СЙ--форсӣ баъзе қайдҳои алоҳида дода мешавад, ки он асосан бв табдили овозҳо алоқаманд аст.

Ин гуна маълумоти фонетикӣро мо пеш аз ҳама дар ду луғати маҷҷури қадима "Фарҳанги Чаҳонгарӣ" ва "Ғиёс-ул-луғот" дуда метавонем. (минбаъд "Фарҳанги Чаҳонгирӣ" ба таври "Ф.Ч." дода мешавад).

Дар "Фарҳанги Чаҳонгирӣ" баробари маълумотҳои лексикӣ-фамматикӣ оиди ҳарфҳои хати арабиасоси тоҷикӣ баъзе қайдҳои мушоҳида қарда мешавад. Зикр қарда мешавад, ки форсизабонон аз 28 ҳарфи арабӣ 8-тои онро дар талаффуз сақил донис-а гарқ намуданд ва 4 ҳуруфи ҳоси забони тоҷикӣ-форсиро илова намуданд, ки алифбо аз 24 ҳарф иборат гаштааст.

"Рашидӣ" ("Фарҳанги Рашидӣ") дар ҳусуси дар таркиби қалимаҳои сзорсӣ наомадани ҳарфҳои ҳоси арабӣ аз қабилӣ "сод", "зод", 'айн" "то" ва ғайра таваққуф намуда, қайд мекунад, ки ин қуми қуллӣ нест. Муагшифи "Чаҳонгирӣ" меғуяд, ки қал.имаҳои ҳарфҳои арабӣ дошта (масалан, сад, ки бо сод"-и арабӣ аст, дар асл ин тавр нғвишта намешуданд ва он муарраб шудааст).

Дар богаи бадалшавии овозҳо (қарива - вариантҳои фонетикӣ) дар фарҳангҳои маълумоти нисбатан ғура оварда шудааст. Аз ҷумла, да]э "Ф.Ч." ин гуна тағайирҳои ба воситаи мисолҳо қайд шудаанд. Соҳиби "Ф.Ч." ин ҳодисаи забони ба тартиби алифбои арабӣ қайд намудааст. Адиф (а) 1. ба "дол": ба ин - бад - ии, ба он - бад-он. 2. ба "ё" армуғон - ярмуғон "Бо" 1. ба "иов": хоб - хов. ниҳеб-ниҳев, (тарс, бим), тоб-тов, об-ов; 2. ба "мим" ғужб-ғужм;

"П" ба "сэ": сапед-сафед;

"Т" ба "дол": дастос-дасдос (оси дастӣ)

"Ч" (чим) 5а "зо": рача-раза (саф, қатор)

Ба "Ж": қач-қаж, лачан-лажан (ғали тира); боч-бож: ба "гоф" охшеч-охшег (зидци ҳамдигар), ба "то": тороч-торот ва ғайра.

11

Аз мисолҳои ғавк маълум мешавад, ки варианти-и фонетикӣ кагамаҳо ҳамчун ҳодисаи забонӣ барси ҳамаи давраҳои инкишофи забони тоҷикӣ-форсӣ хоё буда, г.з тарафи забоншиносон (луғатнависон) низ ба ғарви махсус шйд қарда шудааст.

Ин ҳолат ҳамчун ҳодисаи муқаррарӣ ба забон ва хусусан ба забони ғуфтугуй-хаг [К]-1: хос аст.

Аксари қаринаҳои фонетикӣ қапмаҳо дар луғатҳо ҳамчун модҳои луғавӣ алоҳида чо дода шудаанд.

Дар ғшӯри баъзе шоирон мувофиқи қоидаҳои назм қор фармуда шудани ин гуна қалимаҳо (аз рӯи зарурат) хис қарда мешавад. (Масалан, хо5-хов, себ-сев).

Баъзан бе ҳеч як зарурати бадеӣ истеъмол шудаи ин гуна қаринаҳои фонетикӣ йиз мушоҳида мешавад. Масалан, вайрона-борона:

Дар ин борона ақл онро писандад,

Ки дар вай рахт бандад, дил иабандад.

Хисрави Деклавӣ

Ғужб-донаи ангур.

Биёвар он ки ғувоҳӣ диҳад зи чом, ки ман

Чаҳор ғавҳарам авдар чаҳор чой:

Зумуррат андар токам, ақикам андар ғужб,

Сухайлач андар хум, офтобам андар чом. Абулалои Шуштарӣ.

Дар оини нуҳуми "Ф.Ч." чунин унсурҳои қаймасоз овардг шудааст:

1. Унсурҳое, ки ба қалима маъноӣ соҳибиятро мебғхшавд: -манд: хирадманд, донишманд; -ванд: худованд; -гор: хндиятгор; -ур (шакли дигари -вар) ганҷур, муздур, ранҷур, дастур.

2. Унсурҳое, ки бисёрӣ ва анбӯҳиро ифода мекунад: - яох: санглох, девлох, рудлох; -сэр: мамак.сор. шохсор, кӯхсор; -зор: гулзор, сабзор;

-бор: дарёбор, рудбор; -ситон//истон: гулиетон, . бӯстон, сангистон.

3. Унсурҳое, ки маънии шабех ва монандиро ифоса мекунад: -дес: хонадес, хурдес;

Чи қадр оварад банди хурдес, Ки зер уфтод аз вай андоми пес. Саъдӣ

12

-осо: шарбосо. мардосо; -вар: хочавар; -сон: шерсон, палангсои; -сор: хоксор, сангсор; паш-ваш-фаш: шерпаш, шохфаш, махваш

4 Унсурҳои қалмасозе, ки ба қапма маъноӣ фаъолият мебахшанд: -гар; қосагар, шишагар; -он: хандон, хезон. -ор: харидор, фурӯхтор

Харғиз набувад хаяқ фурӯхтори чу ту хур, Моно ки туро ризвон будат фурӯхтор. Қатрон.

5. "Ў\`сур.ҳои қалмасозе, ки ба қалима маънии тасғир (хурдӣ) м-збахшанд:

ча: б:>ғча, гуломча, -ак: пирак, гуломак

6. Унсурҳои қалмасозе, ки ба қатама маънии лаёқат мебахшанд: -вор: шахвор; ғушвор, маънии микқорро низ ифода Мекунад; чомавор, номавор.

-онӣ: ^ардона, шохона, бузургона.

7. Унғурҳое, ки ба қалима маънии муҳоғиз мебахшанд: -дор: пардадор, роҳдор; маънии дорандаро низ ифода мекунад: зардор, молдор* бон: филбон, дарбон; -вон: астарвон, уштурвон.

8. Улсурҳое, ки ба қалима ифодаи маънии тавсиф мебахшад -нок: ғамнок, сахмнок, дарднок; -гин: шармгин, хашмгӣи.

9. У -сурҳое, ки ба қалима ифодаи маънии нисбат мебахшанд: -й: харавӣ, қошӣ; -ин: симин, заррин, оҳанин; -а: яқсола, ялрӯза, яқшаба, яқмоҳа;

10 УЮурҳое, ки ба қалима ифодаи маънии ранг ва лавн мебахшанд: иом-фом-вом: мушқом, анбарфом, гулфом; -гун-гуна: ганд/мғун, сурхгуна;

11. Уисурҳое, ҚИ ифодаи маъноӣ масдар мебахшанд: -ор: рафтор, ғуфтор; -ғӣ: бахшандағӣ, шармандағӣ.

12. Унсурҳое, ки маънии зарфиятро ифода мекунад: -дон: қаламлон, сурмадон,

)3. Дар хусуси морфемаи (суффикси) "о"

а) барои пайвастанӣ ду қалимаи ҳамчинс хизмат мекунад: хандоханд, зудозуд, иечопеч.

То раоиданд ҳар ду дӯшодӯш, Ба бисбӯи зи бухор ба чуш. Низомии Ғанҷавӣ

б) ду қалимаро ба ҳам пайваста маъноӣ ҳама, тамом ва сар то сарро ифода мекунад: саросар, саропо.

Саросар бибанцед дасти ҳаво, Ҳаворо мадоред фармонраво Фирдавсӣ

в) ҳамчун "о" (алиф)-и мунодо дар охири калимаҳо: 1 мурочиатро ифода мекунад: сарвгро, чаҳонпарваро; 2. ба калима маъноӣ афзунӣ мебахшад: басо, хушо;

г) ба калима маъноӣ хоҳишмандӣ ва талабро мебахшад: нашинадо, шавадо...

д) ба калима маъноӣ нисбат мебахшад: фароҳо, дарозо, паҳно (фароҳӣ, дарозӣ, паҳнӣ)

дар баъзе калима алиф ҳамроҳ карда мешавад, вале м&ъӣӣ бетағйир мемонад: бо-або, бе-абе., бар-абар. Дар бораи категорияи чамъ.

Предметҳои чондор (зирӯх) бо-он (мардумон, аспон) ва гайра бечон бо-ҳо (зарҳо, гавҳарҳо) чамъ менамоёнд. Агар узви предметҳои чондорро чамъ бастанӣ шаванд бо-ҳо чамъ мебанцанд: (пойҳо, сарҳо, дастҳо ва гоҳ баракс (сарон, гарданон)

Баъзе луғат ифодаи чамъро низ доранд: Масалан, мардум

Нашояд ҳеч мардум хуфта дар қор, Ки дар поён пушаймонӣ дихгд бор Хусрави Дечлгвӣ

3. Баъзан шахси воҳидро барои таъзим ҳшчун чамъ

меоваранд:

шумо гуфтед, шумо рафтед,

ОДАР ХУСУСИ ЧОНИШИНҲО, БАНДАКЧОБИШИНҲО ВА БАНДАКҲОИ ФЕЪЛӢ

Қайд мешавад, ки "ӯ" ва "вай" ишорат ба инсон аст ва "онм ишорат ба ғайри инсон. Лекин бг. "ӯ" ва ба "вай" калимаи "бар" ҳамроҳ кунанд, ба ғайри инсон низ рочеъ аст.

Бандакчонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ ва бацаакҳои феълн маънидод мешаванд: -аш дар охири исмҳо омадг^ замири ғоибӣ танҳоро ифода мекунад: аспаш, рафтаниш, омаданиш.

Дар охири феълҳо ба маъноӣ "ӯро" меояд: мегӯяндаш;

- ат: дар охира исмҳо омада маъноӣ замғри ҳозираи танҳоро ифода мекунад ва ба маъноӣ "туи аст: асш.т, омаданат, рафтаниат.

Дар охири феълҳо ба маъноӣ "туро" меояд: мегӯяндат, медуҳандат.

Дар охири феълҳо ба маъноӣ "туро" меояд: мегӯядат, мешхамдат.

-ам дар охири исмҳо, феълҳо ва сифат омада замири чугжаллими воҳидро ифода мекунад ва ба маъноӣ "ман" меояд: гавҳарам, омадам, рафтам, олимам. Баъзан афтодани "ам" низ мушоҳида мешавад.

Алқисса боз гаштаму омад оа хона зуд,

Дар боз қарду боз бибаст аз пас устувор.

Анварӣ

Ҳамин тариқ шакли чамъи бандакҳои феълӣ низ зикр карда иешавад,

Оиди тасрифи феълӣ сухав ронда, қайд карда мешавад, ки ҳаигами тасрифи феълҳо дар решаи калимгдои феълӣ тағйирот медуҳад: "х" ба "з" сохтаи - ссхт, месозад, бисоз...

Дар бораи калимаҳои, ки барои хусн ва зеби қаом қор қармуда мешзпад.

Мар

Ин замзам; маркабест мар рӯҳи туро, Бардораду хуш ба слами ёр барад Румӣ

Яъне руҳи туро

Бар-баргуфт, бархонд - яъне гуфт, хонд Фаро

Вақте ас {тгод фитнае дар Шом, Ҳар қас аз гушае сраро рафтанд Саъдии Шерозӣ Би - бшуфт, бирафт яъне - гуфт, рафт Ҳаме -

Ҳамерафтизу дидаҳо дар пояш, Дили дӯстон карда қон бар хаяш.

Саъди

Ба ақидш соҳибӣ луғат ин қабил унсур\ои забонӣ гӯё ба маъно дахле нэдоранд. Вале ин қайдро фақат нисбатан қабул қардан мумкин аст. Зеро ин қабил унсурҳо дар баъзе маиридҳо ба калимаҳо маъноҳои нав мебахшад.

Муқоиса қунед: бурдан - фуру бурдан, омадан - фаромадан ёки рафт - ҳамерафт қамонн гузаштаи давомдорро ифода иекунанд.

Дар "Ф.Ч" ғайр аз хусусиятҳои яекси кӣ-фамматика и зикршуда қанде аз пайвандакҳо аз ҳабилӣ "ва" "у" 'ки" низ оварда мешавад.

у- _ Шарҳи пешояидҳо ви пайвандакҳо дар "Ғ1Й!(-УЛ-

Дар "Ғиёс-ул-луғот" дар борак чор пешоянди не! «й: "аз", "то", "ба", "бо" маълумот дода шудааст. Аз инҳо петюннхси "аз", "то", ҳамчун моддаи путавии алоҳида, **пйиояиди** "ба". "бо", ки дар хати арабӣ як шақя дорад. ба гаврм омех а окардз шудааст.

Аксари маъноҳон ифодакунандаи ИН пешоянддо бо синонимҳои арабиашон, баъзан ба таврМ омехта. бо тстилох.и "ҳарф" номбар мешаванд:

1. Аз - ҳарфест, ки ба маънии ибтин.о. и.тлат (сабаб) \ \ ?
таҷрид (предмети бутун ё мачмӯи предметҳо, ки аз он қисме
чудо мешаванд) ва дигар маонӣ ояд. Кайд карда мешавад, ки
агар дар як чо (матн) паи ҳам ду дафъа псшояндн "Е з " омада
бошад, ҳазфи яке аз он чоиз аст.

Давлати хубтар аз хотири худ рафтани нест,

Соия боли ҳумо бар сари дарвешоч аст

Кайд карда мешавад, ки ба чои пешоянди "барои", "дар" "бо" (маа) ва пасоянди "ро" омадани пешоянди "аз" ӯумхич аст.

Соҳиби "Баҳори Ачам" дар "Чавоҳир-ул-хуруф" нагиштааст. ҳарфи "аз" ба маънии "барои" ояд. Чунон си
Зухурӣ тӯ.ад: Зи гулчинони боғаш фасли хурдоҷ, Шукуфта ғунчаҳо аз чунбиши бод.

Яъне барои гулчинони боғи тасвиrotи мамдӯх дер фасл.и хурдод, ки охири баҳор аст ғунчаҳо шукуфта
мешшд, аз чунбиши бод.

Ба хубӣ ниҳад расми бунёдҳо,

Зи давлат ба некӣ қунад едҳо.

Яъне давлатро барои умуроти некӣ ед мекунад.

Паноҳандаро ёд кард аз нахуст яъне дар нахуст.

Дилбастагӣ аз сунбут улпӯши ту дорад. Нар чапд-алфоз "аз" зойд ҳам ояд: аз юҳ, аз барои аз паи, аз баҳри...

2. "Бо" чунин хусусинт ва вазифаҳои граммат ткии *ув*

пешоянд оварда мешавад

1. Ба маънии маа (яъне са маънии ҳамроҳӣ): аспе бо зини **мукаллап** харид.ам.

2. Ба маънки "бо вучуди" бо вучуди он ки ўро бисёр фаҳмонидам, магар нафаҳмид,

3. Барои атф (ҳамчун панвандаки тобеъкунанда)

Фарк. аст мяёки он ки ёраш дар бар, •

Бо он ки ду чашми ийПИЗОраШ бар дар.

4. Ба чкгънии тараф ва чоииб: Бард аз най иаёмн чанд бо ў Зулайдоро

ДҚҳад лайванд бо ў.

5. Барои гақобул (рӯ ба рӯ) чунон ки: Бо рӯн ту офтоб диҳам,

Хубдст, вале он надорад.

6. Барои муаваза (бо ҳам ду **чизро** иваз кардан):

Фарҳрц куҳи **гамро** бо **чбн** намефурушад.

3. "Бо"-и бқдуни алиф (ба) низ барои чанд маънӣ ояд:

1. ба маънии маа (б<>): Ба хайр ва оқибат ин чо расидам.

2. ба иаънии тараф ва чоииб (ба сӯи предмет ва ё чизе равона шудани амал)

а) Ёа кӯи ў надҳам тисрли ишқро рухсат, б' Са мулки Ачам рағбати шоҳ нест.

3. Ба маънии миқдор:

Ба чав меситонад ;и дехқони чир, Ба уан мефиристад ба девони мир.

4. Ба маънии "барон": Ба дндори мардум шудан айб нест.

5. Блраи тафовик (мувофқат ва монандӣ доплан)

6. Бараи қурб (қаздикӣ): ўро ба ман ва маро ба ў расон.

7. **Барэи** сабаб (пешочнди "ба" прецмети сабабгори амал ва

х.о [агро шсшон медқҳад):

Ба чурмй **ишқи туам**, **мекушанду** лавғост Ту низ **ба лаби** бом **о**, **и** хуш ёмошост.

8. Баром **нисбия** (**моненӣ**, шабоҳат) Лутфаш **б**;| **баҳори шодмонист** Қаҳраш **ба** самуми меҳрокист.

9. Ба маънии иваз: падарам равзаи ризвон ба ду гандум

мааурушад.

17 бет

На парҳезкору на донишваранд, Ҳамон бас ки дунё ба дин меҳаранд.

10. Барои истионат (ёри хостан) (пешоянди "ба" барои
нишон додани воситаи иҷро ва тарзи амат кор фармуда
мешавад)

а) Ба лашқар тавон карда ин корзор

б) Тоза месозам ба нохун боз доги хешро.

11. Барои иттисол (пайвастиӣ) (бештар дар таркибҳои
зарфӣ меояд) ранг ба ранг, дам ба дам.

12. Ба маънии зер: ба теғ-ба маънии зери теғ.

Чунин то ба миқдори ҳафтод мард.

Ба теғ омад аз румиён дар набард.

13. Ба маънии оғоз:

Ба номи чаҳондори чаҳонофарин...

14. Ба маънии лоиқ:
Соиб, кунун ки дард ба дандон намондааст, Он беҳ, ки роҳи чораву тадбир наспарем. (яъне ки дарди корд ба ҳалокат расонида, лоики муолиҷа намонда)
15. Ба маънии пешоянди "аз"
Ба тан бӯё кунад гулҳои тасвири ниҳолиро, Ба по бедор созад хуфтагони нақши қолиро.
16. Ба маънии пешоянди "дар" (чоӣ воқеъ гардидан ва ё будани амал, ифодаи макон), Дашном ба ман доӣ, шаққар ба даҳони ту. (яъне, дар даҳони ту).
17. Ба маънии "бар"
Он шамъро гузар ба ғуборам фитодааст. Парвона чу суман ба мазорам фитоцааст.
18. Ба маънии пасоянди "ро":
Ба зулфаш чу лиҳам, эӣ орзу, дил. 1У. Пешоянди "то"
1. Ба маънии ибтидоӣ замон:
То ишқи ту дар сина макон кард киро чо?
2. Ба маънии интиҳо ояд ва баъзан ба замон даюлат кунад: То ба рӯзи чазо паёлай бод.
3. Маъноӣ макони́ро ифода мекунад:
Зи машриқ то ба мағриб таште аз зар... -
4. Барои "коф" рабт ("ки") ояд:
а) Умри гаронмоя дар ин сарф шуд,
То чӣ хӯрам сайфу, чӣ нӯшам шито.
(шито-касе наҳор нахӯрдааст гурусна).
- б) ДаСирэн, нигар то ба рӯзи санод. Қалам чун тарошанд аз мушқбед.
5. Ба маънии иллат (сабаб), натиҷа ояд:
а) Зи иан хотир набандад маънии озори хотирхо,
Ба ёди кас наеям то набошам бори хотирхо.
- б) Чашми ман кард ба хар гӯша равон сели сиришк,
То сиҳсарви туро тоза ба обе цорад.
6. Ба маънии ҳаргаз ва зинҳор: Зи со>,ибғараз то сухан нашнавӣ, В-агар кср бандӣ пушаймон шавӣ.
7. Ба маънии "агар" ки калимаи шарт аст: Урфӣ гӯяд: То теғ ба каф ёбӣ бар на(рс дудастӣ зан,
То санг ба каф сӣдбар шишаи ҳастӣ зан.
8. Ба маънии "ҳамин ки" (ин пайвандак замони воқеъ шудани амалро ифода мекунад):
То муш аз сӯрох барояд, гурбааш хӯрад, Дар назм Соиб гӯяд:
То туро аз дур дидам, рафт хушу аҳли ман, Мешатад наздики манзил корвон аз ҳам чудо. Дар "Ғиёс-ул-луғот" маъноҳои лексикӣ-грамматикӣ пешоянди "то" ва пайвандаки "то" ба таври омехта дода шудааст.

Пайвандакҳо

Муаллифони баъзе фарҳангҳо, аз ҷумла "Фарҳанги Чаҳонгирӣ" дар муқаддимаи лексикӣ-грамматикӣ худ оиди пайвандакҳо маълумотҳо додаанд. Муаллифи "Ғиёс-ул-луғот" дар мақолаҳои луғавӣ "коф", "вов", "ё" ба ғайр аз хусусиятҳои гуногуни ин ҳарфҳо, ки дар алифбои арабӣ ифода мекунанд, хусусиятҳои грамматикӣ онҳоро Низ нишон додааст. Бо вучуди он мо маълумоти лексикӣ-грамматикӣ "Ғиёс-ул-луғот"-ро, ки ваэифаҳои катимабандӣ ва қисмаи ҷумлабандии панвандакхоро зикр кардааст, пурра ва ҳаматарафа гуфта наметавонем. Хизмати муаллифи "Ғиёс-ул-луғот" дар ин хусус аз он ӣбо^аг аст, ки маводи парокандаи пешиниёни худро аз нуқтаи назри инкишофи илми забоншиносии замониш омӯхта як қатор казифаҳои фамматикӣ унсурҳои нутқро муайян ва тасниф карцааст.

Пайвандаки "ки" ин ҳарф ("яъне "коф") барои чанд маънӣ ояд:
19 бет

1. Барои баён (ҷумлаи найрави муайянкунанд 1ро бо сарҷумла пайваст Мекунад)

Гуле, ки як дирамаш обрӯи нӯх чаман...

Пайвандаки "ки" аз "ё"-и номаълум (артикли "ё") "ё"-к тавсифӣ дур ва гоҳе ҳазф ҳам шуданаш мумкин аст.

Вучуде диҳад равшаной ба чамъ

Ки сӯзиш дар сина бошад чу шамъ,

Моҳи ман гуфт:-бикун ҳар сӯ назар,-

Гуфтам ба чашм. Сӯи ман бину мабин. сӯи дигар,-

Гуфтам ба чашм.

2. Барои изҳори сабаби муддао ва ба чоӣ пайвандаки "зеро ки" ояд:

3. "коф"-и муфочот ва он маънии "ногах" диҳад:
Лашкари ислом чу он чо расид,
Буд замин ташна, ки дарё расид.
4. "коф"-и натиҷа (чумлаи пайрави натиҷаро бо сарчумла пайваст мекунад). Чиҳил сол машқ кардам, ки
хг.ти ман шаъне пайдо кард.
5. "коф"-и атф:
Эй басо аспи тезрав, ки бимонад, Ки хари л&нг чон ба манзил бараз.
(Дар ий мисол ду чумлаи соддаро ба ҳам пайваст қаргяаст)
6. "коф"-и рабт ва он аксар барои рабти ду чумга (калма) воқеъ шавад.
Гуфтам, ки дилам, - Гуфт, ки пурхун қунамаш, Гуфтам чашмам, - Гуфт, ки чайхун қунамаш.
7. "коф"-и тафсил ва он маънии "балки" диҳад
На ман бар он тули ораз ғазалсарояму,
Ки андалебу ту аз ҳар тараф бас, ҳазоронанд.
8. Барои тардид (радз):
Агар ту захм ниҳӣ, беҳ ки дигаре марҳам, Агар ту захр диҳӣ, беҳ ки дигаре гарек
9. "коф" ба маънии "аз" ояд:
Тарки эҳсони хоча аълотар,
К-эҳтимоли чафои баввобон.

Ба тамошои гӯшт мурдан беҳ, Ки тақозои зишта қассобон.

10. Ба маънои "ҳар чӣ" ояд:
Дитр кишзар обод бинад ба хоб,
К I юрад дили аҳли кишвар. хароб!
11. "коф"-и таъйид ва ин монанди "коф"-и таълил (сабаб)
буда, маънии "зеро ки"-ро диҳад:
Носиралӣ гӯяд:
Му>,аббат кай равад гар устухонам тӯтиё гардад, К I аз сӯидани сандал *кучо* нуқсон. расад
туро.
12. "коф"-и ташбеҳ ва маънии "чунончи" ва "ҳамчу"-ро
диҳад.

Чун эн мехӯрад зангии хомро, Ки :ангӣ хӯрад мағзи бодомро. Нест дар
чанг силоҳдор, ки ў, Набувад ҳеч вағодор,, ки ў.

ц.' коф"-и зиёдат, ки барои ҳусни калом ва тақозои вазн
"<Iранд:

Нахэҳам, чон аз-ў бо барг гардад,
Кч летарсам, ки шодимарг гардад.

14.' коф"-и тамсия
Маг ладаун аз бати сарнагун,
Равон ҳамчунон, ки аз бати қушта хун.

1*.' коф"-к нафӣ (инкор):
Чн»; мушк беҳтар, ки як тӯда гал,
Хазкна тиқӣ беҳ, ки мардум ба ранч.

16.' коф" ба маънии "агар"
Чӣ кам гардад, ки сӯи ошиқи зор,

Куна аз лутф, эй бадхӯ, нигоҳе,
17. 'коф" ба маънии "ҳаМ" ва "то" ояд:

Эътимоде ба вафои манат, эй кофир, нест,
Гар ҳама вақт Гшевд, к.и ту ро бовар нест.

Сухан зиёда аз ҳадди худ нахоҳам гуфт, ки мардум айби ман накунан! (Ғ1.2, 199-202).

Пайзандаки "ва" (v) 1, Вови лузу.м (y), ки миёни лозим ва малзум ояд (ду ва ё зиёда. калимаҳои
баробархуқуқро ба ҳам пайваст мекунад).

Мову маю зоҳидону тақво, Тс ёр сари кадом дорад.

Қай;(карда мешавад, ки дар наср (баъзан дар назм) агар вов" дгр миёни д> чумаа воқеъ шавад, онро мафтӯк
(ва) бояд

21 бет

хонд ва гоҳе маҳфуз ҳам ояд, ки *лн* баъзан сабаби фасоҳат
балоғати суҳан бошад.

Ба қадри ҳар суқун роҳат бувад бингар маротибро, Довидан, рафтани, истодан, нишастан, хуфтани мурдаи.
(Соиб)

Қурбон шавам ту ро, ки дар андешай ханӯз, Ихлоси ман, муҳаббатн ман, эътиқоди ман. Дар байни адад
овардани пайвандаки "вов" (y) халали фасоҳати суҳан аст.

Бӯса гирифтам аз лабаш: як, ду, се, чор, панҷ, шаш,

3. "вов"-и тасғир ва он дар охири исм воқеъ шавад: писару ба маънии писари кўчак, шайху-ба маънии шайхи кўчак. Ин ҳодиса бештар дар насри классикӣ мушоқида карда мешавад.
4. "вов"-и зоида ва он дар калом ягон маъкиро ифода накарда, бештар бар аввали лафзи "лекин" ҳамроҳ шуда меояд:

Ки эй некбахт, ин на шакли ман аст, Валекин қалам дар кафи душман аст.

5. "вов" ба маънии маа (бо) ояд ва баъзан онро "вов"-и тасвия (баробарӣ) гӯянд:

Пириву сад айб чунин гуфтаанд, Яъне пирӣ баробари сад айб аст.

6. "вов"-и тахфиф, яъне аз мухаффаф> кардаш лафзи "у" пайдо шудааст.

Дил мутаҳайир, ки чи донад в-ӯро, Ақл дар ин гум, ки чӣ хонад в-ӯро.

Ба ғайр аз ин дар аввали лафзи арабӣ омадани пайванда>и "ва" (у) мавқеи навишта шудани он дар графикаи арабӣ, ки чиҳати фонетикӣ ин ҳарфро (овозро) инъикос мекунад, низ ишора шудааст.

Пайвандаки "ё"

Аз ҳуруфи отифа (пайвандак) буда, ифодаи тардид (рада) кунад. Дар ин сурат аз ду сухан яке манфӣ ва дигаре мусбат бошад (аз ду амал яке қобили иҷро аст).

Ё макун бо пилбонон дӯстӣ,

Ё бино кун хонае дархурди пил.

Ба ғайр аз ин дар мақолаҳои луғавӣ "батки" "чун", "чу" маъноҳои грамматикӣ ин пайвандакҳо ба таври мухтасар эзоҳ ёфтааст.

Шарҳи "Изофат" дар "Ғиёе-ул-луғот"

Муаллифи "Ғиёе-ул-луғот" яке аз он лугатнависон аст, ки оиди хусусиятҳои изофат дар забони адабии тоҷик (форс) нисбат ба дигар фарҳангнависон маълумоти муфассал ва ҳаматарафа додааст. Ин гуна маълумоти муфассал доир ба изофат дар сарчашмаҳои дигари наҳвӣ ва лексикографии он замон қариб ҷуҷур намеояд. Гуфтан мумкин нест, ки доир ба ин масъала муаллифи "Ғиёе-ул-луғот" аз маълумоти дигар сарчашмаҳо истифода накарда бошад. Қайдҳои ҳуди муаллиф бар он дағолат мекунад, ки ӯ дар тайин ва тафсири қоидаву қонунҳои забони аввал ба сарчашмаҳои истифодакардааш мурочиат мекунад, сапас хулосаҳои ҳудро тавзеҳ медиҳад.

Муҳаммад Ғиёсиддин дар мақолаи луғавӣ "изофат" (ҒЛ. 4.1.68-72) тобишҳои семантикӣ-грамматикӣ байни муайянкунанда ва мугъйаншавандаро, ки ба воситаи изофат сурат мсшрад, як-як номбар намуда, онҳоро ба гурӯҳҳо тақсим мекунад.

Муаллифи "Ғиёе-ул-луғот" ба изофат чунин таъриф доҳааст: "Махфӣ намоаад, ки изофат дар истилоҳи ваҳвиён нисбатест, ки миёни ӯ исм воқеъ шавад. Бар вачқи таъйид исми аввалро музоф (муайяншаванда) ва исми соҷиро музофлайҳ (музофунла) (муайянкунанда) гӯянд ва дар форс! ҳарфи охири музофро бинобар аломати изофат қасра медиҳанд дар тазаффуз..."

(муайянкунандаҳое, ки ба воситаи бандиҳои изофӣ (-и) ба муайяншаванда тобеъ мешавад, муайянкунандаҳои изофӣ ном доранд; "Забони адабии ҳозираи тоҷик", Синтаксис, Душанбе-1970, сах.74.

Пас аз он дах хусусияти изофатро номбар мекунад, ки мухтасаран м; змунӣ онро меорем:

1. Тамлиқӣ ва он изофати малиқ (мулк) аст ба сӯи малиқ

тун, аспӣ занд, ганҷи қорун, ва қасри султон.

(инро Халияов А. ифодаи соҳибият номидааст). Ҳамчунин изофати мошк ба малиқ чун, худованди хона, султои Руу. малиқи динор ва инро изофати ҳақиқӣ низ гӯянд.

2. Таҳсиӣ, яъне як предмет ба предмети дигар хос

гардонида мешавад: оинаи нил, ранги шугур, пусти анор,

дӯкони аттор. Хели дигари ин қисм изофати мусаббиб

(сабабшаванда) ба сӯи сабаб аст: куштаи ғам, ва изофати сабаб

ба сӯи мусаббӣ: теги интиқом.

23 бет

Аз ҳамин қабил аст кзофати қбни ва он изофати писар бошад ба сӯи падар ба ҳафзи лафзи "иби": Абулфазли Муборак (муносибатҳои хешу таборӣ).

3. Тавзеҳӣ (изофати муваззах), ки муайянкунанда ба номи хоси предмет далолат мекунад ва инро изофати ом ба сӯи хос низ гуянд: Шаҳри Басра, Хиттаи Бухоро, рӯзи душанбе ин гуна муайянкунандаҳоро баёнӣҳои изофӣ низ мегӯянд,

4. Табаунӣ (баёнӣ) дар ин гунг изофат ҳақиқат га моддаи музоф (муайяншаванда) ба музофунлайҳ I муайянкунанда) баен карда мешавад: девори гил, хотами тилло. косаг булӯр, қаламдони ҷубин

5. Ташбеҳӣ. Изофати мушаббаҳ-ун-беҳ (ташбеҳшазавда) ба сӯи мушаббаҳ (ташбеҳкунанда) ва баъзе инро изофати мачозӣ низ мегӯянд: душмани нафс, гулшани давлат, баҳори иқбол, сунбули зулф. Дар ин гуна изофат муайянкунанда муайяншавандаро ба ягон предмет монанд карда ба вад маънои мачозӣ медиҳад: борони тир, диди сангат.

6. Изофати мавсуф (муайяншгванда) ба сӯи сифат (муайянкунанда) аст, ки инро муайянкунандаи изофин сиф; й меноманд. Муайянкунанда, ки бо сифат нфода ёфтааст, баъд аз

муайяншаванда меояд ва ибораҳои изофкро ташкил мекунад:

шамшери тез, корди кунд, аспи кабуд, марди шучоъ

7. Мачозӣ. Дар ташбеҳи ду предмет муайяншаванда гарчӣ чизи бечон бршад ҳам дар ҳаёл ҳамчун чизи чондор тасаввур карда шуда муайянкунанда ба сӯи он нигаронида мешалад: Сари хуш, қадами фикр, дӯсти ақд.

8. Зарфӣ. Изофати мазруф (дар зарф буда) ба сӯи зарф ва инро изофати мавқеу макон мекоманд: оби дарё, ҳавои саҳро нз баръакс зарф ба сӯи мазруф: шишаи гулоб, сандуқи китоб. *

9. Иқтиронӣ. Муайяншаванда (музоф) ва муайянкунанда (музофилайх) наздикии маънавий доранд: Номаи иноят, ки ба номи фақир судур ёфт ба дасти адаб -ирифта ба сара иродат ниҳодам ва ба амомили (сарангуштон) ииёз мафтӯҳ ;охта ба чашми ақидат бархондам. Яъне номае, ки муқтарин (наздик) ба иноят буд ба дасти худ, ки ба ҳолаги адаб иқтирсн дошт, гирифта ба саре, ки бо сари иродат муқоранат дорад, ннҳодам

10. Калимае, ки бо "а:лиф" ва бо "вов ' (у) тамом утешава.., барои изҳори "изофат" "ё"-и тахтонӣ навишта мешавад: донои аср, дебои латиф. рӯи хуб, паҳлуи ман.

Калимае, ки дар охири он "ҳо"-и мухтафӣ (яъне "а") бошад, дар вақти изофат ҳамза мегузоранд: хӯшаи ангур, бодаи соф

Баъзаи муанянкунанда чои худро иваз намуда, пеш аз муайяншаванда меояд. ки дар ин ҳолат изофат меафтад ва ин услубро 'изофати мақбулӣ' номанд: Аврантзеб, наччорписар, нехмард, таҲонпддшоҳӣ, гардунофтоб гулоб, яъне: Зеби авранг, писари нгччор, марди нек, исдшохи чаҳон, офтоби гардун, оби гул.

Ш.Рустамов дар хусуси калимасозии исмҳои мураккаб сухан рочда гуфтаи муаллифи "Ғиёс-ул-луғот"-ро, ки мо дар боло зикр каэдем, меорад ва бс кадом роҳ сохта шудани ин қабил калимаҳои мураккабро тавзеҳ дода менависад: "Ин калимаҳо бо усули тамомш дитар сохта шуда.анд, отғо на дар заминаи ибораҳои изсфӣ, балки дар заминаи ибораҳои ғайриизофӣ ба ач || омахаанд". Вале ҳаминро кайд кардан лозим аст, ки нисбат &ъ маънапаи ташақули исмҳои мураккаб муаллифи "Ғлёс-ул-туғот"-ро дар қатори дигар муаллифони муосир ноҳақ ҳисоб кардан аз рӯк инсоф нест. Дввал ин ки, ў аз нахустин қасонест, ки нисбат ба категорияи грамматикӣ изофат муфассаппар тавг^ққучф намуда, хусусиятҳои хоси онро ба нс:агаи далелҳои қавӣ асосан дуруст баён кардааст. Баъд всбаста ба вазкфаҳом грамматикӣ изофат дигар ҳодисаҳои забониро зиз аз мадда назар дур наандохтааст, ки онҳо ба факи изофат, факи изофгя! билқалб ё ҳазфи изофат, ё илова шудани изофат да сд дорад.

Баъзаи бо аарурати шеърӣ ё қасрати истеъмол ё ғалабаи иомият қасрати аломати изофатро аз охири музоф соқит кунанд ва ян аяалро факи изофат хонанд ва он алфоз ин аст: мисли сар ва соҳиб, ва қобил на душман ва ошиқ ва писар ва молик.

Баъд .и он як Қатор мисолҳо оварда мешавад, ки дяр он ҳодисаи факи изофат дида мешавад:

Дар ин анҷуман кист ршнқсухан,

Ки ишқе наварзид бо шеъри ман. Зухурн.

Эй ба нафози умур бар сари тахти сурур, Бао ҳт ма шоҳони аср хуши ту молиқриқоб.

Бадр.

Нисори маҷлиса аз чарх гавҳарӣ бодо, Ки гар ҳисоб наёяд баҳо чунон гавҳар.

Форебӣ

Яъне ҳарфи "ё"-н тахтонӣ дар охири лафзи баҳо, ки барои изх.ори каорати кзофет ба тарафи чунон гавҳар зарур аст ва дар ин чо барои истиқомати вазн маҳфуз шудааст. (ҒЛ. 4.1,70).

25 бет

Ва ҳамчунин лафзи "ним" ҳама чо бидуни қасраи изофаг ояд чун: нимрӯз, нимшаб, ва ҳамчунин лафзи "пас" гэх мақтӯъ-ул-изофат ояд: чунон ки: пасф^ардо, ва пасқўча...

Ва бояд донист, кӣ калимаи музоф чӯь мураккаб бошад ба "шин"-и замир (-аш) ё "то"-и хитоб (-ат) ё "ним"-и мутақаллм (-ам), чун ғуломаш, ва аспат ва шамшерам.

Дар ин сурат ба риояти фатҳи моқабл ва суқуни замири мутассил қасрат музоф зоҳир нашавад, магар вақте ки ба чои замири мутассил, ки он зиёда аз як ҳарф мебошад, бигузоранд, чун: ғуломи ў, ва аспи ту ва шамшери ман... (ҒЛ. 4.1. Ю).

"гоҳе калимаи "ро" бадали қасраи изофат оранд, чунон ки дар ин мисраъ:

Рабуда ниюшандагонро шикеб

Яъне, шикеби ниюшандагон

Ҳамчун дар ин мисраъ:

Қасонро нашуд новак андар ҳарир

Яъне новаки он қасон дар ҳарир нарафт ва чунон ки дар баъзе алфюз суқути қасраи изофат ба назар омада ва ҳамчунш дар баъзе чо бидуни ҳочат изофат зиёдатӣ қасра низ дида шуда, чунонки қасраи лафзи "сар" дар ин байти зуҳурӣ: Ба зери қасри қадраш дар тамошо, Сари бар пушт, акли даст боло

Чунин ааг нуқтаҳои асосӣ ва чолиби диққат оиди изофат, қи дар "Биёс-ул-луғот" дида мешавад.

26 бет

Боби 2

ОЛИМОНИ ТОЧИК - ТАДҚИҚГАРИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ
ФАЪОЛИЯТИ ЗАБОНШИНОСИИ САДРИДДИН АЙНӢ

Устод Айнӣ на танҳо сардафгари адабиёти муосири тоҷик, ад абиётшиноси дақиқназар, балки ў сарвари илми забоншиносии тоҷик низ мебошад.

Чи навъе ки яке аз шогардон ва хамкорони устод С.Айнӣ -Раҳим Ҳошим менависад, "Яке аз чихатҳои хеле муҳим ва барои маданияти мо хеле пурқиммати фаъолияти илмии устод С.Айнӣ ссҳои забоншиносӣ будааст. Дар даврае, ки ба забони адабии "нав"-и тоҷик асос гузошта мешуд, дар сари кори таҳрир ва таълифи асарҳо, қабул кардани истилоҳҳои илмӣ, таътиб додани китобҳои дарсӣ будани раҳнамое чун Айнӣ донандаи ҳам назария ва амалияи забон, будани чунин марди барои ҳама мӯътабар хушбаҳтии бузургии илми забоншиносии мо будааст".

Бо ташкил ёфтани Республикаи Тоҷикистон масъалаи забони адабии тоҷик, масъалаи муайян кардани роҳҳои тараққиёти сяндаи он ба миёни омад ва бо гузаштан ба алифбои нав, ки мақсад аз осон гардонидани омӯзиши забон ба омма буд, ин масъала боз ҳам қувват гирифт. — « ----- —

Айнӣ дар мақола ва китобҳо, ки дар он давра навиштааст, намунаи чунин забони адабиро нишон дод, ӯ аз як тараф, масъалаи аз назар гузарониш ва тақмил додани захираи луғавии забони адабии тоҷикро ба майдон гузошта бошад, аз тарафи дигар масъалаи содда, печарпечҳои тарзи нигоҳи раҳона карлаи услуби нигоҳи таъкид намуд ва дар ин соҳа тамоми қувват, нуфуз ва эътибори илмии худро бедареғ ба қор андохт.

Маълум аст, ки то солҳои 30-ум дар забони тоҷикӣ аксаран аз истилоҳоти арабӣ истисрода мебуданд. Дар масъалаи истилоҳҳои фикри Айнӣ доимо равшан ва қатъӣ буд. Ӯ соли 1927 дар тақризи худ ба тарҷумаи китоби табиёт аз русӣ чавишта эҳд: "Он ибора (истилоҳ)-ҳои арабиро, ки гамомкунанадони мадрасаҳои Бухоро намефаҳмиданд, баровардан, ба ҷои онҳо луғатҳои содда ёфта мондан ва ҷумларо ба тадриҷ тоҷикӣ бастан даркор аст".

Баъзеҳо даъво мекунанд, ки ба ҷои калимаҳои арабӣ калимаҳои тоҷикӣ ёфтанд ва агар набояд сохтан лозим мегуфтанд. Масъалаи ба ҷои калимаи "мактаб", ки асрҳо боз 27 бет

дар забони тамоми лалқои Шарқ ҷари буд, калимаҳои дабиристон, дабҷон ва ғайраро маҷбуран ҷорӣ иек/нзнд.

Тарафдорони ин ҷараён мегуфтанд, ки ба ҷои "фоид"-и арабӣ суд, ба ҷои "тахт" зер, ба ҷои "вақт" хангом қор фармудан ва ин қабил калимаҳоро аз забон парторта, ба ҷои онҳо тоҷикиашро қор фармудан ва агар набояд сохтанро пешниҳод мекарданд. Дар ин ҳусус фикри Айнӣ чунин буд: "Аз қор фармудани ҳам фоида в: ҳақ суд вг монанди ииҳо тоҷикон зарар намебинанд. оалқ бя андозае, ки забони гуфтутӯяшон васеъ аст, забони навигшаашон ҳам васеътар меавад.

Онҳо бо баҳонаи ин ки "халқ на муаллимонаме Баҳминд", аз забон бароварда партофта шудгии ҷуш-ш катимаҳои арабӣ ва тоҷикӣ монанди. фанҷучсда, собих, унвон, масъул, қироат, табдил, кулфат, муттасил, ҳарораг, маҳбус, алвон, чайб, партов, пиндоштан, гитгӯдан, водор, бартарӣ, бузург, сард, нарм, ДОро будан, гузаштан, намудан, кӯмак, пунба, ғирбол вг ғайр:; оро ҳамчун "элементиҳои дар забони тоҷикӣ бегона" ба тағри расмӣ талаб карда буданд.

Монанди ҳамин нисбат ба ҳама гунг катимаҳои **ӯбекӣ** аз нуқтаи назари "унсӯҳои бегона" назар карда мешуд. Бисёр катимаҳои дар забони зиндаи умумихалқӣ вг хлгто адабӣ мавҷудбударо бекор ва бсфоида эълои мекардаш. Блрзи мисол таёқ, қабурға, тинҷ, ўлчақ, ҷақмоқ, ҷўлоқ, тешуқ, келин, қурбоққа, ҷумҷуқ ... дар забони тоҷикӣ унсӯҳои лутгвии нодаркорэълон карда шудабуданд

Дар соли 1928 дар Тошканҷ маҷлис машваратӣ баъзои тайёри ба конференсия-: ашфҳои кав барпо гәзидда. дар баробари масъалаи алифбо, масъалаи забони адабин **ГОЧИЖ** ба мувоҳида гузошта шуда буд. Мувиозира ва мувоҳида! дар он маҷлис воқеъшуда дар масъалаи забонҷ адабии тоҷик ва асоси он ду ҷараёни ба ҳамдигар мухалфиро ошқор намуд.

Фикри он ду гурӯҳ, ба ҳамдағар муқобил муидаричаи асосии мувоҳидаи дар давоми солҳои 1928-1929 оид ба забонро ташкил менамуд. Айнӣ фикру **мувоҳидаҳои** худро эиди ин мувоҳида дар мақолаҳои матбуоти ҷаврагӣ "Дун **зи** нав -атифҳои нав", "Дар атрорн **забони** форсӣ ва гәчиқӣ", "Забони тоҷик", "Ҷавоби ман" баён намууда буд.

"Аз рӯи шунидам, дар болои хостани забони дар адабиёти нави навиштаи тоҷик ду фикри асосӣ менамуд: яке қабул кардани забони умумин форсӣ, ки аз он ҳамаи форси: аботони **ҷаҳои** фонда бурда **тавонанд**. Дигаре забони соддаи авомӣ

тоҷик.

Қасоне, ки тарафдори **фикри авв** шанд, меғоянд: адабиёт ва матбуотгм тоҷикӣ қорандаи тухми инқилоб дар шарқи форсӣ аст. Агар мз збопи адабиёти нави тсҷикро ба забони соддаи тоҷик вобаста карда монем, вазифаи байналмиллалии худро адо **карда** наметавонем.

Қасоне, ки фикрҷ дуҷомирб пеш меронаид, меғоянд: **вазсран** агволини мо разшан кардани фикри авомӣ тоҷик, паҳн **кардади** ит.уу дониш **дар** оайни авомӣ тоҷик ва оммагӣ кардани **инқилоби** маданӣ ҷар байИИИ тоҷикон аст. Агар мо **байн** шмиллгӣ мекунем гуфта, забони адабиёти тоҷикро аз **доираи** тоҷикон берун барорем, қисми авомӣ тоҷик аз ғизои **ҷониш** маҳрум ҷемонад.

Худн ман аз тарафдорони фикри дуҷоми ҳастам, зеро "аввал хеш, дуҷоми длтвеш" аз масалҳок машҷури тоҷикӣ аст!"

Айнӣ ба ин навиштаҳои худ масъалаи мубориза барои **забони** умумимилдӣ-адабии тоҷик ва асоси умумихатқии онро **бо ндеяншн** ва муидаричаи асарҳои навишташаванда сахт зобаста месард.

Баромадни Айни ба муқобили ҳама гуна гурӯҳҳои "забончӯяндагон" ва "зг.бобозсозандагон", бар **зидди** ривияи шаҳрлӣ **ва** маҳалчиги оид ба забон ва лаҳҷаҳои маҳаллии вай нигаронида шуда буд. Айни ба муқобили фикри онҳое, **ки** "забони **адабии** тсчих умуман нест", "ҷар асоси лаҳҷаҳои ҷудэгла забонҷи адабии тоҷикро сохтак зарур аст" мегуфтанд, сДромада, исэот мекард, ки забони адабии тоҷик буд, ҳаст **ва** дар **асоси** лаҳҷаҳои иаҳаллӣ барои ҳар **лаҳҷа** як забони **ҷудоғона** сохтан қатла>иан зарураг наҷорғд ва ин кор дар айни ҳол **зидди фикрҳри** таъриқи мебошад!"

Ллнй дар тамоми асару мақолаҳое, ки оид ба забон навиштгаст масъадги омӯхтан та истифода кардан аз сарватҳои лаҳҷаҳо, **аз** ҷумла лаҳҷаҳои кӯҳистонро ба миён ме^лзошт. Ё навинла **буҷ** дар забони зигиан халқн гочик ҷунон ҳазинаҳо қастанд, **ки** пур аз дурдонаҳои пурқиммат мебош;шд ва вазиғаи мо, нзвнса шагоп ҳамон дурдонаҳоро ёфта ба омма тӯхфа **кардан аст**.

Устод Лтнй вазиғаи иависандагонро дар қорй ба омма наздик кардаш забони адабӣ, нигоҳ доштани покизагии он гаштаву баргата кайд кардааст: У мегуфт: "бояд нависанда ба дараҷаи содда-ва оммафаҳм кависад, ки ҳар хонанда гуфтаҳои

29 бет

ёро равшан фаҳмад ва дар айни замон навиштаҳои ӯ мувофиқи қоидаҳои забон буда, дигчаспу шавқангез барояд".

Ин гуфтаҳои устод Айни дар як мақолаи ольми машҳурн Эрон Сайид Нафисӣ, ки "Чӣ гуна бинависем? ноч дорад ба тариқи зер иншо Шудааст "нависандаи бузург он к.асест, к.и мардум дар хондани осори вай ҳаргиз ба китоби луғтг мӯхточ нашавад... Агар касе дар навиштани ҷумла тарв.ид (шубҳи дошта бошад, ки чӣ гуна онро оғоз кунад ва ба поёк бирасонаг беҳтарин раҳнамоӣ, ки ман метавонам ба ӯ бикунам, нн аст, ки матлабро ҳамчунон, ки ба забон биёварад, монанди он ки донад бо касе ҳарф мезанад, ҳамин матлабро ҳамчунон ки ба забони овардааст, рӯи қоғаз биёварад".

Соли 1930 аввал дар Самарқанв ва баъд дар Душанбе аввалин конференсияҳо доир ба масъалаи забон, агифбо ва истилоҳот гузаронда шуд. Дар қарори конференсиян Самарқанд бо таъкид ва таҳрири устод Айни дар масъалаи миибгъд қабул кардани истилоҳҳои илмӣ дастури во !еҳ қабул карда шуд: 1.Дар вақти қабул кардани истилоҳҳои нав дгр навбати аввал ба забони зиндаи- халқ мурочиат намуда, аз истилоҳҳои рехта ва маъмул истифода карда шавад. 2. Аз истилоҳҳои сохта ва беруч аз мантиқ худдорй карда шавад: 3. Дар оянда вақти глрифтан **1** истилоҳҳои илмӣ ва фаннӣ (фаннӣ ба маънои гехникӣ) ва ғайра шакли байналмилалитарини онҳо қабул карда, ба савтиёти забони тоҷикӣ .. мувофиқ гардониди шавзд Ин навиштаҳо имрӯз ҳам аҳамияти худро гум накардаанд ва ҳамчун раҳнамо қобили қабуланд.

Як соҳаи муҳими фаёолияти илмии устод луғатшиносӣ ва луғатнависӣ мебошад. Яке аз роҳҳои луғатомӯзӣ ва пу*атсанҷии устод аз одамон. хусусан аз намояндагони лаҳҷаҳои гуногун пурсида, санҷида. омӯхтаи буд, ки устод дар қори ба ган даровардани қасон, ба гап гирифтагн аз қасон устухоъ надошт.

Устод дар тартнб додан ё таҳрири луғатамоҳае ки дар даврони ҳаёташ лар Тоҷикистон шр шуцаанд, иштироъ доштааст.

Пеш аз ҳама луғати муқаммапи русӣ-тоҷиқиро, кн аз тарафи як ҳайати қорнафарӣ тартнб додашуда бо иштироки бевоситаи устод Айни аз тарафи ин ҳайат таҳрир шудааст, номбар кардаъ мумкин аст. Ин луғат дар солҳои 1933-1934 ҷар Ленинград дар ду ҷилд нашр гарҷида аз маводи он дар луғатҳои русӣтоҷикии баъдина фаровон истифода шудааст. Дар таҳияву таҳрири *ме*-луғат устод бевосита нштирок кардааст. Устод дар қори таҳрирн

30

туғати русӣ-тоҷикннн нашри 1949 ва луғати тоҷикӣ-русии нашри 1954 ни:(иштирок доштааст. Устод Айни ба омӯзиши чиддии илмии таърихи забони эсори классикони адабиёти тоҷик асос гузоштаал Шарҳу тасрирҳое, ки устод Айни ба асарҳои классикон додааст, беҳтарин намунаи луғатномаҳо буда, барои тартиб докани китобҳои луғат ҳамчун сарчашмаи бебаҳо кстифод.' **шудаанд**. Луғатномаҳо барои осори Рӯдакӣ, Фирдавс»,!, 'Бӯстон"-и С^аъдӣ, "Лайлӣ ва Мачнун"-и Низомӣ. Қофиз, Бедил ва дигарон дар поварак, тарғибдодаи устод Айни **£13** ҳамин қабилан,!- Тартибу танзими луғати тафсирии нави забони тоҷикӣ аз тарафи Айни дар даврае <:ар шуд, ки забони юҷикӣ яз ҳисоби сарчашмаҳои худ- забони адабии китобӣ, забони знсаи гуфтугуй ва таъсири забонҳои халқҳои бародар торфат васеъ шуда, ба таърич такмили инкишоф меёфт ва марҳилаи демократӣ шуданро аз сар гузаронида, барои ёстиғодаи омма мувофиқтар ва боз ҳам наздиктар мешуд. Таърихи фарҳангшиносӣ бо мисоли равшани худ гувоҳӣ медиҳадуКИ барои ба вучуд овардани фарҳангҳо дониши хаматарафа, чидду ҳаҳди бузург, ҷустуҷў ва тайёрии куб, хулоса солҳои дароз меҳнат карданро талаб мекунад •

Устоц Айни дар як муддати қутоҳ барои забони умумихалқии тоҷик асари лвксикографӣ-луғати мухтасаре танзим н.шуд, ки он аз чихати илмӣ ва тартибу танзими худ намунаи ибрат буд.

Чи навъе ки худн устод дар "Мухтасари тарҷимаи ҳоли худам" қяйд мекунад, ин луғат солҳои 1936-1938 тартиб дода шуда, до^юи 15000 воҳиди луғавӣ будааст (дар муқаддима 11 ҳазор г)'фга)

Устод Айни дар сарсухан оиди зарурат ва захираи луғавии **!!!** фарҳанг ҷунин менигорад: "Ман зақте хи ба тартиб додани "луғати нимтафсилии забони адабии тоҷик" даромадам, аз ҳама пештар -ҳгнҷни оммаи босаводшуда за ҷавонони таҳсили нбтидой, миена ва олий додашудаи тоҷикро ба назар гирифтам ...

Ман ба ин китоб як қисми луғатҳоеро чамъ кардам, ки онҳо барои ёиоида бурдан аз адабиёти классикӣ ёрӣ медиҳанд ва қисмеро дароварда!^, имрӯз зарураад ва ингуна як қисм луғатҳоро ғун кардам, ки онҳо дар ҳазинаи забони зиндаи имрӯзай тоҷик буда, го ба ҳол ба чое ғун нагардида ва дар нгвиштачесте қор фармуда нашудаанд ... Агар мо мундариҷаи ин китобро, ки бешгар аз 11 ҳазор луғат мебошад, ба қисмҳои дар боло нишон додашудя тақсим намуда нишон диҳем,

31

тақрибан ба ҳамин натиҷа меоем. **.50** **фоизм** луғатҳо £.з забони зиндаи халқ, 50 **фоизи** дигтрашоъ аз китобҳои луғат иа адабиёт гирифта шудаанд...!"

Устод Айни дар ин лугат анбанаҳои чандинасарои фарангнигориро бо диққати тамои истафода Иамуда, комёбиҳои ин соҳаро ба галаботи лугатсозии замони ҳозиро мувофиқ намудааст. Усули лугатсозии устод ба ҷулӯҳҳои ҳаматарафа, ба тадқиқоти амиқи илмӣ. ба тадқиқоти васеи захираи луғавӣ ва ба зоҳир намудани нозуқиҳои мгнови сохти воҳиди луғавӣ асос ёфтааст. Таҷрибаи бузурги ҳаётӣ, заъсонӣ, аз таърихи забони модарии худ ба кулӣ хабардор будани устод Айни аз шарҳу тафсириҳои ӯ, қайдҳои ҷудогонии лексикографӣ, ки ба маъно ва сохти алоҳидаи қанҷҳои даҳл доранд, ба хубӣ намоён мешавад. Дар луғати устод Айни мисли "Ғиёс-ул-луғот" ва "Бурҳояи қотъ" барои тасдиқи маънои калимаву таркибиҳо аз адабиёти бадеӣ асосан санадҳои оварда нашудааст. Аммо муаллиф барои зикри маводи истифодаи ин : он калима, таркиб ба нудрат ба мисолҳои мурочиат қардааст

Як қисми муайяни мақолаҳои луғатро пекскаӣ таърихак қўхнашудаи соҳтори аморати Бухоро ташкил медиҳад, ки он яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ки фарҳанг шуморида мешавад. Бинобар ин луғати устод Айни барои омўхташ! таърихи маънавияти халқҳои Осиёи Марказӣ, тартиби ҳукуматдорӣ пешини он сарчашмаи муҳими маълумотдиҳи низ ба шумор меравад.

Дар луғати устод Айни ишораҳои махсуси лексикографӣ дида мешаванд, ки он барои дарк намудани ҷилоҳои маъноӣ ва мавриби истифодаи калима ё таркиб қўмак мерасонад. Муаллиф бо мақсади нишоҷ додани паҳлӯҳои маъноӣ калимаҳо аз ишораҳои махсуси фарҳангнигери: маҷези тоҷикӣ ин маъноӣ махсуси тоҷикӣ, ҳамаи ин маъноҳои дар Забёни зиндаи тоҷикӣ хаст, ба ин маъноӣ зиндааст ва ғайра, ки асосан ҳби услуби лугатнависи устод Айни аст. иетифода бурдааст Яке аз шогирдони устод Айни луғатшиноси боистеъдод ва нуктасанҷ дар мақолаи "Луғатдон ва луғатшинос" чунин сатрҳои сабг намудааст: "Мероси хепи: оураққше, ки устод аз худ ба мо дар соҳаи илми луғат ба ёдгор гузоштааст", луғати тафсирии табони тоҷик мебошад". *

Хулоса, дар даврас, ки ба забони адаби нави тоҷик, ба қлми забоншиносии имрўзи тоҷик асос гузошта мешуд, дар сзри ин кор будани раҳамос чун устод Айни хушбахтии бузурги забоншиноси мо будааст.

САИДРИЗО АЛИЗОДА

«кк4»

1888-1938

Дар олаҳои 20-ум, барои ба роҳ мондани таълими забони устод, пеш аз ҳама, китобҳои дарсӣ, китоби алифбо, рамма гикаи забони тоҷикӣ зарур буд.

Авваши шаксе, ки барон ба вучуд онардани китоби алифбо камари ҳиммат баст, ин Саидризо Ализода буд. Ализода забонҳои русӣ, форсӣ, франсаӣ, туркиро ба хубӣ медонист ва бо шогирди дарсии ин забонҳои ошқои дошт ва ба ӯ имконият дод ки соли 1920 китоби алифбои забони тоҷикиро бо номи "Соли накустин" нашр намояд.

Бат ... чанд соли дигар (1926) С.Ализода китоби "Сарфу н ... тоҷикӣ"ро нашр намуда, дар таърихи таълифи китобҳои дарсии забони тоҷикӣ қўмади нахустинро гузоштааст. » "Сарсу қаҳви тоҷикӣ"и С.Ализода ҳангоме ба майдон омад, қ дар мактабҳои иқтидоӣ ва миёна оиди фамматикаи забони тоҷикӣ гитар дастуре мавҷуд набуд, зарурияти фамматикаи забони тоҷикиро дар вақаш устод С.Айни низ қайд қарда буд. Саидризо Ализода тамоми умр ба масъалаҳои илми забоншиносии тоҷик алоқаманд буда, хаштҳои аввалини фамматикаи забони тоҷикиро гузоштааст. * Китоби "Сарфу н : • и тоҷикӣ" барои синфҳои 1У пешбини шуда, дар он масъалаҳои алифбо, хат, морфология калимасозӣ, синтаксис ва атҳок китобати дар бобҳои апоҳида дода шудааст. Чи навъе ки маъдум аст, то солҳои 30-юм хати мо дар пояи алифбои арабиёос буд ва қорҳои маъорифу маданият пурра бо ин хат саранҷом меёфт.

С.Ализода онди алифбо боби махсус ҷудо намуда, ба ҳар як истилҳи фамматикӣ шарҳу эзоҳи алоҳида медиҳад: Чунонч. алифбо, ҳарф, ҳуруфи мунфасила (дар нашри дуҷум, ҳарфҳои ҷудогон), суқун, тақдид, всви маъдупа, ва ғайра. аз ҷумла, ба алифбо чунин таърифи дода шудааст: маҷмӯи ҳарфҳоро як ҷо алифбо гуянд, ба ҳарф таърифи зерин дода шудааст: "ҳарф шакли овсезест, ки аз даҳон шунида мешавад".

Хусусати ба ҳул хоси "Сарфу наҳви тоҷикӣ"-и С.Ализода дар он аст, ки муаллиф шумораи умумии ҳарфҳои забони тоҷикиро, ки нборат аз 32 аст, нишон дода, баробари ин

33

ҳарфҳои хоси арабирс низ номбар мекунад. С.Ализода оиди овозҳои садонок ва ҳамсадо низ суҳан ронда, садснолҳоро бо истилоҳи "Ҳарфҳои овоздор" номбар мекунад, ки онҳо о, у, и буда, ҳар кадоми он садонокӣ дарозро ифода мекунанд. инчунин дар ифодаи садонокҳои қўтоҳ ҳаракатҳои забар, зер, пешро нишон медиҳад.

Таснифоти ҳиссаҳои нутқ дар забоншиносии тоҷик яке аз маъалаҳои умда ба шумор меравад. То солҳои 20-ум фамматикаи забони тоҷикӣ асосан бо қоица, қонунҳои грамматикаи арабӣ вобаста қарда омўхта мешуд.

С.Ализода ба чунин хулосае омад, ки грамматикаи тоҷикиро мисли забони арабӣ ба се ҳиссаи нутқ тақсим вавуда ба мақсад мувофиқ нест. аз ин рӯ вай ҳиссаҳои нутқро ба 9 қисм ҷудо қард: 1-исм, 2-сиҒр"атҒ, 3-адад, 4-замир, 5-феъл, 6-зарф, 7-адот (пешоянд), 8-робита (пайвандак), 9-асвод (нидо). — Чунон ки дида мешавад, дар китоби С.Ализода аз он ҳиссаҳои нутқе, ки дар китобҳои имрўза дида мешавад, фақат ҳиссаҷаҳо дода нашудааст. Бинобар ин мо таснифоти ҳиссаҳои нутқро, ки аз тарафи С.Ализода муайян шудааст, дар таърих забоншиносии тоҷик аввалин гуфта метавонем Албатга, баъд аз Ализода дигар олимони таснифоти ҳиссаҳои нутқро боз пурр: қардаанд.

С.Ализода, категорияҳои грамматикӣ исми ба тариқи зер муайян мекунад: исми хос ва ом (чинс); исми зот ва маъноӣ: исми қондор ва бечон; исми муфрад ва қамъ. Инчунин ба ҳар яке ин категорияҳои грамматикӣ

шарху эзох медихад. Масалан, исми хос он аст, ки ба як шахс ё ба як чизи муайян в.1 махсус дяталат кунад: Баҳром, Самарқанд...Исми ом ва ё исми чинс он аст, ки ба ҳамаи шахс ва ё чизҳои ҳамчине далолат намояд: монанди мард, шахр.

С.Ализода дар бораи капимасозни исмҳо истода онҳоро ба исмҳои рехта, сохта, содда, пайваста чудо мекунад: исме, ки аз ду калима ё бештар омехта бошад, онро исми гайваста номанд, монанди корхона, рӯзнома. Муаллиф дар бораи категорияи шумора, дар исмҳо, ки яке аз категорияҳои муҳимн ясм аст, таваққуф менамояд: исмҳо ба исми муфрад ва чаӣ чудо мешаванд. Муфрад он аст, ки як шахс ё чизи танҳо далолат кунад; чаӣ он аст, ки шахсҳо ё чизҳои бисёр(ро) далолат намояд. Инчунин оиди исмҳои маъруф (муайян) ва нақара (номуайян) маълумот медиҳад. Саидризо Ализода сифатро чунин таъриф кардааст: "Сифат капимаест, ки ҳолат ва чигунагаи касе ё чизеро мефаҳмонад". Баробари ин С.Ализода ба хусусияти морфологияи сифат низ эътибор дода, дорои дарачаҳо будани онро таъкид кардааст: "Сифат се дарача ҳаст оддӣ, тафзилий ва олий. Дарачаи оддӣ ҳамон ҳолати аслии сифат аст: бузург, гарм. Дарачаи тафзилий фз'зунтар будани сифати чизеро аз чизҳои дигар мефаҳмонад. Аломати ин лафзи "-тар" аст. Дарачаи олий фузунтар будани сифати чизеро аз ҳамаи чизҳои дигар мефаҳмонд. Аломати он лафзи "-тарин" аст.

Дар китоби С.Ализода ба шумора таърифи зер оварда мешавад: "Шумора калимае аст, ки шумораи касе ва ё чизеро бифаҳмонд, як мард, се гов. Шумораҳо аз рӯи, маъно ба шумораҳои асли (миқдорӣ), тартибӣ, касрӣ, тавзеҳӣ (тақсимӣ) ч)До карда шуда, дар бораи онҳо маълумот дода мешаванд.

Ҳамин тариқа, оиди чонишинҳо, ҳеҷон он, феъл ва ифодаи грамматикӣ он, асосҳои феъл, шахсу шумора, сифаҳои феълӣ ва ғайра маълумоти мухтасар зикр карда мешавад. Оиди зарф, ҳелҳои он: зарфи макон, зарфи замон, зарфи кайфият, сабаб ва мақсад, миқдор ва ғайра маълумот дода, ба ҳар кадоми онҳо мисолҳо оварда мешаванд.

Инчунин дар бораи ҳиссаҳои номустақили нутқ: адот (нешоянд) робита (пайвандак) маълумоти мухтасар мавҷуд аст.

Дар китоби С.Ализода як қатор истилоҳоти забоншиносӣ истифода шудааст, ки он ба фикри мо, бевосита бо таъсири истилоҳозии забони арабӣ ба майдон омадаанд: ҳарф, ҳуруфи мунфасила, ҳуруфи муттасила, ҳуруфи мусаввата (садонокҳо), ҳуруфи сомита (ҳамсадоҳо) ҳичо, ҳаракатҳо: суқун, ташдид, ҳамза, ац4'ия ва ғ.

~^ Дар боби морфология низ як қатор истилоҳҳо истифода шудаанд, ки аз истилоҳҳои имрӯзаи забони тоҷикӣ фарқ мекунанд: сарф, ақсоми капима, исми ом, исми зот (исми конкрет) иеми зирӯҳ (исми чондор), исми берӯҳ, исми муфрад, исми муштак(исми еохта), исми басит (исми содда), исми нақара (юшинос, номуайян), исми маъруф^а (исми шинос, муайян) >, олати исм (яъне ба кадом вазифа омадани исм), фоилият (ба вазифаи мубтадо омадани исм, мафъулият (ба вазифаи аъзои пайрави чумла омадани исм), мафъули бавосита (пурқунандаи бавосита), мафъули бевосита (пурқунандаи бевосита).

Аз мисолҳои бисой маълум мешавад, ки истилоҳҳои ийтиҳобшудаи С. Ализода каме душвор буда, он бевосита ба таъсири забони арабӣ ба майдон омадааст. Бисёри

35 бет

истилоҳҳоро муаллиф дар наشري дуюм (соли 1927) 1-слоҳ ва содҷаю осонтар кардааст.

С. Ализода дар наشري дуюм нисбат ба наشري якум дар соҳаи истеъмоли истилоҳҳои грамматикӣ тағйиротҳеи зиёде ба қор бурда, аз истифодаи арабизмко хеле лур шудааст па иц> наشري дуюм 66 истилоҳро ба тоҷикӣ иваз кардааст.

Ҳизмати Ализода дар соҳаи дигари забоншиносии тоҷш; фарҳангшиносӣ (лексикография) низ кам нест. ӯ яе 1 фаълони аввалин лугати дучидцаи русӣ-тоҷикӣ, >:и дар солҳои 1933-1934 нашр шудааст, мебопод.^Здр ин лугат ист поҳҳои касбу қорҳои гуногун хеле зиёд истифода шудаанд ва рщ чаӣ намудани он ҳиссаи С.Ализода хеле қалон аст. Цг.р нн хусус меҳнату захматҳои С.Ализодаро Абдусалом Дехотӣ даг яке а:= ёдҷоштҳои худ ба тариқи зер меорад. "Нағз ба хотир дорам, ки яке аз тартибдиҳандагони он лугат С.Ализоца, муашифи аввалин "Сарфу наҳви тоҷикӣ" кӯча ба кӯча, дар ба дар гашта, бо аҳли ҳар касб: деҳқонон, боғдорон. оҳангарон, қассобон на ғайра мурочиат карда, истцлоҳот ва таъбирҳои ҳажиро чачь мекард".

Китоби дарсии "Сарфу наҳви тоҷикӣ"-и С.Ализода дар соҳаи ба майдон омадани китобҳои даргии грамматикаи забонн тоҷикии минбаъда ҳамчун дастури раҳнамо хизмат кардааст.

Лутфулло Бузуроода 1910-1943

Л.Бузургзода соли 1910 дар деҳаи Навгилеми ноҳияи Исфара таваллуд шуцааст. 12 ноябри соли 1943 аз тирн \$ашизм ҳалок шуцааст.

Маълумоти аввалро дар Исфара м Қўқанд за ситас дар гимназияи шаҳри Уфа мегирад. Солл 1927 ба эбдтоҳаш баргашта ва аз соли 1929 дар мактаб, ки ҳоло номи ўро ЁОрад аз забон ва адабнети тоҷик дарс меғўни. Лузфуллэ соли 1930 ;п Исфара ба Самарқанд омада ба Академияи педагогӣ цохйл мешавад. Соли 1932 (ҳанюми донишҷўи курси 2 будан) ҳамроҳи Баҳром Ҳочизода ва А.Дехотӣ китоби дарсии "Забонн модарӣ"-ро таълиф намуд, ки он ҳамон со.п аз чоп баром ш.

Соли 1933 Академияи педагогӣ ба Университег габдил ёфт ва Л.Бузургзода донишҷўи курси III Унинерситет гарднд ва ҳамон сол китоби дарсии "Забони модарӣ" (қисми 1) ба таъб расид.

36 бет

Хошши аъло, зеҳни бурро ва таъби равону истеъдоди чайратал езашро дар назар дошта мнъмурияти

Университет ўро ба анҷумани имло дар шаҳри Тошкент вакил интиҳоб мекунад. Вай дар аичуман суҳанронӣ карда рэчеш ба аҳамияти таърихӣ .3.1 илмӣ имлои нав бр ҳарораг гап мезанад.

Сол 1 1935 Университетро бо баҳои аъло хатм намуда, кэри дитломии худро таҳти унвони "Шеваи тоҷикони чамоаи чилгазӣ" бомуваффақият дифоъ менамояд. Ба рисолаи дипломии Л Бузургзода устод Айни ва Ғозилим Юиусов тақриз навишта баҳон бҷланд доданд,

Маводн рисоларо Л.Бузургзода байни солҳои 1932-1934 дар И:фара..Ирд оварда, срли 1935 дар шакли китоби алоҳида ба ч.ІП ҳозир карда буд. Ин асарро метавон нахустин рисолаи шевашиносин тоҷик донист. Арзиши илмӣ ва таърихӣ асари мазкурро шарқшиноси машҳур Е.Э.Бертельс бамаврид фаҳмида, соли 1937 навишта буд: "Бай гушу хуши тезу нозуке дорад ва тамоми назокатҳову вижагиҳои лаҳҷаю шеваҳои тоҷикиро зуд эҳсос мекунад". Худи ҳамон сол (1935) Л.Бузургзода бо ҳамроҳи чамкурсонаш Баҳром Ҳочизода ва Холик Мирзозода барои қори доимӣ ба Сталинобод меояд.

Солҳси 1935 ва 1936 қисмҳои II ва III "Китоби қироат" дар Сталинобод ва Ленинград нашр гардид. Хонандагони синфҳои 2, 3, 4 бо китоб таъмин шуданд Солҳои 1937-1941 самарабахштарин солҳои фаъолияти илмӣ, адабӣ, омӯзгорӣ ва чамъиятин Л.Бузургзода буданд. Дар ин давра 38 асари ӯ доир ба .и 111 соҳаи филологияи тоҷик: шевашиносӣ, лугат, фолклор, забоншиносӣ, таърих забон, адабиёти классикии тоҷику форс ва адабиётчн муносири тоҷик ба мийн омад.

Соли 1938 Ғ.Э.Бертельс ба раиси Базаи тоҷикии АУ Тоҷикистон академик Ғ.; 11 Павловский чунин навишта буҷ: "> с 1е ҳокнш мекардам, ка аз Тоҷикистон чавони қорои исеъдоди мсдарзод Л.Бузургзода ба аспирантураи Институти забон в* зафақури ба номи академик Марри АФ дохил шавад, зеро дар :имэи ваи як олими бузурга тоҷик, балкн иттиҳоди шўравиро тасаввур мекунам"

Баҳорн соли 1940 асари хеле муҳимми ӯ "Фонетикаи забони «и:абии тоҷик" аз чоп баромад. Ин аввалин асари ча.ҷбастваи илмӣ забоншиносин тоҷик буд",- навиштааст Н.^Лаъсумп. Муатлиф дар сарсухани асар таъкид мекунад, ки "То ин дан на ба забони тоҷикӣ ва на ба забони русӣ рочеш ба фонетикаи забони тоҷик мисоли ин асаре ба майдон

37 бет

набаромадааст. Ин асар дар ин соҳа таҷрибаи авватин буда, дар асоси мушоҳидаҳои бевоситаи чандинсолаи худи муаллиф навишта шудааст.

Ин асар ҳамроҳи асарҳои "материалҳо ба грамматикаи забони тоҷикӣ", "Таблисияҳои грамматикӣ", "Морфологияи забони адабии тоҷик", "Синтаксиси забони адабии тоҷик" натавонанд китобҳои асосии таълимӣ дар солҳои 1940-1960 буданд, балки дар таълифи китобҳои дарсӣ ва илмӣ баъдина чун маъхазии асосӣ хизмат карданд- Ин чиҳати асарҳои забоншиносии Л.Бузургзода Н.Маъсумӣ, В.С.Расторгуева, М.Фозилова, В.С.Соколова, С.Ч.Арзуманов, Р.Ғаффоров, М.Қосимова, Ш.Рустамов, Т.Мақсудов ва дигарон эъгириф ва таъкид кардаанд.

Муҳимтарин чиҳати фаъолияти Л.Бузургзода шевашиносӣ буда, хусусияти аз ҳама фарқкунандааш ин аст, ки шева ва фолклорро пайваста чамъ мекард ва ин ду соҳаро дар робитаи қавӣ бо ҳамдигар меомӯхт.

Асарҳои Л.Бузургзода ба се гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст:

а) Баъзе асарҳои Л.Бузургзода гум шуда, то ҳол ба даст надаромадаанд, аз чумла "Шеваи Ленинобод" (соли 1937), "Зада дар забони адабии тоҷик" (соли 1937), "Дар чустучӯи мазори Рӯдакӣ" (соли 1940), "Намунаи шеваҳои водии Фарғона" (соли 1939), "Ҳаритаҳои диалектологияи шеваҳои тоҷикии водии Фарғона" (соли 1938), "Баъзе хусусиятҳои забонҳои аҳолии Самарқанд" (соли 1934). Се асари Бузургзода "Язык является характерным плодом человеческого общества", "Нўстон"-я Саъдӣ ва мақоми он дар адабиёти тоҷик" ва "Очерки мухтасарди диалектологияи тоҷик" низ гум шудаанд.

б) Гурӯҳи дигари асарҳо аз тарафи муаллиф комилан ба чол тайёр шуда буданд, вале ба сабаби сар шудани Чангн Бузурга Ватанӣ онҳо рӯи чопро надиданд.

в) Гурӯҳи сеюми асарҳои Л.Бузургзода чоп шудаанд, ки дар он соҳаҳои гуногуни шш ва адабиёти тоҷик мақсми муайяне доранд; "Инъикоси шўриши Восеъ цар фолклор" аз даҳони гўяндагони халқӣ 6426 мисраъ шеър, 474 ҳикоят, 955 зарбулмасалу мақол, 321 афсонаю :снкматҳои халқиро навишта гирифтааст. Асари дигари ӯ "Хатк месарояд", ки муаг :иф шеър ва сурудҳои халқиро гирд овардааст.

Китоби дарсии Морфология пеш аз ҳама аз он чиҳаг қолиби тавачҷӯҳ аст, ки қапимаҳо чунон ки имрӯз ҳаст аз

38 бет

лихозии маъно ва хосияти сарфу нахв ба ду гурӯҳи қалон -•упух! қалимаҳои муस्ताқилмаъно ва ёридиханда тақсим шуда, тайваста бо ин мансубияти даҳ ҳиссаи нутқ дар забон муқаррар а^даас"!

Хкзмати Л.Бузургзода дар соҳаи омӯзиши савтиёти забони тоҷикӣ нихоят азим аст. 9 аввалин забоншиноси тоҷик аст, ки таҳти унвои "Фонетикаи забони адабии тоҷик" асари махсус таълиф намуца, баробари таъин сохтани вазифа ва проблемаҳои ин соҳаи нтг забон масъалаҳои асосии он, аз ҷумла силсилаи сдҷонокҳо, ҳамсадоҳо, ҳичо, зада, ҳодисаҳои фонетикӣ ва амсоли инҳоро мавриди баррасии чиздӣ ва амиқ қарор додааст. Қоидаҳои савтиёти забони адабӣ он вақт дуруст ба тасвир меоянд, ки талаффуш адабӣ шакл гирифта бошад.

"Оснетикаи забони адабии тоҷик" аз ду қисм иборат аст: !Сисми якуӣ "Аппарати н;утқ. Ташкат ёфтан ва таснифоти овозҳо" ном дошта. қисми дуюм фасли садонокҳо, ҳамсадоҳо, ташҷвд, ҳичо. зада, ҳодисаҳои фонетикиро фаро мегирад. Л.Бузургзода чуфтҳои кӯтоҳ ва дарози овозҳои и ва у-ро дар забони адабии ҳрзира пурра эътироф кардааст. Як қисми муҳим! "Фонетикаи забони адабии тоҷик"* ба масъалаи :ашдид, так:рори ҳамсадоҳо баҳшида шудааст. Ин ҷо се хулосаи «ӯалляф басо ҷолиби диққдт аст:

Ташдид дар забони тоҷикӣ асосан дар байни садонокҳои кӯтоҳ воқеъ мешавад: бачча, барра, малда, пилла, ғатла ва ғайра.

Ташдид ба иқтибосот саҳт алоқаманд буда, бештар дар калимаҳои бегона дучор мешавад.

Ин ҳодисаи фонетикӣ гоҳе барои ҷудо кардани маънии катима хизмат мекунад: мода-модца, дара-дарра, буро-бурро, макор-маккор.

Аса]Ж дитари Л.Бузургзода "Синтаксиси мухтасари забони юҷикӣ" ном дорад, ки ба сифати китоби дарсӣ барои хоиандагони омӯзишгоҳҳои пешш^огӣ таъин шудааст. Ин асар нахустш^ саъии чиддлст дар роҳи тасвир ва таснифи муҳимтарин мавзӯҳои ҳар фасли наҳви забони адабии тоҷик -ҷн ҷумдздои содда, ҷӣ ҷумлаҳои мураккаб.

39 бет

ЗАБОНШИНОСИ МУМТОЗ (ба муносибати ПО-солагии устод Тӯракул Зехнӣ)

А

"Забон аст тору пуди маънавихт ... дар айни замон меъер хазина, ҳатто амали асосноку хулосаи ғ)учуди миллат аст". Ин суҳанҳои пурмаъно аз тарафи Т.Зехнӣ солҳои иброн шудаанд, ки мардуми тоҷик паи таъсиси Ҷумҳури алоҳида собитқадамона мубориза мебард. Т.Зехнӣ фаъолияти хурд хамчун шоир сар карда, чанд муддат дар мактаби миёнал рақами 25 ноҳияи Самарқанд, ки ҳоло номи А.Деҳогиро дора;, ифои вазифа намуда. инчунин солҳои 1940-1945 дао Донишгоҳи давлғлии Самарқанд дар кафедраи кетодикам забони форсӣ муаллимӣ низ кардааст. Аз соли 1945 то соли 1956 фаъолияти Т.Зехнӣ номаълум аст, чунки ӯ ба тӯхматҳом ҳамон давра гирифтагуда, умри гаронмои худро дар ҳаёб гузаронидааст.

Аз соли 1956 Т.Зехнӣ то охири умраш дар \ нститути забон ва адабиёти АУ Тоҷикистон вазифаи ходим калони илмиро иҷро кардааст ва давраи пурмахсултарини фаъолияти илмӣ-адабии ӯ ба ҳисоб меравад.

Дар он солҳо яке аз муҳимтарин талаботи Чу^хурияти ҷавон таъмини мактабҳои нав бо китобҳои дарсӣ буҷ. Чанд нафар дар адои ин вазифаи мушкил камари ҳиммат баста буданд, ки байни онҳо олими ҷавони онвақта Т.Зехнӣ низ буд. Вай ҳам ба танҳои ва ҳам ба ҳамқалами рафиқони ҳамкораш дар андак муддат як даста китобҳои дарсӣ тасниф намуд, ки "Таронаҳои бачагон" Баҳши нахустин (с.1927), "Омӯзиш Китоби қироат барои синфҳои дуҷуми мактаби «бтидоӣ" (с.1928), "Омӯзиш. Китоби қироат барои синфҳои 3 мактаби ибтидоӣ" (с.1928 бо ҳвмроҳии В.Маҳмудӣ), "Омӯзиш китоби қироат барои синфҳои 4 мактаби ибтидоӣ" (с.1928, бс ҳамроҳии В.Маҳмудӣ), "Сарфи забони тоҷикӣ. Киноби дарсӣ барои мактабҳои дарачаи якум, дуҷум ва ро.ҷбарҳо" (с.1930), "Китоби дарсии забони модарӣ барои синфҳои сеҷум ва чорум" (с. 1930 бо ҳамроҳии Б.Ҷоҳизода ва Л.Бузургзода), "Китоби қироат. Қисми якум" (якҷоя бо Ҷ.Қарим), "Сарф барои мактабҳои миёна, синфи панҷум" (с.1935 бо ҳамкории Ҷ.Бузургзода) аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Китоби "Омӯзитл" ҷунонки муаллифон дар муқаддима қайд мекунад, барои таълим "бо усули комплексӣ" таъин гаштааст. Аз ин ҷост, ки дар он ҷӣ аз фанҳои дақиқ (кимё, физика,

40

ғабиатшиносӣ, набототи носӣ ва ғайра) ва фанҳои имъиятшиносӣ (забон, адабиёт, таърих/ маъҷумоти мухтасар, в;пе ннхоят муфид зикр ёфтааст. Хонанда аз муғолиаи ин КИТбб дар қатори дониши фаровони илмӣ забон низ меомӯзад. Дар таҳқиқ муатлифон забони содда ва шевоеро ба қор бурда. аз қпассикони адабиетамон шеърҳои зиёдеро иқғибос оинаанд. ки арзиш ва аҳамияти "Омӯзиш..." дар ин боб яке бар чанд мсафзоад. "Сарфи забони гоҷикӣ" (с.1930) таҷзия ва тасвири ҳашт навъ калима: исм, сифат, ҷонишин, нишондиханда (ҷонишинҳои ишоратӣ), шумора, феъл адот (байванда;с ва пешоянду пасоянд), асвот (ҳиссача)-ро баён намудааст Муаллиф хусусиятҳои муҳими ин ҳиссаҳои нутқро НИШОН дода, ба ҳар яке онҳо маъҷумотн бикр додааст.

Якум - Т.Зехнӣ дар роҳи шарҳи қоидаҳо танҳо ба маводи суннатӣ »/а?дуд намонда, балки рӯйдодҳои ҳама ба эътибор гирифтааст, ки баъди инқилоб таҳти таъсири забонӣ зинда дар забони адабӣ пайдо шуда буданд Масалан, ду навъи феълҳои иамуди давомдор, ки яке бо феъли ёвари истодан (хонда •даем, ҳғнда меистодам, хонда истода будам "ва ғайра) ва дигаре бо гирифтаи (хочдан гирифтаи, хондан мегирифтаи, хондан гарифта будам ва ғ.) сураи мебандад, аз ҷумлаи онҳост.

Дуюм бисёр хусусиятҳои сарфи забонамон дар ин китоб бсри нахуст ба таҳқиқ омацаанд. Як далел. Дар фасли "Исмҳои феъл" ба замми масдар ду навъ исм тасвир ёфтааст: а) исмҳои, XI- бо пасчаслаки "-иш" сохта мешаванд: дуҷиш, ҷониш, биниш ва ғайра; б) исмҳои, ки аз тақрори феълҳо ба воситаи миёнҷаспасҳои "о",

"у" созмон гарифтаанд: занозанӣ. муромурӣ, кушокушӣ. шуст[^]шӯ, чустучӯ. додугирифт. Монанди хамин дар :ин фасл бисёр изхори ҳодисаҳои сарф ба назар мсоянд, қя цар грамматикаҳои дигар, масалан, дар "Сарфу наҳви точг-кгГ-и Саидризо Ализода мушоҳида намекунем.

Сеюм - унсурҳоеро қайд кардааст. ки хоси забони тоҷикӣ буда, дар забонҳои форсии Эрон ба қор намераванд. Чунончи, дар хусуси феъли "меяонам" ин маънӣ мазкур аст: "мехонам дар забони фозеӣ ҳам барои замони ҳозира ва ҳам замони ояндаи наздик қор фармуда мешавад. Дар забони зиндаи тоҷикӣ бештар барои оянда наздик ба қор бурда мешавад, барои ҳозира феъли даиомдори хоуда истодаамро қор фармуда, ба чоӣ хоҳам хонд, мехонам, мегуянд ва ҳол он ки шакли мехонам ҳаргиз маъноӣ хоҳам хошро ало қарда наметавонад"

41 бет

Чорум - амали шаклҳои ҳаммаъноро ба қалам овардашот, *ш* дар боби дарки инкишофи таърихии забонамон дар заминаи рақобат ва задухӯрди мувозаҳо (вариантҳо) дорон аҳамияти бузургест. Маълумоте, ки дар хусуси феъли тавонсӣ ма:з<.ур аст; далели мучассаами ин даъво хоҳад буд. Муаллиф ин чо дар се шакл воқеъ гаштани феълҳои ин гурӯҳро (тавонаи дӯхт, дӯхтан тавонам, тавонам дӯхтан) ягон-ягон тасвир намуда, дар ҳулоса фармудааст: "Феълҳои тавонсӣ дар забони форсӣ қор кӯхна ва нав ба тарзи қор фармуцаи боло ба қор меравд, ватекин дар баъзе китобҳои адабӣ ва таърихӣ, ки ду-се а:р пеш навишта шудаанд, феъли тавонсӣ хамин тавр навишта мешавад. тавонам гуфт ё ки тавонам гуфган ва ё гуфган тавонам. Аммо дар миёни тоҷикони шаҳришӯн ба тарзи гуфта тавонистан қор фармуда мешавад".

Панҷум - устод Зехнӣ миёни забони "форсии кӯхна ва нав" фарқи казоӣ надида аст, мисолҳои фаровони шеърӣ, қя дар тасдиқи матлаб аз осори суҳансароёни пешини гдабҷетамон: дар китоб сабт шудаанд... дурустии ин маъниро собит менамоянд.

Бо вучуди ба таъсири "Сарфу наҳви тоҷикӣ"-и С.Ализода навишта шуданаш "Сарфи забони тоҷикӣ"-и Т.Зехнӣ аз чиҳати тоҷикӣ шудани бисёр истилоҳҳо, мукамал шудан баъзе: қовдаҳо аз китоби С.Ализода фарқи намоён дошт.

Барои . мисол аз фасли "Исм"-и китоби С.Алиӯда ва Т.Зехнӣ номи категорияҳои исмро зикр менамоем:

С.Ализода ба категорияҳои морфолопии исм чунин томҳо додааст:

Исми ом, исми зирӯҳ ва берӯҳ, исми муфрад ва чаъ, исми тасгир, исми маърифа ва нақра.

Т.Зехнӣ истилоҳоти мазкурро йн тавр тоҷикӣ кардааст: исми чинс, исми чондор ва бечон, исми ганҳо ва бисёр, исми хурдӣ, исми шинос, ношинос ё номуайян.

Чӣ навъе ки мебинем, Т.Зехнӣ истилоҳоти арабиро дар аксари мавридҳои тоҷикӣ кардааст, ки он цар грамматикаҳои минбаъда истифода шудаанд.

Суҳаншиноси забардаст Фитрат аҳамияти таърисии ин китобро дар ҳаёти маънавии оммаи халқ чунин тавсиф қардп буд: "Маорифи навҷавони Тоҷикистон ... дар масъалаи қоидаҳои забон қамбудихои ҳудашро мебинад ва ҳс-раҷӯӣ мекунад. Асарҳои Саидризо Ализода, Маҳмулӣ ва Зехнӣ ки паи цар пай чоп шуда, ба майдони истифода даромадаанд далели

42 бет

ҳамин [^]ораҷӯӣ аст Хусусан,, "Таҷрибаи аввалин аз сарфи забонӣ тоҷикӣ", ки натиҷаи қӯшншҳои дуру дарози рафиқ Зехнӣст, яке аз муҳимтарин қадамҳои аст, ки дар ин соҳа гуноҳа лудааст". [^]У[^]Китсби "Аз таърихи яексикаи забони тоҷикӣ", ки яке аз р}ч қалонтарин асарҳои устод Зехнӣст, самараи пажӯҳишҳои ггайгир! а ва тулонии ўст Мақсад ва таълифи ин асар, қолибан, чунин будгаст: исботи тавлиди • забони дарӣ дар ҳоки Мовароунаҳр ва Хуросон, ҳифзи бисёр хусусиятҳои аслии ин заон даз забони форсии Оеиёи.Миёна, яъне забони тоҷикӣ аз рӯи ин аломатҳои баръакси :забони форсии Эрон бунёди худ забони дарӣ бештар наздик монанди забони тоҷикӣ. Барои I смёбии ин матлаб муаллиф ба замми маводи ниҳоят фаровони насру иазми классикӣ аз сарвати забони зинда ва. шоҳаҳои муҳталири он низ ҳамҷониба :и пифода бурдааст.

Зехн I солҳои 30 ба ҳулоса омада буд, ки забонҳои форсии Сиёи Миёна ва Эрон сарфи назар аз он ки фарзанди як модар- :абони форсии умумианд, бинобар таъсири ангеҷаҳои муҳталиф тадриҷаи як қатор хусусиятҳои фарқкунанда пайдо намудаанд. Ин ақпца яқииан, солҳои зиёд ўро ҳамеша бо худ маппуп медоштааст, зеро вай ҳангоми мутолиаи асарҳои илмию баҷей тайвасгга перомуни ин мавзӯъ масолеҳи дархурро ба қайд мегирифт" ва гирду гун мекард. Теъдоди далелу бурҳонҳо рузорӯз меафзудавд ва ниҳоят солҳои 70 фурсати муносибе даст дод, ки ин масолеҳи муҳимро решаи таҳрир кашад, аз қиёсу муқобиди;и снҳо ба ҳамдигар натиҷаҳои муҳими илмӣ ба даст орад, ки чавҳари он мисоли зайл аст:

"Забони форсӣ дарӣ дар давҷаҳои пеш дар Мовароунаҳр ва Хуросон умумӣ буд, бат>д аз чангҳои мазҳабии ҳонумонсӯзи Сгфавиёи Шайбонӣ ба ду шоҳи қалон чудо шуд: забони форсӣ Эсиёи Миёна ва забони форсии Эрон. Дар шароити г/дэтнач сиёсӣ, иҷтимоӣ. маишӣ, чуғрофӣ рафта-рафта қапима. истилоҳҳо, шаклҳои морсерслогӣ, фарқҳои фонетикӣ, маҳсусан оҳадг, дар ҳарду лаҳҷа (забон) зиёдтар шуданд. Яъне i асг XV сар қарда бо асари пурқиммати Абдурахмони Чомӣ, 3.IЙНИДДI-н Восифӣ ("Бадбеъ-улвақоъ") ва осори шоироне, ки дар тазкҳои Хоча Нисори Бухорӣ ва Мутрибии Самарқандӣ (асри ХУI) Малехо (асри ХУII) зикр ёфтаанд, инчунин тавассел "Куллий" ва Саиди Насафӣ, "Таърии Муқимхонӣ" (асри КIТI) ва монади инҳо забонамон аз чиҳати таркиби луғавӣ а. баён услуби ҳос: қасб қарда, ташаккул ва тақомил

43 бет

ёфтган гирифт. Баъд аз асри XIX асари мансури пурқиммати Қозӣ Абӯтоҳирҷоаи Наво (Самария) доир ба

таърихи Самарқанд, девони Гошхочаи мутахаилис ба Адӯ Самарқандӣ, тазкираи "Тӯҳфат ул-Аҳбоб"-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возси Бухорӣ, осори Аҳмад Махдуми Дониш, асари "Тӯҳафи аҳди Бухоро"-и Мирзо Сирочи Бухорӣ, "Муқаттарғо -и Мулло Шамсиддини Бухорӣ дар аввалҳои асри XX, осори манзуми Саид Аҳмад Сиддиқии Аҷзӣ, махсусан осорҳои манзум ва мансурн Абдурауфи Фитрат ва дигарҳо воситаи инкишофи тақомули забон ва адабиёти тоҷик гардиданд".

Баъзе ашхоси зоҳирбине пайдо шуда буданд, ки бидуни санчиши дуруст худбаварона ҳукм мекунанд, ки забонҳои форсии тоҷикӣ айнан як забонанд ва миёни онҳо фарқҳои ҷашмас вучуд надоранд. Аммо устод Зеҳнӣ, чунонки аз иқтибоси мазкур равшан мебинем, аз мушоҳида ва мутолиаҳои бардавом эътимоди комил ҳосил намудааст, ки ик д/ забон на ягонаи мутлақ, балки ду шоха ё лаҳҷаи як забони умумӣанд.

Т.Зеҳнӣ баъди зикри мисолҳои бисёре аз соҳаи луғат ва грамматика ва дар ин ҷо таъин намудани умумият ва фарқҳои ҷудогонаи забонҳои форсии дарӣ, ибронӣ мебарояд. Ҷаъбаи дар ии масъала ба олими маъруфи Эрон Парвиз Нотили Хонларӣ комилан ҳамфикр мебошад. Матне, ки ин донишпазанди фозил дар он ҳамгунӣ ва тафовути забонҳои мазкурро ёдрас мешавад. ба ин сурат аст: "тоҷикӣ ва форсии дарӣ яке аст. Аммо албат а, дар ҳар ду кишвар ба тариқи тақомул ёфта ва дорси нхтисосоте шуда, ки ин ду забонро дар баъзе нуқот аз якдигар м)гшахх"ас ва мутамоиз кардааст".

Китоби "Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ" нафақат барои таъин намудани ҳамраъӣ вг тафовути забонҳои сроспю тоҷикӣ, бағзи дар роҳи омӯхтани сайри таърихии пешрафт ва тақомули забони форсии тоҷикӣ низ маъхазии хеле боэъғимод ва пурарзиши илмист. Далел барои тасдиқи маънии мазкур танҳо иборат аз ин нест, ки онро шахси олимӯ шоир баъди андӯхтани гачрибаи фаровони илмӣ ҳини пириӣ эҷод кардааст, балки ин низ аст, ки маводи ин асар аз муътабартарин китобҳои илмию бадеии қадим дар зарфи солиёни зиёд собитқадамона ягон-ягон ҷамъоварӣ шудааст. Имрӯ-, <.и мо мактабҳои олии ҷумҳуриятамон аз таърихи забони адабӣ китоби дарсӣ надорем, ин асар аз бисер ҷиҳат метавонад, чунин вазифаро дар уҳдадошта бошад.

44 бет

Т.Зеҳнӣ аз ҷумлаи бузургарин мутахассисони илми поэтика буд. Китоби маъруфи ӯ "С^анъати суҳан", ки бо каме тағйири ном ва васеътар шудани мавзӯ се маротиба интишор ёфт, самарҳои таҷрибаи нимасраи олим, ҳосили кӯшишҳои иҷтимоӣ мутаққилқона, натиҷаҳои созгор овардани назарияи анъанӣ бо илми имрӯзи алаСийтшиносист. Т.Зеҳнӣ ба сифати аввалин ад; (иётшиносӣ) тоҷик дар ин китоб поэтикаи форсу тоҷикро, ки таърихи кӯҳан ва пурмоёе дорад, бо забони со.адаи ҳамафаҳм ба сурати як қо.шби муназзам силки таҳрир кашид, шарҳу баёни қоидаҳои сз'ннатирс аз рӯи далелҳои тоза аз осори қадим ва муосир саҳеҳтар набуд, тақмил дод.

Лрзиши китоби мазкурро ин ҷиҳат низ меафзояд, ки муаллиф ҳангоми таҳқиқ ва маънидодии нзвҳои мухталифи 1ТН суҳан дар радиҳои мисолҳои хубу шоиста, намунаи мисолҳои низ зикр намудааст, ки бар хилофи қоидаи умумӣ воқеъ гаштаанд. Ин қабил мисолҳо нафақат аз осори су.ханварони собиқ, балки аз навиштаҳои адабони муосир низ ба I -рзи фаровон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Т.Зеҳнӣ яке аз фаълтарин ва ^собитқадамтарин муборизони поки забони адабии тоҷик буд. Ӯ аз оғози иқдоми илмӣ то охири рӯзҳои ҳаётиаш пайваста саъю чадал намуд, ки забони и тоҷи^ аз таъспрц нобахангоми забонҳои бегона ғориғ бошад, аз забони зинҷа ва шоҳаҳои лаҳҷазии рн, ки ҳазинаи беохиранд, ҳарчи зиёдтар баҳраманд гардаид. То дар ин ҷо рӯҳ ва сабки миллии худро қавитар сохта хидмати офаридагори худро аз ҳос то ом дар ҳама соҳа осон ва бемамониат таъмин намояд.

Зеҳнӣ ҳосили муборизаи худ ва ҳамфикронашро дар роҳи таъмин (ни озодин) мустақилияти забони тоҷикӣ ва пешрафти он дар замиНаи имконоти миллии охири солҳои 50 ба ин тарз ёдоварӣ кардааст: "Дар забони адабии пеш аз инқилобии тоҷик таркибҳои изофӣ, тавсифӣ. шаклҳои ҷамъбандии гуногуни арабӣ чунон ҳукмрэн будагш ки аз ғайри вуқуф ба қавоиди забони араби хонда ва навиштан ба забони форсӣ - тоҷикӣ базе мушқил буд... Баъдҳо, махсусан баъд аз инқилоб дар матбуот дар соҳаи ссдца қарцан ва мустақил намуҷани забон муборизаҳои дуру дарозе ба амал омада, оқибат истиқлоли заоони тоҷикч таъмин шуд.

Дгар солҳои бистум Зеҳнӣ дар пайравии устод Ани мақолаҳо навишта тамоюли демократӣ қардани забони адабию табли! карда бошад, солҳои шасту ҳафтод, он солҳо, ки ҳусн

45 бет

ва назокати забони адабӣ дар хеле аз шоҳаҳои услубӣ коста бетабӣ дар забон ҳукмрон шуда буд, барои химояк тозагӣ, фасоҳат ва ғаномандии он пайгири на мубориза бурд ва бо мақолаҳои муҳимме аз қабил "Қачимаҳои йазднкгглаффуз" (Шарқи сурх, 1956, №11). "Бояд забонро омузем" ("Газетаи муаллимон", 1957, 11, 18, 25 май). "Қалимаҳои арабия азхудшуда" ("Газетаи муаллимон, 21 январ, 4,3 феврал), "Сӯҳач бояд ба дониш дарҷ қардан", "Ба лақҷаҳои хато дар злбон роҳ надихем", "Зебоии забонро нигоҳ дороем", "Чанд суҳап энд ба забони насрӣ" (Маориф ва маданият", 1964, 3 ркхябр), "Ба сӯд сарвати забон", "Аз хатои маҳз барҳазар бошем" (Маориф за' маданият", 1968, №6), "Феълҳои к^Ш1^нам)ишн_ва_фйр:ЫУ;|.ан" "Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нуқта мақоме цорад" ("Маориф ва маданият", 1971, 13 март) ва ғайра нуқсу ипл.атҳои забонӣ матбуот, радио, телевизион ва адабиёти бадеиро дониимандона ошкор намуда, дар асоси савобдид ва тавсияҳои илм барои рафъи бисёр камбудҳои умумӣ роҳ нишов дод. Ии мқолаҳом Т.Зеҳнӣ якҷоя бо қисми танқидии китоби ӯ "Санъатн гуҳан" бидуни муболиға дар роҳи хушмандии аҳли қалам аз бетабӣ ва қоҳиши маданияти суҳан таъсмри амике гуваштанг; Аксарияти кулли эродҳои олими суҳандон қомйлан ҳақ. буда, ӯ мулоҳизаҳои худро ба ҳар як рӯйдодии қасифу вайрсн двр асоси далелҳои радиопазир аз забони зинда ё осорк

еух.гнварОнм бузург ба исбот расонидааст. Барои тасднки матлаб зикрй ях мисоли поёнро ин чо вочиб медонам

"Таъбири "боғу тоқзор" ба эътибори мафҳум нодузуост ас. ва эҳтимол калкаи русй бошад. Зеро дар забони тошкй бо калимаи боғ ҳамаи дарахтони мевадор ва тоқ ифрда мешавад. Қариб боғе нест, ки дар он тоқ набошад. Вале майдон махсусм дарахтони мевадор аст. А.гар ба таври чудогона . и Ҷаҳон махсуси як навъ "-зор" ифода мегардад: ОЛузор, себзор, знчизор, зардолузор ва ғайра. Аз ин рӯ, ба чои боғу тоқзор, ба фикри Мо "боғу майдон" гуфта шавад. бехтар аст ва он гоҳ "боғ" асосан ба тоқ ва "майдон" ба дарахтони мевадор махсус мегардад. Г танҳо зикри "боғ" кифоя мебошад, ки тахти унвонн боғ ҳамаи навъҳои дарахтони мевадор-тоқу чаману гул ва. хиёбон ни: фаҳмида мешавад...

Т.Зехнй дар байни аҳии илму адаб чун қомус і зинд;а шўҳрат дошт. Пайрав Сулаймонй ки чунин фазилати Зехниро хуб омўхта буд, дар таъкиди ин маънй гуфтааст:

46 бет

Дар дугатдэниат надррам шак,

Сад қаоам, сад қасам ба рўҳи "Ғиёс".

Дониш. васеи Т.Зехнй дар соҳаи луғат ва луғатсозй барои хушсифат :урат гирифтани "Фархднга забони тоҷикй" (дар ду чшц) нақгли намоёне гузошт. Вай як қисми умри пурбаракати худро ба тартиб додани 10 ҳарфи ва таҳриру такмили ҳарфҳои дигари фдрҳанги мазкур масриф нгмуд. Ҳазорҳо адад рукъа (картожа), ки ин дсншдмг.нди осори классикй аз асарҳои илмию бадеии қадим бо тафсири илмй тўли солиёни дароз фароҳам свардааст, мегавон гуфт, ки бе ҳеч муболиға дар гадвини Фарҳанги забони тоҷикй" саҳм хеле муҳим гузоштаа ш.

Хидмати Т.Зехнй дар боби манзури умум сохтани намунаи ашъори еухаисароёни қадим ниэ зиёд аст. Порас аз навиштаҳои Иизомй, Чомй ва Ҳоқонй тавассути саъю кўшиши Ў ба нашр расвданд. Китоби ' Сухаиварони сайкали рўи замин', ки ў бо ҳамқаламии С.Саъдиев тартиб додааст, маҳсули пажўҳишҳсм басо чиддй ва бурдборона буда ва дар он рочеъ ба ҳаёт ва фаъолияти адабии бештар аз 100 суханвари тирози Самарқанд, ки аз асрҳои У11 то асри ХХ дар ин шаҳри бостонй з -шдаги ва эҷод кардаанд, маълумоти бағоят саҳеҳ ва пурарзиши илмй медиҳад.

Т.Зе. ни табигтан забоншинос буд ва ба забони модарии худ муҳаббат ва меҳри беинтиҳо дошт.

Чавҳарн мушоҳидаи олими муцаққиқ дар хусуси забони эҷодиёти лафзии халқ ба ин тарз аст: дар он бисёр калима ва таъбирҳое бармехўрад, ки дар осори қадимтарини классикй буда, аммо дар забони адабии ҳозира мавриди истеъмол неганд, . ртан ва тавассути навиштаҳои худ манзури умум сохганй ч;.-нин гавҳарҳои гаронбаҳо аз чумлаи муҳимтарин вазифаҳои аҳли қалам, х.амчунин муассисаҳои махсусест, ки бо ин амр митиғол доранд. Таваччўх фармоед ў дар ин хусус чй навиштааст: "Забонп адабй биноест, ки болои таҳкурсии забони зинда, яъне забоне, ки омма бо ў сухан мекунад, таъсис ёфтааст.

•1.1бони зинда низ монанди забони адабй ба худ асарҳои гарнбаҳо доранд, ки онро адабиёти халқ, ё ки адабиёти даҳонакй ^еномгкд. Пас, лозим меояд, ки ин асарҳои адабии мардум фароҳач оварда шаванд. Тасниф ва таълиф карда барои тарққии вазони адабй ва китобии тоҷикй аз ин асарҳо - чй насл ва чй иазм истифода шаванд".

47 бет

НОСИРЧОН МАЪСУМЙ

1915-1974

Н.Маъсумй яке аз олимони забоншинос аст, кг дар соҳаи лексикаи забони тоҷикй тадқиқоти мукамал ва гмики и;1мй кардааст. Мо дар ин чо асосан ду мақолаи ў "Дар бораи вазъият ва баъзе тағйиротҳо дар таркиби луғавии забони алабии тоҷик дар асарҳои Х-Х1Х", 'Назар ба забони адабии тоҷик дар охири асри Х1Х ва ибтидои ХХ' -ро дар назар дорем. Инчунин дар асарҳои нисбатан мукаммали ў "Очеркҳо оид ба иикишфеи забони адабии тоҷик", "Забон ва услуби Аҳмадн Дониш" ба масъалаҳои лексика бобҳои агюҳица мавҷуд аст.

Н.Маъсумй ба таърихи забон, тағйироти дар давоми асрҳо дар таркиби луғавич забони тоҷик руй додаро аз нуқтаи назари илмй таҳлил намуда, дар забоншиносии тоҷик роҳи дуруст ва илмиро пеш гирифтааст.

Н.Маъсумй тағйироте, ки дар таркиби луғавии забонн тоҷик

ба вучуд омадааст, ба ду давра тақсим мекунад.

Давраи якум тағйироте, ки дар давоми асрҳси Х1-ХГХ ба вучуд омадааст, мухтасар дарбар мегирад.

Ҳангоме ки Н.Маъсумй дар хусуси тарққии луғавии забони адабии тоҷик ва тағйиротҳое, ки дар ин соҳа ба вучуд омадаааст, сухан меронад қачимаи "тағйиро ро маънои сифатан нав шудани забони тоҷикй ва таркиби луғавии онро ифода намекунад.

Ин тағйирот на ба маънои аз чихати сифат тамоман нав шудани фонди асосии луғавй ва гоҳти фамматикии забон фаҳмида намешавад, балки оҳиста-оҳиста, вобаста ба шароити зиндагй. ходисаҳои сиёсй-таърихй, ихгисодй, иаданй аа муносибатҳои чамбиятй-истехсолй торафт пурра шулани фонди (^асосии луғавй, тағйиро!И шаклй ва маъноии калимаҳо, мурдани унсурҳои кўҳна ва пайдоиши унсурҳои ,нав, мухаммалшавию суфташавй ва монанди инҳо мебг^иТанд.

Н.Маъсумй процесси дохилшавии унсурҳои забони арабиро нишон дода фикри худро чамъбааст мекунад, ки дар онҳо шароити таърихии иқтибоси калима ва ибораҳои г.рабино ба забони тоҷикй бо далелҳои пухта нишон медиҳад.

Дар қисми дуюми мақола "Дар бораи ..." ба чои калима>,ои аслан тоҷикй бо зарурият еа ҳодиса-воқеаҳои

таърихӣ калимаҳои арабӣ гурӯҳи-ӯзбекӣ за тағйироти маъноие,

48 бет

ки дар баъзе калимаҳо ба зучуд омадаанд мавриди таҳлилу тадқиқ қарор гирифтааст.

Масалаи салимаи "ёл" дар Фирдавсӣ аксар ба маънои "қитф" қор фарғуда мешуд:

Кучо ғуачғд андар чаҳони фарох, Бад-он фарру бурзу бад-он ёлу шох!

Маънои ин калима баъдҳо тағайир ёфт ва ба ҳайвонот ҳос шуда монд.

Ёли асп. ёлу дум, ёли хар.

Мақолаи дигаре. ки дар он масъалаҳои лексика, тағйирёбии гаркиби луғавии забон, мавзӯи баҳс қарор гирифтааст ин На.заре ба забони адабии тоҷик дар охири асри XIX ва ҷумҳурии асри XX" мебошад. Ин мақола ҳаҷман қалон буда, дар он ба тағйир аз масъалаҳои лексика, масъалаҳои услуб, грамматика ва маданияти нутқи мавриди тадқиқ қарор гирифтааст.

Н.Маъсумӣ дар гадикоти ба А.Дониш бахшидаи худ, баробари нишон додани истеъмоли калимаҳои душворфаҳми арабӣ, ки асосан ҳоси забони асрҳои XV-XVIII буданд, сӯдағии услуб ва аз боғии забони халқ ба таври васеъ истифода бурдани Аҳмади Донишро бо мисолҳо нишон медиҳад: қадмақаш, давродар, шаллоқ, сара. қўч, чарх задан, бебарғу наво. ходимӣ қардан (ба маънои задан, -лат қардан), талху шӯр.

Н.Маъсумӣ яке аз он муҳаққиқоне аст, ки оиди морфология ҳангоми таҳлили асари ин ё он нависанда фикр рондааст ва қоидаҳои грамматикӣ забони тоҷикиро ҳафта ба таҳлил намудааст.

•ГГ Яке аз ҷисмҳои нутқи сермаҳсул ва мураккаб боби "Феъл" меёбад. Соли 1973 мушоҳида ва сапчишҳои Н.Маъсумӣ сабаби навишта шудани боби "Феъл"-и "Грамматикаи забони тоҷикӣ" мегардад (Душанбе-1973). Ҳамаи шаклҳои феълӣ ба ду ҷурӯи қалон ҷудо мешаванд. Ҷурӯи якум феълҳои тасрифӣ ном доранд. Ин ҷурӯи феълҳо бо бандҳои шахсии феълӣ ва хабарӣ тасриф меёбад. Ба ин ҷурӯи феълҳои дорои категорияҳои ҳоси шахсу шумора, тарз, намуд, замон ва сифат ҷурӯи феълҳои ҳосил мешаванд.

Ҷурӯи дуумро шаклҳои тасрифташавандаи феъл ташкил медиҳанд. Ба ин ҷурӯи масдар. сифати феълӣ ва феълҳои ҳосил мешаванд.

49 бет

Н.Маъсумӣ яке аз олимони ҷубоншкносе мебошад, ки аввалин шуда оиди забон ва услуби асари бадеӣ тадқиқ» ти алоҳидаи илмиро офарид, ки он ба таҳлилу ҳафта ба забон ва услуби повести ӯстод С.Айнӣ "Марги судхӯр" бахшида шудааст. Ин асари Маъсумӣ аз сарсухан ва шаш боб иборат аст.

Н.Маъсумӣ дар муқаддима ба таври мухтасар Соҳад ҳам тағйироти услубӣ ва луғавии, ки забони арабии тоҷик аз сар гузаронидааст, суҳан ронда, дар ибтидои асри XX дар ба? чи нависандагон пешқадам пайдо шудани кушишҳои со.данавӣ, содақунии забонро, ки асосан бо иёми А.Дониш Ҷобастааст, қайд мекунад.

<1 Боби якум "Рол ва мавқеи С.Айнӣ дар инкишофи забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX" ном дорад.

Дар бобати сода ва ба халқ ааздик қардани забонӣ адабии тоҷик хизмати С.Айнӣ илҳоят бузург аст.

Дар ин боб мазмун ва аҳамияти мақолаҳои пуэлисисти С.Айнӣ, баромадҳои ӯ дар конференсия ва ҷамъомад-о, муносибати ӯ ба забони классикӣ, ба забони зиндаи халқ, лаҳча ва амсоли онҳо бо мисолҳо асоснок ва барҷаст» таҳлилу маънидод қарда шудаанд.

Дар боби II мугшлиф "Марш судхӯр"~ро аз ҷиҳати адабиётшиносӣ таҳлил намудааст, ҷеро. тамоми воқиҳои забони асар «бо мавзӯи ва ғояи инкишоф қардаи навиштаа алоқаманд аст.

Боби III Ҷусузияҳои луғавии повести "Марги судхӯр" ном дорад, ки он қисми асосӣ ва барҷастаи инкишофи Н.Маъсумиро ташкил мекунад.

Дар ин боб муаллиф дар бораи уолуб, васеъ будаи доираи таркиби луғавии "Марга судхӯр" қалима ва ибораҳои таърихӣ қўрнашуда, истеъмоли қалимаҳои русӣ дар асар ва монанди инҳо маълумоти асоснок муфассал медиҳад.

Н.Маъсумӣ дурдонаҳои қимматбаҳон забонӣ - қалимаҳои халқӣ-ғуфтгӯиро дар повести "Марги судхӯр" таҳлил намуд, вазиғаи тасвирий ва услубии онҳоро нишон медиҳад.

Дар асари Н.Маъсумӣ ҷусузияҳои ибораҳои ҳапқӣ, ҳел ва таркибҳои фразеологӣ бо вазиғаҳои услубиашон ҳарҷониб ҷозҳ дода шудаанд.

Боби дигари тадқиқоти Маъсумӣ "Ҷусузияҳои морфологӣ и забони повести "Марги судхӯр" ном дошта, дар бор. п ҷусузияҳои грамматикӣ баъзе ҷисмҳои нутқи маълумот дода мешавад.

50 бет

Бобҳои охири китоб "Баъзе ҷусузияҳои синтаксисии забони "Марги судхӯр" Иёум дорад. ки оиди ҷумла ва таркибҳои он фикрҳои қўрнашуда мавҷуданд.

Н.Маъсумӣ! дар китеби охири асари худ дар ҷусузии ҷумлаҳои сода, сараъзо, аъзоҳои пайрави ҷумла, баъниҳои истисноӣ, ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ маълумот дода, бс» ҳамин забони индиидуалии ӯстод Айнӣро низ тадқиқ мекунад.

Н.Маъсумӣ забон ва услуби осори А.Донишро дар асоси гаракҳои ҷамъият пайваста шарҳ дода, ҷараёни инкишофи заС «и адг.биро ишон дода, ба ҷунӣн ҳулосаи ҳаққонӣ меояд, ки маорифпарварон ва сарвари онҳо А.Дониш барои сода қардани забон қўшиш қарда бошад ҳам, ин масъаларо қурра саранҷом қарда натавонистанд.

ШБОЧОН 1ВДЁЗМУҲАММАДОВ 1906-1979

Доират: фаъолияти илмӣ академик Б.Ниёзмӯхаммадов хеле васеъ мебошад. ӯ дар соҳаҳои гуногуни забоншиносии тоҷикӣ, баъди ӯ, ба забони адабии ҳозираи тоҷик, таърих ва шеваи он, забони асарҳои бадеӣ тадқиқоти зиёди илмӣ эҷод карда, ба таълифи китобҳои дарсии забони тоҷикӣ барои мактабҳои миёна ва о.т.и фаъолияти ишғирок кардааст.

Б.Ниёзмӯхаммадов ҳар як масъалаи забоншиносиро ба таври амиқ таҳлил намуда ва ҳар як ҳодисаи забониро дар ҳолати тағ-Ироти доимӣ дадааст. Тадқиқот ва мақолаҳои забоншиносии Б.Ниёзмӯхаммадов дар китобҳои атоҳидаи ӯ бо номи "Забоншиносии тоҷик" нашр шудааст.

Ин китоб аз се боб "Морфология", "Синтаксис" ва забон ва тарзи баён и нависандагони атоҳидаро дарбар мегирад.

К.исум "Морфология" масъалаҳои умумии ҳиссаҳои нутқ, тарзҳои ивиҷамбандӣ, згдхр ва муносибати он бо исму сифат, инчунин пайв.шдакхсро фаро мегирад. Дар ин ҷо масъалаҳои зиёди мувоҳисаи И; златхуеус. тафовути зарф аз исму сифат ва мавқеи истифодаи ин ҳиссаҳои нутқ мавриди таҳлилу тадқиқ карср гнифтаанд. Аксарн мақолаҳои қисми "Морфология" ба китобҳои „арсии мактабҳои олии дохил карда шудаанд. Масалан, боби муқаддимаи он воҳидҳои асосии забон, бобҳои атоҳидаи грамматикг., мавзӯи морфология, сохти калима ва шаклҳои он,

51 бет

таркиби калима. ҳиссаҳои нутқ, сарчашмаҳои забони миллиро фаро мешранд, барои китоби дарсии "Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик" (барои студентони мактабҳои олии) навишта шудааст.

Б. Ниёзмӯхаммадов ду тарзи ифодаи чамъ дар шэони адабии тоҷикро нишон медиҳад, ки он аз ҳама ҷанҳат чапиби дик буда, дар забони тоҷикӣ таърихи дуру дароз дорад. У менавирад "Яке аз он тарзи ифода дар шакли ибора - бо тақрори як исм ва дар шакли танҳо омадани исми асосӣ мебошад: вагон-вагон ваъда, рама-рама гӯсфанд ва ғайра. Ин навиҷамбандии чамъ дар забони милли тоҷик ҳодисаи нав набуда, роҳи ҳеде дуру дарози таърихи тоҷикӣ намудааст. Ифодаи чамъи мазкур дар осори Зайниддин Восифӣ "Бадоеъ-ул-вақоъ" низ ба кор бурда шудааст.

Чу қурси меҳр барояд ба рӯи минбари кӯҳ,

Равад ба болои фано кӯҳ-кӯҳ резаи нон.

Б.Ниёзмӯхаммадов дар бораи зарф ва муносибат ва фарқи он аз исму сифат маълумоти пурра дода, дар ин масъала баҳсхӯе, ки мавҷуд буданд, фикри аниқ ва саҳеҳи худро иброз мекунанд. "Дар морфология ҳар як калима мувофиқи маъно ва вазифаи худ ба яке аз ҳиссаҳои нутқ катъиян вобаста буда, дар дохили ҳамаи ҳиссаи нутқ вазифаеро иҷро мекунад. Як калима ҳеҷ вақт ба ду ҳиссаи нутқ (ба фикри баъзеҳо кашмаи хуб \.ам сифату ҳам исм будааст) тааллуқ дошта наметавонад. Калимаҳои хуб, нағз, тез, бад, рост за ғайра танҳо сифат буд*, ба зарф ҳеҷ муносибате надорад.

Б.Ниёзмӯхаммадов хусусан дар борҳои зарф, категорияи морфологӣ зарф, зарфҳои аломату ҳосса, зарфҳои микдорӣ дарача, зарфҳои ифодакунандаи муҳиту шароити ам;ш, зарфҳои макон, сохти зарфҳои макон, зарфи замон, зарфи сабаб, зарфи мақсад, дарачаҳои зарф бо мисолҳои фарогон муфассаи маълумот медиҳад.

Қисми дигари китоб "Синтаксис" мубошада. дар ин қисми ҳамаи аъзоҳои ҷумлаҳои содда ва ифодаи онҳо аз ҳиссаи гуногуни нутқ як-як баён карда мешавад. Дар фаели "Синтаксиси ҷумлаҳои содда" ва дар фасли "ҷумлаҳои мураккаби тобеъ" кӯшиш кардааст, ки душвортарин масъалаҳои грамматикаро содаву фаҳмо ифода намояд.

Дар боби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба воситаҳои грамматикӣ аз ҷониби ҳиссаҳои ин таркиби синтаксисӣ беилар эътибор дода шудааст, ки ин табиист, чунки дг.р

52 бет

тадқиқи ҷумлаҳои мураккаб масъалаи асосӣ ба шумор меравад. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи сергаркиба ба ҳамин тариқ таҳлил шуда бошад ҳам, дг.р ин ҷо вобаста ба таркибҳои мураккабтарини синтаксисӣ асосан ба сохти онҳо эътибор дода шудааст, ки ин ҳолат омӯзиши онҳоро то як андоза осонтар менамояд. /

Қисми охири асар мунтахаби Б.Ниёзмӯхаммадов ба забон ва тарзи баён, ба мавқеъ ва роли нависандагони тоҷикӣ л.р тадқиқи аҳли ва инкишофи забони адабӣ ва миллии тоҷик баҳшида шудааст. Тадқиқотчи дар ин ҷо ба мавқеи устодони халқии бзсӯ Садриддин Айни, Абдусалом Дехотӣ, Мирзо Турсунзода фикрҳои ҷанҷибӣ диққат гуфтагет.

Қисми асосии ин бобро мақолаҳои муағшиф оиди фаъолияти забоншиносӣ ва тарзи корбарии устод С.Айни ташкил менамояд, ки номгӯи онҳо аз зерин иборатанд: Аввалин мулоқотн ман бо устод Садриддин Айни. Ҷамъҳои мо бо устод Айни дар Академияи фанҳои Тоҷикистон. Устод Айни дбр"; бораи меҳнатдӯсти ва интизом. Чанд сухан оид ба роли устод Садриддин Айни дар бораи ҳиссаи забони миллии тоҷик ва инкишофи он. Устод Айни дар бораи забони миллии тоҷик. Хидмати С.Айни дар бораи аз ҳисоби забони зинда инкишоф ҷодани забони адабии ҳозираи тоҷик. Устод С.Айни дар бораи хусусиятҳои забони асарҳои баъзе халқҳои адабиёти тоҷик, устод С.Айни дар бораи хуб кардани услуби забони адабии тоҷик ва тозатии он ва ғайра.

/_ Инчунин хизматҳои Б.Ниёзмӯхаммадов дар бораи фаъолияти Е.Б.зургзода аз таърихи дӯстии ду халқи бародар (тоҷикону ўзбекон), тадқиқи лексикӣ осори Аҳмади Дониш барои забоншиносӣ мо як бозефти пурқимат ба шумор меравад. Б.Ниёзмӯхаммадов бо тадқиқотҳои пурарзиши худ ва барои гайер намудани кадрҳои баландхисос дар забоншиносии тоҷик мавқен арзанда дорад. В. ӯ аввалин касе.ст. ки ба унвони

академикӣ сазовор (ярдидааст.

Додочон Точиев 1915-1987

Доктори илми филология, профессор Додочон Точиев барои гешрафти ИЛМИ филология ва тарбияи чавонон. тайёр кардани кадрҳои хушихтисос дар соҳаи забон ва адабиёти тоҷик саҳми арзандае тузэшгааст. Пешаи омӯзгориро Доҷочон Точиев хеле

53 бет

барвақт интиҳоб кардааст. Ў соли 1930 ба ом/з шлохи педагогии шаҳри Хўҷанд дохил шуда, со.ти 19 54 онро бомуваффақият хатм мекунад. Роҳбарияти омӯзишгоҳ қсбилк: т ва маҳорати Додочон Точиевро ба назар гирифта, ўро дар он чо ба кор нигоҳ медоранд.

Д.Точиев баъди хатми Университети Давлатии .Геинград фаъолияти илмӣ-педагогии худро асосан аз солҳи 50-7м шуруъ мекунад. Соли 1950 бо роҳбарии яке аз эроншиносони ишхур А.А.Фрейман оиди муайянкунада рисоати номзадӣ химпя мекунад, ки он соли 1955 бо номи "Способы связи определекл я с определяемым в современном таджикском литературном языке" ("Роҳҳои алоқаи муайянқунанда бо муайяншаванда д;р забони адабии ҳозираи тоҷик) чоп мешавд. Дир ин асар хелҳои муайянқунанда, ифодаи ҳар кадоми онҳо бо ҳиссаҳои гуногуш нутқ, тарзи ташкишавил онҳо ба воситаҳои мухталифн алоқаҳои синтаксисӣ ниҳоят нозук ва дақиқ тадқиқ шудааст. Муаллиф ба қолаби муайянқунандаҳои тафсили даққа и махсус дода, таркиби онҳоро, ки дар заминаи алоқаи ҳамроҳт, атоқ.ш изофӣ, пешояндӣ ва пасояндӣ сурат меёбанд, батафсил маънидод кардааст.

Боби махсуси рисолатро муаймқунандаҳои ташкмл менамоёнд, ки бо шаклҳои гуногуни сифатп феъ;й ифода ёфтаанд. Рнселаи мазкур дар забоншиносии тоҷик як рӯйдоди муҳим ба ҳисоб меравд.

Асари дигари Д.Точиев "Сифати феълий дар забон и адабии тоҷик" аст* ки соли 1954 ба таъб расида буд. Дар ин китэб бори аввал дар забоншиносии тоҷик ҳуеуеиятҳои моёфологнги синтаксис сифати феълий ҳамачониба мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Аз солҳои 60-ум проф. Д.Точиев ба таври ҷиддӣ бз гаҳқиқи сатҳи башндтари синтаксис - чумлаҳои мурғккаэк тобеъ қамар бағт. Огоҳии қомил аз назари.чи забоншиносии I имрӯза, таҷрибаи ҷақинсолаи таътими синтаксис дар донишқадаи оғш нишон лоданд, ки бисёр хусусиятҳои сохту маъно иа мавюги чумлаҳои мураккаби тобеъ ба таври гурра ба тгҳқиқ. расида, худуди чумлаҳои иайрав, тарзу воситаҳои ташаккул ва р<.ху вазифаҳои онҳо дар таркиби чумлаҳои мураккаби гобии сертаркиб ба хубӣ равшан ва ошқор қарда шаванд. Нағичаҳои аввалин тадқиқоти олим ба воситаи кигоби ў - ' Чумлаҳои мураккаби сергаркиб" (соли 1966) дастрасн умум гардндаанд. Д.Точиев дар забоншиносии тоҷик аввалин бор . асқапаи

54 бет

мақоми қачимаҳои ҳамнигэатро дар чумлаҳои мураккаби тобеъ муфассал баён кардааст.

ДТэчиев т.щқиқу таъвири воситаҳои алоқаи чумлаҳои м, раққабн тобеъро шгомг доца, соли 1971 рисолатро бо номи "Воситсҳои алоқаи чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адғбии тсчик" ба таъб расонид.

Дар ин азар ҳамаи воситаҳои алоқаи трамматикии чумлаҳои м.раққаб | тобеъ аз назарм гоза, бо факту далелҳои боэътимод ба тадқиқ расидаанд.

Д.Тсчиев дар солҳои 60-70 оид ба масъалаҳои гуногуни ч>млаҳои мурақиаби тобеъ зиёда аз 20 мақола ва тезиси маърузаҳо чоп намуда, дар бисёр чамъомад, симпозиум ва конфере} сияҳои республикавӣю байналқалқӣ аз руи масъалаҳои муҳимқин сох.а маърузаҳо қардааст.

Соли 198! асари қалонҳачму чамъбастии Д.Точиев "Чумлаҳси мурақиаби т.гбеъ" аз чои баромад. ки қар забоншиносии тоҷик ҳодисаи муҳим буд. Бо таълифи моқорзғфияк мазкур проф. Д.Точиев принсини сохту маъно таенифи чумлаҳои қайрав дар забоншиносии тоҷик қомилан устувор гарқнд.

Узъи вобастаи АФ Гурҷисгон, проф. Л.И. Кобидзе хизматҳои Точиевро қадршқвосӣ намуда. чунин навиштааст: "Асарҳои Точиев Д.Т. бӯрои мо, >роншиносони гурҷӣ, як навъ хнтоби дарсианд, ш навъ раҳнамоёнд оид ба ом>зиши масъалаҳои чумлаи **мураккаби** ^абонҳои тоҷикӣ ва эронӣ".

Д.Точиев зиёда аз 100 адад мақолаю китобҳо навиштааст, ки 50 гади оы асари илмӣ, «астури таълими, программаю слтобхсл! даэсй мебошац.1.

Ж ҒАФҒОРОВ 1932-2001

Ра.:зс>қ Ғаффорса; соли 193.7 дар лсҳаи Хўҷағуломи чамоаи Хаймари ноҳияи * тмарқанди силюати Самарқанд дар оилаи қосибг зингар тавашлуд ерстааст. Баъди тахили ктълумоти миёна соли 194! б; шўъбаи забон ва адабиёти тоҷикии Доншиқадаи омӯзгорш) гочикӣ, ки аз чоииби 4>1иурияти Тоҷикнстон дар Самарқанд таъсис шула буд, дохил га-рдид, дар с; наи 194^ онрв қатм менамоёд. Солҳои 1949-195! дар матабхоп миёнаи деҳал Чорқўлм Исфара (қобиқ ви.иояти Яснинобод) ва Қарния ОҳаЯИКИ ноҳияи Самарқанд (мақтаби

55 бет

№18) аз фанни забон ва адабиёти тоҷик дарс гуфтааст. Бо мақсади тақмили дониш ва ихтмос соли 1951 ба Донишгоҳи омӯзгории Хўҷавд шомил гардид ва соли 1953 онро ба итмом расонид ба зодгоҳаш Самарқанд бармегардад ва дар шўъбаи маорифи ноҳияи Самарқанд ба вазифаи инспекторӣ ифои қор мекунад. Соли 1954 ба риштаи тоҷикии Цонишгоҳч омӯзгорин шаҳри Самарқанд ба қор даъват мешавад (соли 1956 Донишгоҳи Омӯзгорӣ ба Университет ҳамроҳ қарда мешавд). ва дар давоми қариб 7 сол дар ин чо аз фаньи забон ва адабиёти тоҷик дарс дода, сарнавишти баъдии худро ба ҳамин соҳаи илму адаб алоқаманд месозад. Аввалин мақъалаҳои илмию танқидию методии вай дар ҳамин давр ба майдон омадааст.

Р.Ғаффоров соли 1959 бо даъвати маъмурият Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ ба Душанбе меравад ва дар шӯъбаи забони адабин тоҷик ба сифати ходим хурди илмӣ кор мекунад. Ин ҷо ба ӯ тадқиқи масъалаҳои забони адабиёт бадеиро месупоранд. Р.Ғаффоров пас аз чустуҷӯи панҷсола рисолаеро перомунӣ забон ва услуби асарҳои Рӯдм Чалил сомон мидиҳад ва дар соли 1964 дар дифси он чун диссертатсияи номзадӣ дастб мегардад. Ҳарчанд минбаъд ӯ тибқи шароит ва талаби замон бо мавзӯҳои дигари илмӣ забон шӯъбаи варзидааст, аммо омӯзиши забон ва сабки асари бадеӣ ҳамеша аз соҳаҳои асосии фаъолияти илмӣ ӯ маҳсуб мешавад. Р.Ғаффоров соли 1965 мудири шӯъбаи лаҳҷашносии (дертар шӯъбаи лаҳҷашносии ва таърихи забон) Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ таъин мегардад. Дар зарфи қариб 30 сол - солҳои 1965-1991 ӯ мудири бебадали ин шӯъба буд. Таҳти раҳбарӣ ва ширкати бевоситаи Р.Ғаффоров дар бобқ фароҳам овардани маводи лутавию фамматикаи тамомқ шеваҳои забони тоҷикӣ таҳлилу таҷзияи онҳо корҳои зиёде анҷом пазируфта, бисёр асарҳои ҷиддӣ илмӣ таълиф ёфтанд. Тадқиқоти худӣ ӯ - "Омӯзиши қиёсии наҳви шеваҳои забонг тоҷикӣ", ки дар ҳаҷми бештар аз 25 ҷузъи ҷопӣ нашр шудааст аз тарафи мутахассисони забардасти ин соҳа барои додани дараҷаи доктори илм ба муаллифаш муносиб доништа шуд. Ин воқеа соли 1980 ба амал пайваст.

Охири солҳои 80 ва ибтидои даҳаи 90 роҷеъ ба бисёр паҳлӯҳои забони адабиёти кунунии тоҷик баҳсу мутдозираҳот муҳимми илмӣ ба вучуҷ омадавд. Р.Ғаффоров ҷа таваассутн силсилаи мақолаҳо ва ҷӣ бо роҳи суҳанроӣ дар маҳфшу кунгураҳои илмӣ ва радиою тепевизион дар ба.ҳс) мулоқстҳо

56 бет

раъолона иштирок намуд. Яке аз муҳимтарин мавзӯҳои ин ҷулоҳизаҳо шомили ҳимояи истиқлол ва бардоштани забони тоҷикӣ ба мақоми давлатӣ буд. Р.Ғаффоров дар қатори як даста иамкасбони худ бо таъдифу кашри мақолаҳои зиёд ва суҳанронихо тавассути расонаҳои оммавӣ зарурати амалии озодонаи забони тоҷикиро чун забони даклатӣ ба исбот расонид, дар роҳи ҷорӣ гардидани ин фарзия суботкорона мубориза бурд. Замоне ки ҳукумати Тоҷикистон барои таъин намудани ҳадди амалии ҷамъияти забони русию тоҷикӣ ва андаке дертар барои тартиб додани Қонуни: забони Тоҷикистон комиссияи калон ва хурд (комиссияи корӣ) тартиб дод, ӯ ба ҳар дуи ин комиссияҳо аъзо буд. Пас аз қабули қонуни мазкур Шӯрои Вазирони Тоҷикистон соли 1989 силсилаи тадбирҳо андешид вг барои гаҷбиқи пайгиронаи онҳо комиссияи маҳсуи боғуфузе тартиб дод, ки раиси он Р.Ғаффоров таъин гардид. Дар худӣ ҳамон солҳо дар бораи як забон ё се забон будани забонҳои форсӣ, тоҷикӣ, дарӣ баҳсҳои ҷиддӣ ба миён омаданд. Р.Ғаффоров бо супориши раҳбарияти АФ Тоҷикистон дар ин мавзӯт: бо номи "як забон ё се забон", "Се қаринаи як забон" (мачаллаи "Адаб", 1992, №1-3) мақолаҳо навишта, таърихан як забон будан, амс бо мурури замон роҳи маҳсуи иккишофро тай намуда, ба сифати қарина ё лаҳҷаҳои як забон - забони ум)-мии форсӣ амал кардани онҳоро собит намуд.

Р.Ғаффоров барои фаъолияти пурсамар дар соҳаи шевашиносӣ за нашри асари панҷилдаи "Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ", ба сифати я)се аз муатлифон ва муҳаррири масъули ин асари бузург соли 1.989 ҳамроҳи идаае аз қамқорон ва шогирдонаш сязовори Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯалӣ Сино дар соҳаи илм ва техника гардид. Худӣ ҳамон сол бинсбар ҳкматҳояш дар нақди забон ва сабки осори бадеӣ бо тавсияи нависандагони забардасте чун С.Улӯзода, Ҷ.Иқромӣ ва академик Р.Амонов барои интиҳоб ва узвияти йгтифоқи нав аандагони Тоҷикистон мушарраф шуд. Дар солҳои 80 бори нахуст Грамматикаи илмӣ забони адабии тоҷик таълиф ёфт. Р.Ғаффоров яке аз муатлифон ва муҳаррирони масъули ин асари еечилда буд.

АФ Тоҷикистон ҳиссаи шоёни Р.Ғаффоровро ба пешрафт ва ривнаки забоншиносии тоҷик ба эътибор гирифта, соли 1991 ӯро узви вобастаи худ интиҳоб намуд.

Солҳои 1989-1993 Р.Ғаффоров вазиғаи раиси Шӯрои дифои диссертатсияҳои докториро дар зимма доют, ки дар

57 бет

ҳузурӣ Институти забон ва адабиёти АФ Тоҷикистон амал мекард. Фориғи қабули Қонуни забони Тоҷикистон дар назди АФ Тоҷикистон Комитети истилоҳот гаъсис ёфт. Ин комитет дар муддати кӯтоҳ барои ислоҳ ва танзими истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илм ва тарафдорӣ хидмати бузургеро ба харҷ дод. Р.Ғаффоров ба сифати аъзои комитети мазкур дар ин амри хайр доиман иштирок дошт. Дар соли 1991 Шӯрои Олич Тоҷикистон ҷанд тан аз олимони намоёкро мушовири заиси ян шӯро таъин намуд, ки Р.Ғаффоров ҳам дар қатори онҳо буд.

Соли 1992 маъмурияти Донишгоҳи давлатии Самақанҷ бз номи Алишер Навоӣ Р.Ғаффоровро барои таҳкими шӯъбаи филологияи тоҷик ба кор даъват намуд. Ӯ ин ҷо 4 сол чун профессори кафедраи забони тоҷикӣ иҷрои вазиса намуд ва соли 1996 мудири кафедраи мазкури ҳамин дорилфунун интиҳоб гардид.

Р.Ғаффоров баробари фаъолияти илмӣ дар мактабҳои олий дарс гуфта, ҷиҳати тарбия ва тайёр намудани бисер муҳаққиқоя ва омӯзгорони забон ва адабиёти тоҷик сахм гирифтааст. Ба ин вачҳ, соли 1986 ба дарёфти профессори Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ва соли 1992 ба гирифтани мукофоти "Аълочии халқи Ҷумҳурияти Тоҷикистон" шарафб гардид. Сифати хуби маърузаҳои Р.Ғаффоров, хизмати намунавори ӯ дар таълим у тарбияи филологҳои ҷавон боисм он гардиданд, ки Шӯрои илмӣ Донишгоҳи давлатии Самарқанд соли 1997 ӯро ба мартабаи "Профессори шоиста" интиҳоб кард.

Р.Ғаффоров яке аз сермаҳсултарин забоншиносони тоҷик ба ҳисоб меравад.

Ба қалами ӯ бештар аз 300 номгуй мақола ва рисолаҳои илмӣ мансубанд. Ӯ муҳаррири илмӣ бештар аз 20 хитоби илмӣ, муаллифи китобҳои дарсии забон барои мактабҳои миёнаву олий, яке аз муатлифони асосӣ ва муҳаррирони масъули китоби сечилдаи Грамматикаи илмӣ забонг здабиш тоҷик мебошад. Таҳти раҳнаомии Р.Ғаффоров аз ҷонби олимони ҷавон 12 диссертатсияи номзадӣ ва 1 диссертатсияи докторӣ

дифоъ шудааст. Чихати асосии фаъолияти эҷодии Р.Ғаффоров марбути услубшиносист. Муаммоҳри ин соҳа дар таълифоти ӯ дар ду ришта сурат бастаанд. **Тадқиқи** хусиятҳои фардӣ ва умумии забон ва услуби суханварони алоҳида аз қабили С.Айнӣ, А.Лоҳутӣ, С.Улуғзода, М.Туҷунов, Ч.Иқромӣ, Ф.Муҳаммадиев, Л.Шератӣ, Ғ.Мирзо, Сорбон, А.Самадов *ва ғайра. Мақолаҳои вай "Дар бораи забони достони "Асрор"-и Ғаффор Мирзо (с.1957), "Калимаҳои гуфтугӯӣ-ҳалқӣ" дар романи "Одаи-они ҷовид"-и Раҳим Чалил (с.1961), "Барои нафосат ва зебоии забон"(1965), "Тавсиф дар романи "Одамони ҷовид" (1961), "Чанд мушоҳида оид ба нутқи персонажҳои ианфии романи "Ғулмон" (с.1966), "Забон ва услуби очерки қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик" (с.1970), "Чанд мушоҳида оид ба нутқи персонажҳои мусбати романи "Ғулмон" (с.1971), "Нависанда ва лаҳҷаҳои забон" (с.1975), "Арҷума ва забони адабӣ"(с.1975), "Устод Айнӣ ва забони адабии ғмӯзаӣ тоҷик" (с.1978), "Устод Айнӣ ва забони адабиети классикӣ" (с.1978), "Саррофи сухан" (с.1981), "Чавоҳирт сухан" (с.1987), камчунин китобҳои алоҳидааш ба мисли "Змён ва услуби Раҳим Чалил" (с.1986), "Нависанда ва забон" (с.1977), "Устоди бузурги сухан" (с.1978), "Часпакҳои тоҷикӣ ва ўзбекии ҳаммаъно дар осори А.Навоӣ" (с.1999), "Сухансанаҷ за суханвар"(с 1999) ва мисли онҳо мансуб ба ҳама аз ӯро ҳама.

Дар навиштаҳои муаллиф забони асарҳои бадеиро мувофиқи талаби услубшиносии кунунӣ ба мушоҳида гирифта, кӯшиш кардааст, вазифа ва сарбориҳои услуби воситаҳои забонро алоқамасона бо ғояи асар ба маром эҷодии нависанда баррасӣ намояд. *Ин тарзи таҳлил, ки дар услубшиносии лингвистии тоҷик аз Н.Маъсумӣ шурӯъ шуда буд, дар навиштаҳои Р.Ғаффоров хел паҳно гирифт ва пайравони зиёде пайдо кард.* Чихаги дуҷумла ба назарияи фаннии услубшиносӣ ва хушхусиятҳои шоҳаҳои услуби феълӣ забони тоҷикӣ дахл дорад. > Ғаффоров перомуна ии муаммоҳои монанди "Калимаҳои ғноним" ва хусусияти услубии онҳо" (соли 1971), "Услубҳои забони адабӣ" (соли 1974), "Услуб ва услубшиносӣ" (соли 1983), "Вазифаи услубии катимаҳои иқтибосӣ" (соли 1990), "Шоҳаҳои услубии забони адабӣ", "Фаннии услубшиносӣ, вазифа ва мавзӯҳои он" (соли 1986) як қатор мақолаҳои навиштааст. Ин таълифоти ӯ барои тадқиқи китоби дарсии "Услубшиносӣ", ки бо иштирок ва таҳти таҳрири ӯ ба таърифи расидааст, асоси илмӣ қарор гирифтаанд. Бозҷӯиҳои Р.Ғаффоров ҳама дар соҳаи услуби бадеӣ, ҳама дар бораи бахшҳои дигари услуби феълӣ забони тоҷикӣ сазовори таҳсинанд. Соҳаи сеҷумла фаъолияти Р.Ғаффоров оиди шевашиносист. Шевашиносӣ осони тоҷик дар ширфӣ раҳбарии қариб сисолаи ӯ ба шӯбаи шевашиносии АСҶ Тоҷикистон ба қомебиҳои бузург ва ҷамъгирӣ ноии гардид. Яке аз шеваҳои серлаҳҷаи забони

59 бет

тоҷикӣ шеваи ҷанубӣ дар 5 китоб ба сурати илмӣ ҷамъбаст шуд, луғати ин шева дар ҳаҷми 45-50 ҷузъи таълифӣ ба дашр тайёр гардид, ки қисме аз он соли 1998 ба сурати китобӣ алоҳида таърифт. Таҳлили синтаксисии ҷумлаҳои содаи ин шева дар китоби ӯ "Синтаксис сравнительного изучения 'аджикских говоров'" дар шақии китоби алоҳида (соли 1993) нашр гардид. Дар давоми солҳои 60-90 захираи луғавӣ ва грамматикӣ тамоми лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ғун шуда, барои тадқиқи таълифи луғат ва хушхусияти грамматикӣ он қадҷамҳои ҷиддӣ гузошта шуданд. Р.Ғаффоров дар ҳалли ҳамаи ин асарҳои муҳим фаъолона иштирок намуд. Аз Тоҷикистон сар карда то Ўзбекистон, Қазоқистон, Қирғизистон дар бисёр нуқтаҳои қаламрави забони тоҷикӣ ба экспедицияҳои иштирок кард. Барои таърифи намудани принципҳои тадқиқи луғати шеваӣ ва тадқиқи қиссии грамматикаи шева мақолаҳои махсус навишт, дар конференсияҳои ҷумҳурӣ ва умумиттафоқӣ бо маърузаҳои илмӣ суханронӣ кард. Қовишҳои илмӣ ва маводи фароҳам овардаи Р.Ғаффоров ва ҳамкорону шогирдонӣ ӯ фақат бо ин арзиш маҳдуд намешаванд, балки аҳамияти амалии онҳо виз бузург аст: барои тақмили забони адабии кунунӣ тоҷик ва беҳтар гардидани хусни сухани забон ёрии ҳамаҷиҳате мерасонанд. Нависандагон низ аз ин бозғӯиҳои илмӣ бебаҳра нахоҳанд монд. Р.Ғаффоров ба таълифи диссертатсияи доктории худ дар мавзӯи "Тадқиқи қиссии синтаксисии лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ" ақдаи анъанавиро дар ин хусус, ки синтаксисии шеваҳои ғӯе фақат фарқи миқдорӣ дошта бошанд, шикаст ва исбот намуд, ки категорияи синтаксисии шеваҳои дар бобати сифат низ фарқҳои асосӣ қоранд. Мақолаҳои ӯ "К вопросу о сравнительном изучении синтаксиса таджикских говоров" ки дар бонуфузтарин маҷаллаи забоншиносии собиқ иттифоқи шӯравӣ "Вопросы языкознания" (1979, №1) интишр ёфт, дар тақдир ин назарияи нави бетаъсир намонд. Р.Ғаффоров чун аъзои Шӯрои илмӣ лаҳҷашиносӣ ва таърихи забон (ин шӯро дар Москва ва дар ҳузури Институти забони русӣ таъсис ёфта буд) барои босамар гузаштани маҷлисҳои он фаъолона ширкет намудааст.

Ҷанбаи ҷаҳоруми эҷодиёти Р.Ғаффоров мансуби муаммоҳои маданияти сухан мебошанд. Ӯ аз як тараф, ба навиштани мақолаҳои сершумор доир ба нуқси иллатҳои забони матбуот ва қаламкашҳои алоҳида, барои ислоҳи онҳо ёрмандӣ карда бошад, аз ҷониби дигар бо таълифи мақолаҳои казарӣ кӯшиш намудааст, ки асосҳои илмӣ фаннии маданияти суханро муқаррар намояд, дар роҳи ташаккули он дар ҳалқаи забоншиносии тоҷик мусоидат кунад. Мақолаҳои ӯ аз қабили « "Дар бораи хусни сухан" (соли 1969), "Хусни сухани лектор" (соли 1972), "Нормаи забон ва риояти он" (соли 1985), "Фаннии асосҳои маданияти сухан, мавзӯ ва вазифаҳои он" (соли 1986), "Хар лаб, кн сухансанҷ набошад ..." (соли 1987), "Дар забон ҷӣ қачравӣҳо мавҷуд аст" (соли 1988), "Забон руҳи халқ, бақои умри вай аст" (соли 1988), "Иқтибосҳои забонӣ ҷӣ муаммоҳои оранд?" (соли 1988), "Маданияти сухан ва муҳимтарин вазифаҳои забоншиносии тоҷик" (соли 1989), "Сар ба пояш ченихам, ҳар ки сухан мепарварад" ва назари инҳо далел бар ин гуфтаҳоанд. "Қаринаҳо дар бораи ҷамъбандии исми" (соли 1998), "Қаринаҳо доир ба шаклҳои феъл" (соли 1999) аз ҳамаи қабланд.

Соҳаи нанҷуми осаридаҳои илмӣ Р.Ғаффоров шомили забони адабӣ, қоида ва қонуниятҳои онҳоанд. Ин масъалаҳо ҳама, дар навиштаҳои оиди забони адабиёти бадеӣ ва хусни сухан ҷо-ҷо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд ва ҳама дар мақола ва асарҳои вай, ки бевосита ба қисматҳои алоҳидаи забон дахл доранд, ба тадқиқи омадаанд. Таълифоти ӯ доир ба бора, хабар, муайянкунанда, ҳиссаҷаҳо, ки дар китобҳои дарсии

мактабҳои олии ва ё грамматикаи академии мазкуранд, аз хамин ҷумла ба шумор мераванд. Р.Ғаффоров дар иншои ин ҳодисаҳои грамматикӣ ба интиҳоби мисолҳо ҷиддан эътибор медад, мисолҳоеро хостааст, ки умумӣ ва шоиба буда, маҳсули катами сухансароёни моҳир ва шинохтаанд. Соли 2000 китоби ӯ "Забони адабии ҳозираи тоҷик" (Ҳелҳои ибора) нашр гардид, ки ҷун восигаи омӯзиш барои донишҷӯёни шӯъбаи филологияи донишгоҳҳои олии таъин шудааст.

Забон асоси ҳастӣ ва ҳуввияти миллат аст. Р.Ғаффоров аз қадом чанбал забон сӯҳбат орояд, саъй менамояд, ки ин мояи маданият ва ифтихори миллӣи халқ, соф ва тавоно бошад, аммо ҳусусан адибон, ки гӯсбони ҷонсӯзи забонанд, онро эҳтиёт намоянд, чӣхати сарватафзои минбадааш ҳиссагузори ҳақиқӣ бошад,
61 бет

Боб 3
ТАДҚИҚИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ АЗ ТАРАФИ
* ОЛИМОНИ РУС

Воқеаҳои сиёсии асри XIX. инчунин паҳншавии тарҷумаҳои асарҳои классикӣ адабиёти форсу тоҷик талаботро оид ба омӯختан ва тадқиқи ин забонҳо зиёд намуд. Дар солҳои 60-уи асри XIX дар Россия тамоюли смӯхтани забонҳои ғарбӣ ба тоҷикӣ авҷ мегирад. Аввалин забоншинос, ки аз олимони рус ба омӯхтани забони тоҷикӣ кӯшиш кардааст. Е.В.Григорьев: мебошад. Пас аз ӯ олимони шарқшиноси рус К.Г.Землеман, В.А.Жуковский, А.А.Семенов, П.Ё.Кузнецов ба омӯхтан ва тадқиқ кардани лаҳҷаҳои алоҳидаи он шурӯъ карданд.

К.Р.Землеман ва В.А.Жуковский дар соли 1890 китоби дарсии "Краткая грамматика новоперсидского языка" тартиб доданд, ки он баъзе хусусиятҳои умумии грамматикаи забони тоҷикиро низ дарбар мегирад. Чуён ки муаллиф қайд кардаанд, дар китоби онҳо натавонанд забони Эрон, балки мардуми форсизабони Осиёи Миёна нисба ба ҳисоб гирифта шуда буд. Дар таълифи ин китоб забони тоҷикони Осиёи Миёна, аз ҷумла, вилояти Тошкент, Самарқанд, Фарғона, ки баёсита¹ а Россия маҷбури ҳамоҳанг карда шуда буданд ва инчунин забони тоҷикони аморӣи Бухоро, ки вассали ҳукумати Россия ба ҳисоб мерафт, ба* инобат гарифта шуда буд. Муаллифони ҷар боло зикршуда вазъият ва талаби онҳоро ҷунин ифода кардаанд: "С каждым годом растёт в Нашей отечестве весьма понятная потребность серьёзного востоковедения, изучения языков Востока вообще персидского в частности, языка не одной "ис в сопредельной нам Персии. который в значительной части Азии играет такую роль и имеет такое же значение как в Европе язык французский".

Тадқиқоти В.В.Григорьев "Обозрение диалектных особенностей употребительных у бухарских таджиков персидского языка" ро сарҳади омӯзиш баёсита забони тоҷикони тоҷик шумордан мумкин аст. Зеро муаллиф хусусиятҳои хоси морфологияи забони тоҷикӣ ва фарқи онро аз забони форсӣ нишон додааст.

В.В.Григорьев (1816-1881) дуруст қайд мекунад, ки истифодаи суффикси чамбандӣ (ҳо) дар забони тоҷикӣ васеатар аст. В.В.Григорьев доирани истифодаи суффикси чамбандӣ (ҳо-ро) дар исмиҳои ҷондор ва дар исмиҳои бечон

нишон дода ба ҷои суффикси (он) омадани суффикси (ҳо-ро) ба мисолҳо овардааст. Ҷунинчи:

а) аз калимаи тоҷикӣ (саркадаҳо)

б) аз гапҳои туркӣ (мерганҳо, қаровулҳо), аз калимаҳои аргӣ (зҳсонҳо, иизоҳо. зилоято).

в) аз исмиҳои масдарӣ, исмиҳои ҷомеъ (навозишҳо, меҳрубониҳо, лашкарҳо), ки хоси забони тоҷикӣ.

В.В.Григорьев боз як хусусияти хоси забони тоҷикӣ, ки он аз забони арабӣ иқтибосшуда, ки: ШАКЛИ чамбандӣ арабиро дорад, дар забони тоҷикӣ суффиксти чамбандӣ қабул мекунад, нишон медиҳад •Салимгон аз забони арабӣ иқтибосшуда, ки шакли чамбандӣ арабӣ дар забони тоҷикӣ суффикси чамбандӣ қабул мекунад, чамбандӣ-у-чамбандӣ мешаванд. (асбобҳо, уламоён). Инчунин калимаҳои арабии шумораи чамбандӣ ифодакунанда дубора, суффикси чамбандӣ арабии "от"-ро қабул мекунад (ҳайвонот, аҷоибот, ғароибот).

Ба масъалаи истифодаи ҷонишинҳои шахси даҳлат нӯмуда, В.В.Григорьев кӯшиш менамояд, ки ҷонишинҳои шахсии якҷум ва дуҷуми чамбандӣ дар забони тоҷикӣ суффикси чамбандӣ қабул мекунад (моён, шумоён).

Дар забони тоҷикӣ шакли ҷонишинҳои шахси дуҷум ва сӯғамии чамбандӣ бо истилоҳи В.В.Григорьев оварда шуда, ки дар терминестӣ забони ҳозираи тоҷик бо истилоҳи баҷаҷонишини оварда мешаванд, илҳом дошта шудааст. Маеалаг: -тен, шои ТамомН лашкаршон ба дасти амир Шохмурод афтод. Лашкари физистодагон, асбобшон. Кӯтегор ми зарф, ия дар забони тоҷикӣ шакли морфологӣ надоранд, аз ғарафи В.В.Григорьев таъкид карда шуда, зарфҳои хоси забони тоҷикӣ ногоҳ, савора, беш, боло қайд карда шудааст. Инчунин В.В.Григорьев ба лашонаҳои таркибии забони тоҷикӣ: болои, ҷар болои, пасоянди қатӣ (лашқари бисирӣ қатӣ) ишора мекунад.

В.В.Григорьев дар тадқиқоти худ яке аз хусусиятҳои хоси сӯғамии забони тоҷикӣ - шакли тафсирии феълро бо ёриҷандани истодан, шакли феъли суффикси -гӣ доштагирс нишон додааст.

Бояд қаш! намуд, ки В.В.Григорьев ҷун забоншиноси мӯхир танонисааст, ки аз русӣ хоси феълҳои худ хусусияти хоси лексикӣ-грамматикӣ забони тоҷикӣ муайян намояд. Ҷолиби диққа аст. ки .сӯсӯшт\ои лексикӣ грамматикӣ!

63 бет

В.В.Григорьев қайд карда дар забони адабии ҳозираи тоҷик нигоҳ дошта шудаанд.

Завқи омӯхтани забон ва хусусиятҳои этникии тоҷикон меафзояд. Воқеаи дуҷуми бузурге, хи дар таърихи юнқилогим омӯзиши забони тоҷикӣ рӯй медиҳад, бо кори экседитсияи аз тарафи чамъияти дӯстдорони омӯзиши Осиеи Миена дар соли 1898 ташкил шуда вобаста аст.

Китоби "Материалҳо барои омӯзиши лаҳҷаи -тоҷикони Осиеи Марказӣ" маҳсули эҷодии А.А.Семенов мебошад, ки дар он баъзе хусусиятҳои грамматикӣ ва фонетии забони тоҷикӣ н кӯхистон чой дош!

Чунон ки муаллиф қайд мекунад, шеван тоҷикони кӯхистони тоҷик х>сусиятҳои хоси грамматикӣ цорад, ки онро аз забони адабии умумфорсӣ фарқ мекунонад.

Тадқиқоти А.А. Семенов аз он ҷиҳат қимматнок аст, ки дар он забони зиндаи яке аз шеваҳои забони тоҷикӣ инъикос ёфта буд. Ў дар очерки Грамматикӣ худ ба таснифоти шъанавии ҳиссаҳои нутқ риоя мекунад ва дар забони тоҷикӣ исм, ҷонишин, феъл, пешоянд, зарф, пайвандак ва нидоро ҷудо мекунад. Муаллиф қайд мекунад, ки дар шеваҳои забони тоҷикӣ категорияи грамматикӣ ҷиясият, тасрифи исмҳо вучуд надошта, муносибатҳои ладежӣ ба "воситаи нешоядир ифода ёфта, шакли чамъи исмҳо ба воситаи суффикси чамъбандии "-ҳо" сураг могобад. Муаллиф ишғиб!>ҳан қайд мекунад, ки исмҳои ҷондор суффикси чамъбандии -он мегиранд.

—А.А.Семенов нишон медиҳад, ки шакли сифатӣ дарачаи олиро ба ғайр аз суффикси "-гарин" мумкин аст, бо роҳи аналитикӣ ифода намуц. Яъне дар ифода намудани дарачаи олий калимаҳои "бисёр" зиёд кор фармуда мешавад. Шумораҳои тақсими хоси забони тоҷикӣ аз тақори шумораҳои миқдорӣ ба вучуд меоянд (як-як, чор-чор). Инҷунин вариантҳои китобӣ-адабӣ ва шевагии кӯхистон оварда мешавд.

А. А.Семенов иакҷ, ои чамъулчамъи шахсӣ **якҷ** ва дуҷумро меоварад, ки дар забони ҳозираи тоҷик қабул шудаанд: (ман, шумоён). Шоёии эътибор аст. маъҷумоти муаллиф дар бораи ҷонишинҳои ишорӣ: ин, он, ҳавай аму, ҳамиы, ҷонишинҳои саволий. кӣ?, кист?, кистанд!.' кадом, ҷокишинҳо. ч нисбӣ (относительные): ҳар кас, ҳар ки. ҳар чи, он кг, ҷонишинҳои номуайяни: касе, ҳар кадом, фаяон-фулон, ҳама, чи дар дар шеваҳои кӯхистон ва чи дар шеваҳои дигар дар истеъмоланд.

64 бет

Дар боби феъл таъкид карда мешавад, ки дар шеваҳои кӯхистонии забони тоҷикӣ барои ифодаи ^{земни} ҳозира, феъли ёрндихандги истодан. сисрати феълӣ бо суффикси -га (дидага. совидага) дар шеваҳои кӯхистонии феъли ҳол бо суффикси -ак меоянд (дидак. мурдак. рафтак.).

Дар боби зарф муаллиф дар баробари калимаҳои зарфии дар забонг хатӣ маълум буда, калимаҳои зарфии ба забони гуфтугӯӣ ва шеваҳо хосро низ меоварад: вазмин (вазбин), пиёда, дина, пага, фардо, пасфардо, хозир, акнун, аҷдак кам, анча.

Оя ба пшояндҳо, пайвандакҳо ва нидоҳо низ маълумоти мухтасар дода шудааст.

В.С.Расторгуева очерки грамматикӣ Семеновро кӯхнашуда ҳисоб мекунад. Вале ба назари мо сарфи назар аз баъзе камбудҳои доштаи худ ин очерки грамматикӣ ба аҳамият соҳиб аст, зеро очерки грамматикӣ ӯ ҷӣ дар бораи забони гуфтугӯӣ ва ҷӣ дар боран забони шеваҳои тоҷикӣ маълумоти тоза медиҳад.

Баъди ин асарҳо, о тадқиқотҳои нави дигар ба вучуд омаданд. Дар соли 1915 мақолаи Т.Е. Кузнецов оид ба фамматикаи муқоисавӣ забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ нашр мешавад. Муаллиф баъзе хусусиятҳои барои забонҳои ўзбекӣ ва тоҷикӣ монандро, ки дар натиҷаи ҳамзистии ҳамсоғӣ ва баҳамтаъсиркунии забонҳои онҳо ба вучуд омаданд, нишон медиҳад.

Т.Е.Кузнецов шеваҳои **забон** тоҷикро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад. Яке шеваи зочикони болооби Аму (аз рӯи герминологияи Т.Е.Кузнецов) дигаре шеваи тоҷикони вопинишин - шеваи тоҷикони уездҳои Фарғона, Тошкент ва шеваҳои Самарқанду Бухоро аз ҷиҳаги нисбатан бисёр дохил шудани калимаҳои гуэӣ фарқ мекунад.

Т.Е.Кузнецов фактҳои грамматикӣ қадҷ намуда, тасрифи феълҳо. **сигақоя** феълҳо ва фгълҳои • ёридихандаро шарҳ ме.шҳад. Ў дар забони тоҷикӣ маълум будани ҳиссаҳои саволийи -мӣ? Ва бӯ:ан ҷӣ? ки бо таъсири забони ўзбекӣ ба вучуд омаданд, қайд мекунад за баҳамтаъсиркунии забонҳои ўзбекӣ ва тоҷикро **нишоя** медиҳад

Оид б; забони асарҳои **хатти** форсӣ даҳолат карда маълумот медиҳад, ки забони асарҳои бадем ва расмӣ форсии соф аст.

65 бет

Ба гуфтаҳои охирик муаллиф гамоман ҳамовоз Пзудан мумкин нест. Зеро муаллиф дг байни забони форсӣ ва тоҷикӣ фарқ гузошта наметавонад.

В.В.Григорьев забони асари ёдонгии Мирзс Шамси Бухориро, ки ба забони расмӣ хаттӣ кавишта шуд. б,д. хусусиятҳои асосии грамматикӣ за синтаксис забони тоҷикро нишон дода буд. Забони тоҷикӣ дар асри X X тамоман ташаккул ёфта, шсир ва навҷаицагон ба он асарҳо оригинал офариданд, ки аз асарҳои адабии форсизабоки Эр;>н фарқҳои забонӣ доранд.

Тадқиқи бисёр хусусиятҳои хоеи лексикӣ, ф.гматикӣ, синтаксисии забони тоҷикӣ, ки аз тарафи гадқиҷотҷнен В.В.Григорьев, В.Гейгер, А.А.Семенов, Т.Е.Кузнецов ва дигарон ба амал оварда шуда буд, давран якуми тадқиқи забони тоҷикӣ ва фамматикаи он шуморидаи мумкин аст

Давраи цуюм дар тансики омӯзиши забони тоҷикӣ ва фамматикаи он аз солҳои 20-ум оғоз меёбад.

Таълифоти Зарубинро дар СОҚаН забон ба се гуруҳ худ кардан мумкин аст: 1. Навиштаҳое, ки ба таълиқи забонҳои Помирий бахшида шудаанд. 2. Таълиқҳои, ки ба забони тоҷикӣ бахшида шудаанд. 3. Таълиқоти марбути забонҳои Ғафуровӣ. Аз ин мавзӯҳо қисми асосиро мақола ва асарҳо; таълиқи таърихи, ки ба таълиқи ва омӯзиши забонҳои мухталифи помирий дахл дорад. Адабиати навиштаҳои И.И.Зарубин оид ба забони тоҷикӣ чандон нест. Вай дар ин мавзӯ „у мақола "Вазифаҳои этнологии экспедиционии Тоҷикистон (соли 1926); "Ҳисоботи қорҳои этнологии Осиёи Миёна дар тобиҳои соли 1926" ва як рисолаи хурд "Очерки забони гуфтугӯи яҳудиёни Самарқанд" (соли 1928) таълиф кардааст.

Ин асарҳо асосан ба омӯзиши шеваҳои забонҳои тоҷикӣ бахшида шудааст. В.С.Расторгуева дар хусуси ин таълиқоти Зарубин навиштааст: Се асарҳои маҷурри И.И.Зарубин дар инкишофи забоншиносии тоҷик аҳамияти ғавқуллода дошт. Бо наشري онҳо таълиқи забони тоҷикӣ ба асоси қомилан илми гузошта шуд, ки ба талаботи ийрӯзаи лингвистӣ пурра мувофиқ аст.

66 бет

Экспедиционӣ, ки ба он И.И.Зарубин роҳбарӣ мекард, се моҳ дағом қард ва дар ин муддат асосан мавзӯҳои қӯҳистон -Ғафур, Маҷроҳ, Искандар ва шаҳрҳои Самарқанд, Панҷакент, **Уротеппа** ва Тошканд дар қатори маводи этнофаӣ доир ба лаҳча .1)0 матн сабт намуд, ки аз нутқи зиндаи гуфтугӯи қарқат; шуда, барои ақс намудани қамъи хусусиятҳои лаҳҷавӣ қодир буд. Натияҷ илмӣ қори экспедиционӣ дар соҳаи ш:зашиносӣ дар ҳисоботи пешақии раҳбари он - И.И.Зарубин мухтасаран ба ин тарз ифода ёфта буд: "Аломати махсуси лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ дар қисмати фонетика иборат аз он аст, ки сӯзқов садонок аз лиҳози миқдор ва сифат бо ҳам робитаи зич дорад. Чунин ба назар мерасад, ки дарозии қӯҳқомт айнин як овоз аҳамияти фонетикӣ надорад. Дар соҳаи морфология чихатн намоёнро як гуруҳ феълҳои навбунёд гаштил медиҳанд. Ин қабил феълҳо, ки ба воситаи сифати феълӣ ва феълҳои ҳол сохта шудаанд, системаи феълӣ тоҷикиро назар ба забони форсӣ хеле тағйир додаанд ва ғайи қарқонииаанд

Ин рӯйдодҳо, қолибаи ҳосияти умумиточикӣ доранд, яъне махсуси қомони лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ҳисоб меёбанд.

Дар уқолаи "Ҳисоботи қори этнологии Осиёи Миёна дар қисмати соли 1926 дар қатори қисмҳои маъсалаҳои этнофаия шизуҷӯхот забоншиносӣ нӣз мавриди таълиқи қарор қирифтаанд. Муаллиф зимни муқоисаи воситаҳои иутқи зиндаи тоҷикӣ ва форсӣ ҳуосиятҳои асосӣ ва фарққунандаро, ки забони тоҷикӣ дар қисмати фонетика ва морфология дорад, таърир кардааст.

Матҳудияти овозҳои маҷурри И.И.Зарубин ҳамчун қати қоиби аққат дар қисмати Яҳудиёни Самарқанд исбот қард.

Муаллиф қаробари муҷаррар намудани истифодаи фонемаҳои у' ва * дар гуфтугӯи Яҳудиён таълиқи сифатии онҳоро нӣз нишон медиҳад. Мухтасари шарҳи ў доир ба фонетикаи "ў" қарқон "о"и ақсеи яҳудию тоҷикӣ (ки аз форсӣ павдо шудааст) аз лиҳози ақстикӣ дар байни "о" ва "у" мақеи мобайнирә ишқол намудӣ, қисмҳои танг садо медиҳад ва ба овози оқир - овси "у" наздик аст на аз қамин сабаб дар қарқриқсияи мавҷуда ба қоситал "ў" таърир меёбад. Дар гуфтугӯи Яҳудиёни Самарқанд оў ва ў фонемаҳои фарққунанда буда, омӯзшаи онҳо номумкин аст. Дар қасла, ки ба морфология бахшидг шудааст*, нӣз чихатҳои ҳоси лаҳҷаи Яҳудиёт и Самарқанд мавриди таълиқи қарор қирифтааст: инак ду қисмҳои: а) дар забони адабии тоҷик қонишинҳои "ў" ва "вай"

67 бет

дар ифодаи шақси сеқоми танҳо муқодифи ҳамдигар буда, яке дигарро овоздода иваз меақоянд. И.И.Зарубин дарқ намудааст, ки ин ҳолат дар нутқи яҳудиёни Самарқанд оқос нест. Дар лаҳча "ў" ҳамчун қонишини шақсӣ, аммо "вай" ба сифати қонишини қарқриқсияи истифода мешавад. Олим ҳамчуник истиқмоли қонишини "шон"-ро дар лаҳча ба қадд қирифтааст, ки одатан занҳо дар нисбати шақари худ ба қор мебаранд. Мувофиқи нишонқодди Зарубин ин қонишин дар нутқи марқук* дар ду маврид - қанқоми истиқзо ва эқтиром истифода мешавад. Дар қаслаи маҷкур таълиқи ёфтааст, ки қонишини "ишон" ки махсуси забони форсӣ, дар даҳҷаи Яҳудиёни Самарқанд беқонааст.

Таълиқоти И.И.Зарубин дар соҳаи лаҳҷашиносӣ наф; қа барои ин соҳа, балки барои умуман забоншиносии тоҷик қорҳои аҳамияти азимест.

Шевашиносии тоҷик, қунққи меқоим, анқала нақошт. И.И.Зарубин бо навиштаҳои худ қояҳои илмӣ онро дар забоншиносии тоҷик устувор намуд.

ВЕРА СЕРГЕЕВНА РАСТОРГУЕВА

Вера Сергеевна Расторгуева 5 июли соли 1912 дар деҳаи Староживский вилояти Лена ба қунё омадааст. В.С.Расторгуева яке аз қонишмақдони қакӣ, олиқи қамқдон, муқасс қои қарқастаи забонҳои эронӣ меқосад. Вера Сергеевна Расторгуева муаллиқи бештар аз садҳо таълиқоти илмӣ аст. Асарҳои ў ҳам ба таълиқи забонҳои зинда - тоҷикӣ, форсӣ, қарӣ, балучӣ, қелонӣ, моқандаронӣ ва қарра ва ҳам забонҳои матрук (мурда -австой ва пақлавири фаро меқирад). Мақола ва рисолаҳои илмӣ ин қонишмақди номӣ қайқос, ки дар қоричи Тоҷикистон нӣз обрӯ ва зътиқори зъёда пайдо қардаанд. Чанд рисолаи вай аз қумла "Очерки мухтасари забони тоҷикӣ" ва "Очерки мухтасари забони форсӣ" ба забони англисӣ қарқума шуда, ба миқдори зъёд дар Америка ба таълиқи расидааст. Монографияи дигари ў "Среднеперсидским языком" таълиқи унқони "Дастури забони пақлави" соли 1970 ба забони форсӣ дар Техрон аз қоп баромадааст.

Фаъолияти илмии В.С.Расторгуева асосан бавд аз Чанги Бузурги Ватанӣ. рост меояд. Дар ин солҳо муваффақияти аз ҳама беш дар соҳаи шевашиносии бузург аст. Олимсони шевашиносони ин давра А.З.Розенфельд, О.Ч.Чалолов,

Б.З.Ниёзмухаммадов кори саркардаи И.И.Зарубин, М.С.Андреев ва Л.Бузургзодаро давом дода, оид ба лаҳҷаҳои алоҳидаи забони тоҷикӣ мақсда ва китобҳо чоп кунониданд.

Дар ҳамаи давра бо номи "Очеркҳои лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ" чор китоби В.С.Расторгуева ба таърифи расид, ки онҳо маҳҷаҳои Варзэб, Шайдон, Ашт, Чуст, Косочсой, Ленинобод, Конибодом, Исфара, Ҷиротеппа, Риштон ва Сӯх маводи таҷқиқӣ барои таърифи онҳо ба миён гузоштаанд. Тамоман ошкор гардид, ки таърифи шеваҳои забони тоҷикӣ, ки пеш Т.Е.Кузнецов (соли 1915) ва М.С.Андреев (соли 1930) пешниҳод карда буданд, кўҳна шудааст. Зарурати ислоҳи ин масъаларо пештар аз ҳама ва қубтар аз ҳама шевашиносии борикбин В.С.Расторгуева дарк намуд. Вай дар маърузаи худ дар конгресси XXV байналхалқии шарқшиносон (1960) дар мавзӯи "Таърифи таърифи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ" масъала гузошт, ки онҳо аз нав тақсим карда шаванд. Олим ба сифати меъёр, муҳимтарин Еломати таърифи, садонокҳои катори қатори интиҳоб намуд, ки барои дуруст, ба тарзи илмӣ ҳақиқат кардани лаҳҷаҳои забонамон ба таърифи хурду калон имконият фароҳам оварданд.

В.С.Расторгуева дар маърузаи мазкурӣ худ, ки нусхаи пурраи он (>а сифати рисолаи апоҳида чоп шудааст, таърифи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба миён гузошта, барои ҳалли илмии онҳо қамарк ҳиммат бастанд. Дар натиҷа соли 1964 монографияи номи "Таърифи таърифи муқоссаҳои лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ" ("Опыт сравнительного изучения таджикских говоров") ба майдон омад, ки қуллаи таълифоти вай дар соҳаи таҷқиқи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ:

Асарҳои ки В.С.Расторгуева дар соҳаи таҷқиқи шеваҳои забони тоҷикӣ офаридааст, дар бобати аҳамияти аз доираи шевашиносии берун мебароянд. Олим дар чараҳои таҳлил ва таҳқиқи бисёр ҳодисаҳои забонӣ фикрҳои пеш роҳдаст, ки арзиши умумии назарӣ доранд. Як силсила мақола ва китобҳои В.С.Расторгуева таҷқиқи масъалаҳои гуногуни таърихи забонро фаро мегиранд. "Забонҳои эронӣ", "Забони авестӣ", "Забони паҳлавӣ".

Баъзе масъалаҳои эвалюсияи флексияи номӣ дар забонҳои нави эронӣ. "Масъалаҳои эвалюсияи умумии нави морфологӣ дар забонҳои эронӣ", "Категорӣи падеж" чунин аст таърифи начандон муқиммалӣ ин таълифоти ин олимӣ пурқор дар

69 бет

соҳаи таърихи забони тоҷикӣ ва баъзе аз забонҳои дигари эронӣ.

Ҳиссаи В.С.Расторгуева дар бобати таҷқиқи масъалаҳои забони адабӣ низ бузург аст. Се асари машҳури ӯ - "Краткий очерк таджикского языка" (соли 1954), "Краткий очерк фонетики таджикского языка" (соли 1955), "Система таджикского глагола" (соли 1964) мақоми махсусерс нишол менамоянд. Ду асари чомеъ - "Таърифи таҷқиқи таърихи таърихи забонҳои эронӣ" (1975), "Асосҳои заботчиносии эронӣ" (дар 5 китоб) бевоҳита дар зери роҳбарии ӯ ба майдон омаданд.

Таълифоти В.С.Расторгуева дар ҳамаи соҳаҳои забоншиносии тоҷикӣ - чи таърихи забон, чи забони адабӣ ва шевашиносии таърихи бисёр амиқ ва пурбаракате гузаштааст. Дар забоншиносии тоҷикӣ қариб асаре нест, ки муаллифи он аз ягон ҷиҳат ба навиштаҳои ин забоншиносии забардаст таъя накарда бошад. В.С.Расторгуева ҳодимни хизматчиношондаи илми Тоҷикистон аст

РОЗА ЛЬВОВНА НЕМЕНОВА

Р.Л.Неменова аз соли 1930 ба таҷқиқ, за таърифи маводи забони тоҷикӣ дар соҳаи грамматика, шешиносии, лексикология ва этнография шурӯъ намуд. Дар зарфи солҳои зиёд ба бисёр экспедицияҳои шевашиносии ва этнографӣ, гӯҳ ба сифати аъзо ва гоҳе ҳамчун роҳбари он иштирок кард. Дар натиҷа доир ба лаҳҷа ва этнография мазоди фароҷуне гӯҳ овард, ки барои таълифи мақола ва асарҳои сершумори вай дар мавзӯҳои асосӣ гардиданд.

Як қисми муҳими фаъолияти илмии Р.Л.Неменова таҷқиқоти шевашиносии ташкил меамаояд. Мақола ва асарҳои ӯ дар ин соҳа барои ташаккули илми лаҳҷашиносии тоҷикӣ ва равақи он ёри бузург расонидаанд. Р.Л.Неменова соли 1950 ба таҷқиқи монографияи лаҳҷа пардохта, таърифи роҳбарии эроншиносии маъруф, проф. И.И.Зарубин дар мавзӯи "Лаҳҷаҳои Кӯлобии забони тоҷикӣ" диссертатсияи номзадӣ ҳимоя намуд, ки он бо андак тақмил соли 1956 ба сифати китоб ба таърифи расид. Ин асар ҳанӯз таълифи монографияи оҷи.пшан "Шеваи чанубии забони тоҷикӣ" яке аз муътамадтарин сарчашмаҳои илмӣ буд. Дар ин китоб, ба таърифи аз қисми таҷқиқоти 169! чумла, 10 матни алоҳаманд ва 438 қабили шеваҳои мавҷуд аст,

70

ки онҳо ба забони русӣ тарҷума шудаанд. Дар он умумияти ва фарқи дхилии лаҳҷаҳои кӯлобӣ, тафовути онҳо аз забони адабӣ : ва лаҳҷаҳои дигар, хусусан лаҳҷаҳои ба онҳо наздик - аз қабили роғӣ. қароғинӣ, дарвозӣ бисер донишмандона ошкор ва муқаррар шудаанд.

Қимат ва аҳамияти ин асар боз дар он аст, ки нутқи лаҳҷавӣ дар он аз таърифи аксарияти чӯзҳои таркибии системаи эронӣ - фонетика, морфология ва синтаксис мавриди таҷқиқи қарор гирифтаанд.

Мақсда ва рисолаҳои дигари Р.Л.Неменова "Маълумоти нави дсҷр ба фонетикаи забонҳои эронӣ", "Чамъбасти ва вазифаҳои қорҳои дигматологӣ дар Тоҷикистон", "Таҷқиқи лаҳҷаҳои чанубӣ шарқии тоҷик",

"Забони тоҷикони Қаротегин ва Дарвоз", "Садоноиҳои лаҳҷаҳои Дарвоз" ва амсоли инҳо дар ҳалли бисёр масъалаҳои муҳими шевашиносии тоҷик ёри расонидаанд.

Бо таълифи ин асарҳо Р.Л.Неменова аломатҳои лаҳҷаҳои Кӯлоб, Едроғегин, Ванҷ ва Дарвозро муайян намуда - ду гурӯҳи ҳадон - Шеваи Чанубӣ ва Чанубӣ шарқиро муайян намуд. Ин ҷулосаи дақиқи илмиро гроф. В.СРосторгуева дар тадқиқотҳои худ пурра ғарафдорӣ намуд, Монографияи "НТеваи чанубии збони юҷикӣ" низ м) "вофиқи ҳамин тақсимот таълиф ёфт. Кобилия-и хуб, таҷрибаи фаровон ва дониши васеи Р.Л.Неменова махсусан дар ҷараёни таълифи осори коллективонаи "Шеваи чанубии забони тоҷикӣ", ки ҳоло чор ҷилди 0 1 нашр шудааст, ҳартарафа зоҳир гашт. Дар ҳама ҷилдҳо ба сифати муҳаррири масъул иштирок кардааст.

Муқаддимае, ки Р.Л.Неменова барои монографияи мазкур навиштагаст, як боб мустақилест, вч аз муқаддимаи ин қабил асарҳо фарқи қуллӣ дорад.

Қисми дигари фаъолияти ҷлмии Р.Л.Неменова ба масъадҷҳои забони адабии имрӯзаи тоҷик дахл дорад. Дар ин бобат ду асари ӯ "Очерки мухтасарн фамматикаи забони тоҷикӣ", "Пешоянд ва пасояндҳо дар забонн тоҷикӣ" қобили тавачҷӯх аст.

Р.Л.Неменова дугатсози мумтоз низ ба шумор меравад. У муаолифн дугати ҷутрофиест, ки солҳои 1934 ва 1937 интшнор гфта буд, 10 ҷузъи ҷонии дугати тоҷикӣ-русӣ (ҳарфҳои К, О, Ф ва як кнсми Б) ба қаламн ӯ дахл дорад.

Р.Л.Неменова яке аз муаллифони китоби дарсии "Грамматикаи забони тоҷикӣ" барои мактабҳои олист. Ҳамчуни 1 фасли "Пешоянду пасояндҳо"-и фамматикаи академӣ

71 бет

ба қалами у дахл дорад. Китобҳои дарсии забони русӣ барои синфҳои УШ 1Х ва Х-и тоҷикӣ (бо ҳамкалами И.Ф.Флипповская) ҳам аз тарафи ӯ таълиф шудаанд.

72 бет

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

- / I Айни С. Дугати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони /^ адабии то^ик, қуллиёт, ҷ. 12, Душанбе - 1976.
2. Абӯмансури Муаммарӣ, Дурдонаҳои наср, ҷилди 1, Душанбе-1987.
3. Ализода С Сарфу наҳви забони тоҷикӣ. Самарқанд -Душанбе- 1926(бо ҳуруфоти арабӣ).
- , 4 Воҳидов А. Аз таърихи дугатнависии тоҷику форс, Самарқанд-1980. 5 Грамматикам забони тоҷикӣ, китоби дарсӣ барои мактабҳои оӣ, Сталинобод - 1956.
6. Грамматикан забони тоҷикӣ (синтакснс) китоби дарсӣ барои мактабҳои оӣ, Душаибе- 1963.
7. Грамматикан забони адабии ҳозираи тоҷик, ҷилди 1, фонетика за морфология, Душанбе - 1985.
- 8 Грамматикаи забонк адабии ҳозираи тоҷик, ҷилди П, ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои содда, Д]лланбе - 1986. 9. Григорьев В.В. Обзорение диалектных особенностей употребительных у бухарских таджиков персидского языка, Казаш. - 1861. Ю.Ғаффоров Ғ1 Забон ва услуби Раҳим Чалил, Душанбе - 1966.
- П.Ғаффоров Р Забони адабии ҳозираи тоҷик (хелҳои ибора), Самарқанд - 2000. И.Ғаффоров Р. Нависанда ва забон, Душанбе - 1977. 13.Ғаффоров Р Устоди бузурга суҳан, Душанбе - 1978. 14.Ғаффоров Р. Суҳанвар ва суҳансанҷ, Душанбе - 1999. 15.Ғаффоров Р. Се қаринаи як забон. Маҷаллаи "Адаб", № 1-Душанбе - 1992 / 16.Р. Ғаффоров, Омузиши қиёсии наҳви шеваҳои забони тоҷикӣ (ба забони русӣ), Душанбе - 1993 П.Забони адабии ҳозираи тоҷик, Лексикология, фонетика ва морфолзгия, қисми 1, китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои оӣ, Душанбе - 1973.
- 18.Забони адабии ҳозираи тоҷик, Синтаксис, барои студентҳои оакултетҳои филологияи мактабҳои оӣ, Душанбе - 1970. С 19.Зеҳнӣ Т. Аз гаърихи лексикан забони тоҷикӣ, Душанбе -1987.
- 73 бет
- 20.Ибни Сино "Махориҷ-ул-ҳуруф" Тарҷимаи Ларвиз Нотил Хонлари - Техрон - 1333 шамсӣ. 21.Муҳаммад Ғиёсиддин, "ҒиеС-ул-луғот" ҷ. I- П, таҳиян ■ матн бо пешгуфтор, мулҳақот тавзеҳот ва фгҳрасти Амон Нуоров, Душанбе 1987-1988. 22.Муҳаммад Хусайни Бурҳон, "Бурҳони қотеъ", ҷ I Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва фехрасти Амон Нуоров, Душанбе-1,993. 23.Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб, ҷилди П, забси-ши носӣ, Душанбе - 1980. 24.Маъсумӣ Н., Очеркҳо оид ба инкншофи забони адабии тоҷик, Душанбе - 1959. 25.Маъсумӣ Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш, Душ шбе -26.Маҳмудов М., Ҷӯраев Ф. Дугати шеваҳои забони тоҷикӣ ҷ. 1 (А-О), Таҳти нозор ва таҳрирн умумии пэоф. Р. Ғаффоров, Душанбе - 1977. 27.Ниёзмухаммадов Б. Забоншиносии тоҷика (асарҳои мунтахаб) Душанбе - 1970. 28.Маъруфов Р. Олимони рус дар гадқиқи граммагикаи

- точик (дар мачмӯаи "Масъалаҳои филология ва юбитаи адабӣ), Самарқанд -- 1980. 29. Маъруфов Р. Талқини ҳиссаҳои нутқ дар китобҳои: дарсӣ (дар аҷмӯаи "Масъалаҳои физиологияи -очик"), Самарқанд — 1973. 30. Раҳим Ҳошим. Луғатдон ва луғатшинос (дар китоби "Сухан аз устодон ва дӯстон), Душанбе-1971 /31. Росторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров, Москва, Наука - 1964. 32. Росторгуева В.С. Изучение таджикского языка к ГХСР (дар китоби "Очерки по истории изучения иранских языков, Москва - 1962. 33. Ҳ. Рауфов. "Фарҳанги Чаҳснгарӣ" ҳамчун сарчашмаи лексикографияи тоҷику форс, Душанбе - 1973 34. Тоҷиев Д. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ. Душанбе - 1983. 35. Тоҷиев Д. Ҷумлаҳои мураккаби сартақриб, Душанбе - 1966. 36. Тоҷиев Д. Роҳҳои аҷоқии муайянкунанда бо муайяншаванда дар забони адабии ҳозираи тоҷик (бо забони русӣ). Статинобӯод - 1955. 37. Фарҳанги забони тоҷикӣ иборат аз 2 ҷилд, Москва -1969. 38. Фирдавсӣ А. Шоҳойтҳои "Шоҳнома", Душанбе - 1990 39. Халилов А. Вазифаҳои грамматикӣ бадақи изофӣ (-и) дар забони адабии ҳозираи тоҷик, Душанбе - 1969. 40. Энциклопедияи тоҷик ҷилдҳои 1-8, Душанбе - 1978-1988.